

Principi za slobodno društvo

- Drugo izdanje -

Dr. Nigel Ashford

Partija Demokratskog Progresa Republike Srpske se posebno zahvaljuje na nesebičnoj pomoći u realizaciji ovog projekta dragim prijateljima:

Philippa Broom - Westminster Fondacija za
Demokratiju – Konzervativni program

James Marriott - Westminster Fondacija za
Demokratiju – Konzervativni program

Eva Gustavsson - Jarl Hjalmarson Fondacija

Sadržaj

Građansko društvo	1
Demokratija.....	8
Jednakost.....	18
Slobodno preduzetništvo.....	27
Sloboda	35
Ljudska prava.....	42
Pravda.....	52
Mir.....	65
Privatna svojina.....	73
Vladavina zakona.....	80
Prirodni red	87
Tolerancija	94

Građansko društvo

“Među zakonima koji upravljaju ljudskim društvom postoji jedan koji je precizniji i jasniji od ostalih. Ukoliko ljudi žele da ostanu civilizovani ili da takvima postanu, vještina njihovog međusobnog udruživanja mora rasti i razvijati se u istom omjeru u kojem se razvijaju i uslovi za to”.

Alexis de Tocqueville

Šta je građansko društvo?

Građansko društvo su sve one dobrovoljne organizacije koje postoje između pojedinca i države kao što su porodica, vjerske ustanove, sportski i muzički klubovi i dobrotvorne organizacije. Ideja građanskog društva proizvod je civilizacije. Ono što je Tocqueville nazvao umjetnošću udruživanja rezultat je savremene prakse ljudi da saraduju sa drugim ljudima koje i ne znaju, u cilju postizanja rezultata. Ova potreba jednostavno nije ni postojala u doba lovačko-sakupljačkih zajednica naših predaka, gdje su se svi znali između sebe i opstanak vrste je zavisio od zajednica u kojima su svi dijelili isti cilj. Pojavom podjele rada i pravnog društva u kojem su ljudi mogli upotrebljavati svoju vlastitu svojinu u odgovarajuće svrhe, vještina udruživanja postala je osnov mira i prosperiteta među ljudima. Koncept građanskog društva neodvojiv je od ideje slobode. Pretpostavke da pojedinac koji živi sam može biti slobodan, kao i da je sloboda odsustvo prinude su uobičajene pogreške. Teorija građanskog društva nas podsjeća da je stanje slobode ono stanje u kome se upravo sredstva ograničavanja primjenjuju na ljude i da oni udruživanjem jednih sa drugima doprinose da se uslovi života svakog od njih poboljšavaju. Francuski mislilac, Benjamin Constant, jasno je izrazio značenje građanskog društva kada je istakao da ova ideja ima smisla samo u modernom dobu, gdje pojedinac ostvaruje gotovo neosjetan uticaj na svoje bližnje. U svom govoru u kojem je

istakao dva različita tipa slobode, slobode naših predaka i savremene slobode, Constant obrazlaže da upravo sloboda udruživanja ljudi jednih sa drugima, a ne sloboda participiranja u vlasti, kao izum modernog doba označava čovjekovu najvažniju slobodu. Ovu ideju građanskog udruživanja kao i institucije proistekle iz nje sistematski su istražili Irac, Edmund Burke i Francuz, Alexis de Tocqueville posmatrajući proces proizvodnje u Engleskoj i Americi u vremenu kada su živjeli. Tocquevilleova velika misao bila je da je napredak društva nusproizvod saradnje među ljudima do koje, opet, ne bi ni došlo da društvo nije bilo slobodno, rukovođeno onim što su mislioci Prosvjetljenja nazivali “vladavina zakona, ne ljudi”. Dok je Tocqueville za vrijeme svojih putovanja po Americi 30-tih godina 19. vijeka opisivao veliki broj načina na koje su Amerikanci razvili umješnost udruživanja, Burke je jasno izrazio ulogu posredničkih institucija – proizvoda ovih udruživanja – u poslovima ljudi. On ih je nazvao malim vodovima (vôd – voj. 10-12 vojnika, prim. prev.). Ove posredničke institucije porodica, crkva i zajednica umnogome su pomogle funkcionisanju društva u cjelini. Burke je napisao: “Biti privržen dijelu, voljeti mali vôd kojem pripadamo u društvu prvi je princip (takoreći klica) društvenih sklonosti. To je samo prva karika u lancu koji se dalje nastavlja sa ljubavlju prema državi i čovječanstvu.” Prema Burkeu, ove institucije su odigrale ključnu ulogu u oblikovanju ljudske ličnosti i ispunjavajući duboku ljudsku potrebu da pripadaju, podstakle stvaranje ogromne mreže udruženja koja su pojačala veze koje nas spajaju.

Veze koje spajaju

Upravo u ovim malim vodovima, koje je konzervativni filozof Michael Oakeshott kasnije nazvao građanskim udruženjima, mi pronalazimo instinkt i duh koji obrazuje i oblikuje zajednice ljudi koje predstavljaju gradivne elemente

društva. Olakšavajući put društvene saradnje, ova građanska udruženja nam omogućavaju da imamo koristi od postojanja onih koji su nam najbliži, i da to cijenimo. Privrženost koju osjećamo prema članovima porodice i prijateljima, lokalnoj zajednici i naciji hrani se, odrasta i vaspitava našom potrebom da se udružujemo jedni sa drugima. Stoga su građanska udruženja dio društvenog ljepila koje drži društvo na okupu. Za razliku od atomiziranih pojedinaca o kojima govore kritičari slobodnog društva, građanska udruženja jačaju naše veze zajedničkim naslijeđem i interesima koje dijelimo sa drugima što za rezultat ima snažnije društvo u cjelini. Građansko društvo je humano društvo jer ono učvršćuje i podstiče naša humana osjećanja simpatija prema našim bližnjima.

Vlada nasuprot građanskog društva

Neprijatelj građanskog društva nije sloboda pojedinca, nego vlada. Vlada kida veze koje nas spajaju jedne sa drugima jer ona sakuplja i centralizuje moć i resurse, i minira našu građansku privrženost postavljajući pred nas zahtjeve koji se odnose na naše vrijeme, naš novac i naša saosjećanja. Ovi zahtjevi labave veze koje nas vežu oduzimanjem materijalnih i emocionalnih resursa koje bismo u normalnim okolnostima uložili jedni u druge. Kada je Tocqueville posjetio Ameriku iz Napoleonove Francuske, bio je u prvi mah iznenađen povećanjem broja volonterskih udruženja koja su podržavala svaki dovoljno ubjedljiv cilj i gledište. Njegova rodna Francuska koja se u to vrijeme praćakala pod centralizovanom vladom nije mogla da podrži jednu takvu krpariju sačinjenu od individualnih napora jer je mnogo više ljudske energije bilo progutano zahvaljujući potrebama države. Ovo je ujedno i osnovni razlog zbog čega zajednice naprosto cvjetaju u uslovima slobode. Vlade stvaraju prepreke vještini udruživanja pošto nastoje da oslabe pojedince. U totalitarnim društvima, država zaustavlja

međusobnu saradnju pojedinaca jednih sa drugima u cilju postizanja zajedničkih ciljeva, jer su svi ciljevi društva usmjereni ka postizanju ciljeva države.

Točkovi razmjene okreću građansko društvo

Razmjena unapređuje uljudnost, učtivost. Montesquieu je upravo trgovini pripisao širenje lijepih manira među narodima Sjeverne Evrope koje su Rimljani nekada zvali varvarima. David Hume je promovisao ideju prema kojoj je širenje trgovine odigralo ključnu ulogu u pročišćavanju društva i unapređenju umjetnosti i nauke. Obzirom da je razmjena omogućila “vršenje usluge za drugog i bez pokazivanja stvarne ljubaznosti” on je istakao da je razmjena stvorila društvo u kojem je “u interesu svih čak i loših ljudi da rade za opšte dobro”. Trgovci zahtijevaju povjerenje od onih sa kojima trguju, i na taj način doprinose stvaranju klime ispunjavanja obećanja. Francis Fukuyama je demonstrirao značaj povjerenja u uspješnim društvima te doprinos trgovine i razmjene u stvaranju povjerenja koje omogućava razvoj građanskog društva.

Altruizam (ljubav prema bližnjem) i vlastiti interes

Američki ekonomista, Ronald Coase je opisao kako se različiti pojedinci, akcionari, radnici, potrošači i ostali okupljaju kako bi stvorili ono što nazivamo firmom. Ali, dok vlastiti interes motiviše ove različite grupe da međusobno saraduju, dotle altruizam, ljubav prema bližnjem, predstavlja osnovu drugih oblika društvene saradnje, kakva je porodica. Mada su podesni u različitim oblastima ljudskog života, znamo da nas naši altruistički impulsi ne bi odveli daleko u poslu, baš kao što sebičnost postiže jako malo u porodičnom životu. Snaga posredničkih institucija građanskog društva leži upravo u njihovoj sposobnosti da hrane, vaspitavaju i razvijaju naše ljudske instinkte tamo gdje oni mogu biti iskorišteni na najbolji mogući način. Građansko društvo

kanališe naša osjećanja ka njihovim odgovarajućim ispustima jer bi, u suprotnom, ona mogla izazvati veliku štetu.

Porodica kao rušilačka institucija

Od svih institucija građanskog društva, porodica je ipak najvažnija. Uloga porodice kao vaspitača, snabdjevača i odgajivača djece neuporediva je sa bilo kojom drugom institucijom. Porodica predstavlja jedinstven izvor moralnih vrijednosti i središte ljudskih osjećanja da ju je Ferdinand Mount označio kao rušilačku instituciju. Porodica se nalazi između čovječnosti i zastrašujuće vizije Hrabrog Novog Svijeta, ili čak Platonove republike u kojoj su djeca branioци државе. Kao prenosnik vrijednosti sa generacije na generaciju, porodica, koja polaže ogromno pravo na ljudska osjećanja je mnogo snažniji moralni učitelj čak i od najprodornije propagande totalitarne države. Porodica je mjesto gdje budući građani uče da razlikuju dobro od lošeg. I upravo u onim društvima u kojima je uloga porodice najjača, u kojima odluke donose porodice a ne država, njihovi članovi imaju najveće razumijevanje razlike između dobrog i lošeg. Porodice u slobodnim društvima imaju tu prednost jer njihova vlada ne tretira odrasle članove svoga društva kao malu djecu.

Tampon zona između pojedinca i države

Ključna funkcija građanskog društva u slobodnim društvima jeste da djeluje kao povratna sila sili vlade. Tamo gdje je uloga pojedinca svedena na minimum i gdje pojedinci nisu naviknuti na razne načine međusobne saradnje oni postaju lakši plijen totalitarnim iskušenjima onih koji nude sigurnost u zamjenu za slobodu. Ovi mali vodovi stoje na putu vladavini tiranije jer polažu pravo na lojalnost svojih članova, nasuprot zahtjevima totalitarizma za безусловnom lojalnošću državljana jedne države. Porodica, religijske zajednice, privatna inicijativa, dobrovoljne organizacije i slobodna

sindikalna udruženja potkopavaju takvu lojalnost i prenose vrijednosti koje su u suprotnosti sa poslušnošću i prećutnim pristajanjem zahtijevanim od strane zagovornika totalitarizma. Upravo iz toga razloga je svako totalitarno društvo ikad stvoreno od strane čovjeka pokušalo da ih uništi, i upravo zato je stepen u kojem ove institucije napreduju i razvijaju se najbolji pokazatelj sigurnosti naše slobode.

Neprijatelji građanskog društva

Onda nije slučajno što su fašistički i komunistički režimi kroz istoriju objavili rat porodici, i pokušali da okrenu djecu protiv njihovih roditelja, supruge protiv njihovih muževa, i generaciju protiv generacije. Razlog za ovo je taj što država želi pristup informacijama koje treba da služe svojoj svrsi te bezuslovno zahtijeva snažniju i dublju lojalnost prema državi od lojalnosti koju ljudi prirodno osjećaju prema svojoj porodici. Stoga ovakve institucije imaju rušilačku ulogu u takvim društvima jer su osjećanja i odanost koje one stvaraju plod odupiranja zahtjevima države. Snažno građansko društvo se ponaša kao prepreka tiraniji jer održava moralni poredak koji čuva i podupire vrijednosti slobode. Potkopavanjem institucija građanskog društva, vlada lišava pojedinca zaštitnih slojeva koji ostaju u rukama nametljive vlade. A kada ti slojevi između vlade i pojedinca nestanu, pojedinac ostaje nezaštićen od neprijatelja otvorenog društva koji će potčiniti slobodu pojedinca autoritetu države.

Složena mreža zajedničkih obaveza

Ovaj sistem koji podupire društvenu moć obuzdavanjem političke moći stvara mrežu recipročnih prava i obaveza koje omogućavaju društvu da upravlja samo sobom. Društvo predstavlja veliku kompaktnu cjelinu ne samo sadašnjih članova društva, već i onih koji više nisu živi kao i generacija koje još uvijek nisu rođene. Mi djelujemo u interesu drugih koje i ne poznajemo a u nekim slučajevima i ne možemo da

poznajemo jer smo vođeni moralnim osjećajem koji nam govori šta moramo da radimo. Ovi moralni instinkti nas tjeraju da bolje ispunimo svoju ulogu u društvu i doprinesemo ostvarivanju veće zajedničke koristi nego što to može učiniti bilo koja vlada. Roditelji i njihova djeca imaju prava i obaveze jedni prema drugima. Svaka generacija ima odgovornost prema generacijama prije njih kao i prema generacijama koje tek dolaze. Brak, prijateljstvo, pa čak i ljudski odnos prema životinjskom carstvu su vođeni ovim obavezama, iz kojih se rađaju društvene veze koje nas vode ka ostvarenju naših obaveza prema drugima baš kao što se i mi nadamo i vjerujemo da će oni učiniti prema nama. I upravo zbog toga što država ne može da zamijeni ovaj sistem nastaje surovost države onda kada ona to pokušava.

Obnova građanskog društva

Danas vjerovatno nema značajnijeg zadatka od obnove građanskog društvenog reda u onim društvima gdje je svemoguća država taj isti društveni red ostavila u ruševinama. Bilo bi pogrešno pretpostaviti da država može sama ispuniti taj zadatak. Građansko društvo je rezultat spontanih humanih aktivnosti slobodnih ljudi. Ono od vlade zahtijeva da se smakne sa puta ljudskim naporima i dozvoli ljudima da se slobodno udružuju jedni sa drugima. Mnogo je lakše uništiti moralno tkivo jednog društva nego što je pažljivo ga izgraditi i prenositi kroz generacije. Nema sumnje da sloboda neće dugo potrajati ukoliko se ovaj zadatak ne počne odmah ostvarivati. To znači da ljudi moraju biti slobodni u obavljanju svojih ekonomskih poslova, vjerskih aktivnosti i u njihovim porodičnim životima.

Literatura

Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, London, Penguin, 1968.

Benjamin Constant, *Benjamin Constant: Political Writings*,

Cambridge, Cambridge University Press, 1988 (1833), pp.309-328.

Francis Fukuyama, *Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York, Free Press, 1995.

Ernest Gellner, *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*, London, Hamish Hamilton, 1994.

David Green, *Reinventing Civil Society*, London, Institute of Economic Affairs, 1993, Part 1.

Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, New York, Fontana, 1968 (1840), Volume 2, Part 2.

Pitanja za razmišljanje

1. Zbog čega je snažno građansko društvo dragocjeno?
2. U kojoj mjeri građansko društvo ispunjava mnoge dužnosti vlade, na primjer, pomoć ovisnicima od opojnih droga ili pomoć siromašnima?
3. Na koji način bi vlada trebala poduprijeti građansko društvo?

Demokratija

“Mnogi oblici vladavine su isprobani i biće isprobani u ovom grešnom i nesrećnom svijetu. Niko se i ne pretvara da kaže da je demokratija savršena ili svemoguća. I zaista, čak je bilo rečeno da je demokratija najgori oblik vladavine - izuzev svih onih drugih oblika koji su do sada s vremena na vrijeme isprobavani.”

Winston Churchill

Šta je demokratija?

Demokratija je sada talas budućnosti, jer sve veći broj nacija usvaja demokratske sisteme. A to je svakako razvoj događaja koji treba pozdraviti i podržati. Međutim, riječ demokratija nije uvijek imala pozitivno značenje. Riječ ‘demokratija’ na svijet su donijeli stari Grci i ona znači ‘vladavina ljudi’, i oni su ovaj termin upotrebljavali kao sistem vladavine koji treba

izbjegavati. Demokratija je bila u suprotnosti sa monarhijom (vladavinom jednoga), oligarhijom (vladavinom nekolicine) i aristokratijom (vladavinom najboljih). Prema starim Grcima, demokratija je bila dovođena u vezu sa njena tri osnovna nedostatka: većina je mogla koristiti svoja ovlaštenja da ugnjetava manjinu; ljudi bi olako mogli biti povučeni talasom emocija i strasti i ne bi bili vođeni razumom; i naposljetku, ljudi bi mogli biti motivisani svojim pojedinačnim interesima na uštrb interesa cjelokupnog društva. Stoga je, kroz istoriju, razvijen specifičan oblik demokratije nazvan liberalna, predstavnička demokratija, u nastojanju da se kombinuju prednosti demokratije istovremeno izbjegavajući ili minimizirajući potencijalne opasnosti. Upravo to je oblik demokratije koji danas vlada u svijetu. U svom čuvenom obraćanju u Gettysburgu, za vrijeme građanskog rata u Americi, Abraham Lincoln je dao klasičnu definiciju demokratije: demokratija je “vladavina ljudi, od strane ljudi i za ljude”. Njegova definicija postavlja četiri pitanja na koja liberalna demokratija odgovara na specifičan način.

Ko su ljudi?

Očigledan odgovor je svi pripadnici jednog društva. Stoga bi idealno bilo i da donošenje odluka zahtijeva slaganje svih. Međutim, ovo bi bilo veoma teško ostvariti, oduzimalo bi mnogo vremena, i dalo bi moć ulaganja veta samo jednoj osobi. Liberalna demokratija obično usvaja princip vladavine većine, prema kojem su ljudi na najbolji način zastupljeni glasovima većine, 50% plus jedan glas. U liberalnim demokratijama, međutim, donošenje nekih veoma značajnih odluka može zahtijevati i učešće većine preko ovog broja (kao što je dvije trećine). U svakom slučaju, liberalna demokratija prepoznaje opasnost da prosta većina može ugnjetavati manjinu, te stoga u takvim društvima obično postoje određeni oblici zaštite prava manjine. Liberalna demokratija se stoga ponekad opisuje kao društveno uređenje

u kojem ‘većina vlada a manjina ima prava’.

Vladavina ljudi

Drugo pitanje uključuje odrednicu “vladavina ljudi”: preko čega bi ljudi trebali da vladaju? Koje odluke bi trebali donositi ljudi kao pojedinci, porodice, firme i udruženja, a koje cijela država kolektivno? Ukoliko bi sve odluke donosio kolektiv demokratskim putem, tada ne bi bilo slobode. Društvo bi bilo pod vlašću totalitarnog režima koji bi upravljao cjelokupnim društvom. Bila bi to ‘totalitarna demokratija’, da iskoristimo frazu J.D.Talmona. U liberalnoj demokratiji uloga države je ograničena a većina odluka se donosi u privatnom domenu. Dakle, liberalna demokratija vjeruje u ograničenu vladavinu. Većini ne smije biti dopušteno da donosi odluke onako kako želi. Liberalna demokratija se stoga protivi neograničenoj vladavini vlada pojedinih zemalja, čak i onih takozvanih demokratskih.

Vladavina od strane ljudi

Treće pitanje je “vladavina od strane ljudi”: kako bi ljudi trebali vladati? Postoje mišljenja prema kojima ljudi trebaju da vladaju direktno. Ovo bi se moglo postići referendumom, opštim saborom ili u obliku participativne demokratije. U teoriji, ova demokratija bi se mogla postići tako što bi se svakom građaninu dodijelio kompjuter putem kojeg bi se onda bilježio svaki glas koji se odnosi na svako pitanje o kojem se glasa i većina glasova bi odlučivala politiku vlade. Međutim, država treba da postoji zato da služi ljudima. Ljudi ne postoje zato da bi služili državu. U direktnoj demokratiji, ljudi bi provodili čitave živote istražujući, vodeći rasprave i glasajući o svakoj kolektivnoj odluci. Tako im ne bi ostajalo vremena da donose odluke o svojim vlastitim životima. Stoga, u liberalnoj demokratiji glasači biraju svoje zastupnike u zakonodavnoj (katkad i u izvršnoj) vlasti, da donose odluke u njihovo ime. Ovi zastupnici bi trebali da imaju dovoljno

vremena, sposobnosti i karaktera da razmatraju kolektivne odluke, raspravljaju o dobrim i lošim osobinama određenih akcija i donose odluke u ime i u interesu ljudi u cjelini. Odgovornost ovih zastupnika se postiže redovnim izborima. Ukoliko zastupnici zanemaruju interese ljudi oni mogu biti smaknuti sa položaja. Krajnji cilj je uspostavljanje ravnoteže između zastupničke i odgovorne vlade, dostojne povjerenja: zastupnička zato što zastupa interese i mišljenja svih ljudi, a odgovorna je za razmatranje dugoročnih posljedica akcija koje sprovodi, u duhu mirne i razumne debate. Liberalna demokratija se ponekad naziva zastupničkom ili indirektnom demokratijom. U nekim društvima gdje vlada liberalna demokratija može biti održan referendum kada se mijenja priroda ustavnog sistema ili osnovna pravila kojima su se ljudi do tada rukovodili.

Vladavina za ljude

Četvrto i posljednje pitanje je: kako odlučiti šta je “vladavina za ljude”? Kako jedan čovjek može identifikovati interese svih ljudi? Interesi svih bi se trebali razmatrati donošenjem odluka, mada ni tada svi ne bi mogli biti zadovoljni. Stoga je krajnji cilj identifikovanje onih interesa koji su zajednički za cjelokupnu populaciju, na primjer mir i prosperitet, a ne usvajati politike koje favorizuju određene društvene grupe. Jedan od problema je taj da određene društvene grupe promovišu svoje vlastite ili ‘posebne interese’, koji svi zaslužuju da budu razmatrani. Međutim, usvojene politike treba da odražavaju širi ili generalni ili ‘interes javnosti’. Zastupnička demokratija dozvoljava da sve društvene grupe trebaju imati mogućnost da izraze svoje interese i gledišta, ali da odluke ne bi trebale biti jednostavna refleksija ovih posebnih interesa. Dodatni problem koji se ovdje javlja je taj kako identifikovati interese kada gledišta mogu biti zasnovana na emocijama i strasti. Tu je neophodna dobro osmišljena i proračunata identifikacija opštih interesa. Stoga

se u liberalnoj demokratiji razne interesne grupe podstiču da iznesu svoje interese i gledišta, ali oni sami ne bi trebali biti i donosioci odluka. Taj posao bi trebalo ostaviti izabranim zastupnicima koji su odgovorni ljudima kao svojim glasačima.

Demokratija štiti slobodu

Politička moć je uvijek otvorena za zloupotrebe od strane onih koji bave politikom. Demokratija je najpodesniji sistem za odbranu prirodnih prava i sloboda ljudi, i sprečavanje takvih zloupotreba. Na Platonov zahtjev da se državom upravlja uz pomoć mudrosti filozofskih čuvara društva, Aristotel je odgovorio pitanjem "A ko će čuvati čuvare?". Jer, kako mi možemo biti sigurni da oni koji upravljaju neće upotrijebiti svoja ovlaštenja za svoje lične interese prije nego za interese ljudi? Najjača odbrana protiv zloupotrebe je ta da ljudi imaju moć da uklone sa položaja one koji su na vlasti, putem izbora. Svijest ljudi koji su na vlasti o tome da mogu biti uklonjeni sa pozicija moći je ono što djeluje kao najjače sredstvo kontrole zloupotrebe moći od strane tih istih ljudi. Međutim, i sami ljudi mogu predstavljati prijetnju slobodi. Francuski mislilac Alexis de Tocqueville je kao najveću opasnost koja dolazi od demokratije opisao "tiraniju većine". Osnivači Sjedinjenih Američkih Država su bili potpuno svjesni prijetnji slobodi koje dolaze od strane svih onih koji posjeduju moć. Alexander Hamilton je napisao u Federalističkim Novinama (The Federalist Papers) 1787.god. "Ljudi vole moć... Dajte svu moć većini i oni će ugnjetavati manjinu. Dajte svu moć manjini i oni će ugnjetavati većinu." Lord Acton, britanski historičar, je identifikovao isti nedostatak kod demokratije. "Preovlađujuće zlo demokratije je tiranija većine, ili čak tiranija partije a ne uvijek većine, koja uspijeva, silom ili prevarom, da pobijedi na izborima." Liberalna demokratija je stoga ograničena demokratija, koja uspostavlja ograničenja na ovlaštenja u upravljanju čak i kada

se sprovodi uz pristanak većine. Prava manjina, kao i prava pojedinca bi trebala biti zaštićena.

Demokratija unapređuje interese ljudi

Kako čovjek može osigurati da se unapređuju interesi običnih ljudi a ne samo interesi onih koji su na vlasti? Redovnim izborima, a političari znaju da će, ukoliko zanemare interese ljudi, biti smijenjeni sa položaja. Jeremy Bentham je uveo koncept korisnosti, koji sada predstavlja osnov moderne ekonomije. On je želio “najveću sreću najvećem broju ljudi”. Postao je zaštitnik demokratije jer je demokratiju vidio kao jedino sredstvo koje može da obezbjedi zadovoljenje interesa ljudi. Demokratija nastoji da obezbjedi maksimum zadovoljenja interesa. Iako svi ne mogu biti zadovoljeni, interesi svih će biti uzeti u obzir jer je svako potencijalni glasač koji može dati svoj doprinos u zadržavanju ili zadobijanju položaja na koji neko jeste ili može biti izabran. “Kao što je sreća ljudi jedini cilj vladavine, tako je odobravanje ljudi, s pravom, jedini osnov za vladavinu, moralnost i prirodno stanje stvari”, tvrdio je John Adams, jedan od prvih predsjednika SAD.

Realna politička participacija

Većina ljudi nije zainteresovana za politiku. Oni imaju pametnije stvari na umu: zarađivanje za život, provođenje vremena sa dragim osobama, ili uživanje u blagodatima života. Demokratija ne zahtijeva od ljudi da posvete politici više pažnje od onoga koliko oni to žele. Minimum je izlazak na izbore. Glasači se podstiču da prate političke debate ali se od njih ne zahtijeva da i oni to čine. Međutim, za manjinu koja je zainteresovana za politiku, za pažljivu javnost, postoji mnogo mogućnosti da se uključi u politiku. Demokratija predviđa učešće kroz političke debate i diskusije, izlazak na izbore i kandidaturu za neki položaj. John Stuart Mill je mislio da je političko učešće veoma poželjno jer kod onih

koji su uključeni podstiče intelektualni razvoj, moralne vrline i praktično razumijevanje. Politikom se bave oni koji imaju vremena, interesa i energije da posvete politici. Problem direktne ili participativne demokratije je isti kao i onaj koji je Oscar Wilde izrazio o socijalizmu, riječima: previše neprospavanih noći. Međutim, obični glasači mogu iskoristiti prednost debate sa politički upućenim osobama kada to žele kao i prilikom izlaska na izbore. Thomas Jefferson, predsjednik SAD i autor Deklaracije o nezavisnosti, je veličao vrijednost političkog obrazovanja: “Ne poznajem sigurniju riznicu najvećih moći društva, do ljudi samih, i ako mislimo da oni nisu dovoljno prosvijetljeni da svoju kontrolu sprovode zdravom razboritošću, lijek nije da se to oduzme od njih već da se njihova moć rasuđivanja informiše edukacijom.”

Razum, ne strast

Grčki skepticizam prema demokratiji dijelom je bio zasnovan na strahu da bi demos, neobrazovana masa, bio najmanje kvalifikovan za donošenje odluka. Mase bi bile vođene strahom, emocijama i instinktom, kao što su zavist i bijes, prije nego razumom i promišljenošću. Zastupnička demokratija je koncipirana tako da osigura da, prije nego što odluke budu donesene, u potpunosti budu razmotrene implikacije i posljedice njihovog donošenja. Javnost mora pažljivo razmotriti sva pitanja i iznijeti svoja različita gledišta. Izabrani zastupnici bi trebali imati vremena, obrazovanja i mudrosti da raspravljaju i razmatraju zakone i odluke koji se donose u ime svih. Upravo iz ovog razloga demokratija treba biti zastupnička a ne direktna. Takođe, iz istog razloga je izabrani zvaničnik zastupnik a ne delegat, koga obavezuju mišljenja njegovih glasača. Edmund Burke je govorio upravo o ovoj tematici u svom govoru upućenom biračima u Bristolu: “Vaš zastupnik vam duguje ne samo svoje zalaganje, već i svoje mišljenje, i on izdaje vaše povjerenje

ukoliko, umjesto da vam služi, on žrtvuje vaše mišljenje.” Parlament ne bi trebao djelovati kao skup ambasadora koji zastupaju različite interese već on predstavlja “dogovorno vijeće jedne nacije, sa jednim interesom, a to je interes svih.” Zastupnici su tu da razmatraju interese društva ili nacije u cjelini a ne samo interese onih koji su izabrali njega ili nju.

Stabilnost i zakonitost

Politički sistemi zahtijevaju stabilnost, sa mogućnošću donošenja dugoročnih odluka. Stabilnost se najbolje postiže zakonitošću, ovlašćenjem za donošenje odluka, ili ‘pravom na vladavinu’. Državi je potrebno prihvatanje njene uloge od strane ljudi, čak i ukoliko se oni ne slažu sa nekom odlukom, naročito prihvatanje od strane onih koji nisu na vlasti. Ljudi ne moraju da se slažu sa svakom odlukom, već treba da se slažu sa načinom na koji je odluka donesena, sa procesom, a ne sa rezultatima. Liberalna demokratija je mnogo podesnija za osiguranje zakonitosti od bilo kog drugog sistema jer se u njoj sprovođenje vlasti vrši uz pristanak ljudi. Svakom se pruža prilika da iznese svoje mišljenje i interese, da učestvuje u procesu, i nastoji da zadobije vlast. Pristanak se obezbjeđuje regularnim i otvorenim izborima. Demokratija je stabilnija od bilo kog drugog režima zato što je zakonita u očima ljudi.

Karakteristike liberalne demokratije

Demokratija podrazumijeva mnogo više od jednog čovjeka, jednog glasa. Da bi bila djelotvorna, demokratija mora da posjeduje određene karakteristike. Prije svega, skoro svi građani bi trebali imati pravo izbora tj. glasa, koje predstavlja univerzalni pristanak. S druge strane, dok god jedan čovjek nastoji da obezbijedi da interesi svih ljudi budu makar uzeti u razmatranje, tada svi imaju pravo da budu birani. Bilo kakvi izuzeci moraju biti opravdani jakim argumentima, na primjer izostanak djece sa izbora. Demokratija podrazumijeva da

moraju postojati slobodni, otvoreni i periodični izbori. Izbori moraju biti slobodni u smislu da glasači trebaju biti u mogućnosti da glasaju bez vršenja neprimjerenih pritisaka na njih. Upravo iz ovog razloga se i glasački listići uvijek ispunjavaju u tajnosti. Izbori moraju biti otvoreni u smislu da svako treba imati mogućnost da bude kandidat na izborima i da iznese svoja gledišta glasačima. Izbori moraju biti periodični. Izbori bi se trebali ponavljati svakih 3-5 godina kako bi se obezbijedila ravnoteža između obezbjeđenja pouzdanosti, s jedne strane, zbog čega se predlaže ne previše dug vremenski razmak između izbora, i odgovornosti, sa druge strane, kako bi se ostavilo dovoljno vremena da se rezultati rada vlade pokažu javnosti prije nego što javnost donese svoj sūd o radu vlade. Demokratija podrazumijeva i višepartijski sistem. Uprkos tvrdnjama nekih komunističkih i afričkih zemalja, ne može postojati jednopartijska demokratija. Ukoliko se od partija očekuje da odgovaraju željama njihovih glasača i ukoliko se želi izbjeći tiranija, onda je od izuzetne važnosti da glasači imaju mogućnost da smijene partiju ili partije na vlasti i zamijene ih drugom partijom ili partijama. Višepartijski sistem takođe obezbjeđuje da su slabosti svih partija dostupne javnosti i da se o njima raspravlja prije izlaska na izbore. Konstruktivna opozicija u demokratiji ima centralnu ulogu. Dalje, u demokratiji mora postojati sloboda govora i udruživanja. Svakom treba biti pružena mogućnost da iznese svoje gledište. Jer, kako bi drugačije zastupnici bili u mogućnosti da odluče šta je u interesu ljudi? Svako bi trebao imati mogućnost udruživanja sa drugima u cilju isticanja njihovih mišljenja i interesa, stoga mora postojati sloboda osnivanja partija i interesnih grupa. Moraju postojati kontrola i ravnoteža. U cilju izbjegavanja tiranije većine ili manjine, vlast ne bi trebala biti skoncentrisana u rukama samo jednog čovjeka ili institucije. Upravo zato u liberalnoj demokratiji postoje funkcije kontrole i ravnoteže kako bi se spriječila

koncentracija vlasti, a naročito izvršne vlasti. Zakonodavna vlast mora učiniti izvršnu vlast odgovornom za svoja djela. Zakonodavne vlasti su obično dvodomne, sa domovi se biraju na različite načine. Sudstvo mora biti nezavisno od izvršne vlasti. U demokratiji bi morala postojati i jaka lokalna uprava. Mora postojati ustav koji propisuje pravila i procedure upravljanja državom. Obično je ustav neke zemlje urađen kao jedan dokument, mada je svaki sistem zasnovan na spoju pisanih pravila i sporazuma koji iz njih proizilaze ili konvencija. U demokratiji bi morala postojati vladavina zakona, a ne vladavina čovjeka, kako bi svi mogli znati pravila po kojima se njima upravlja. Liberalne demokratije obično izbjegavaju previše detaljne ustave koji nisu fleksibilni, kao ni one koji propisuju politike koje mogu postati zastarjele.

Zastupnička i odgovorna vlast

Liberalne demokratije su nesavršene zbog toga što teže da uspostave ravnotežu između zastupljenosti i odgovornosti; sa jedne strane da odgovaraju željama i interesima glasača, dok sa druge strane nastoje da obezbijede donošenje dobrih odluka sa pozitivnim dugoročnim posljedicama. Neizbježno je da ta ravnoteža nikada neće biti u potpunosti dostignuta. Međutim, ne postoji niti jedan drugi društveni sistem koji dijeli ova dva cilja. Vrijednost demokratije se ogleda u njenom vječnom nastojanju da obezbijedi zastupničku ali i odgovornu vladavinu.

Literatura

A.H. Birch, *The Concepts and Theories of Modern Democracy*, London, Routledge, 1987.

Alexander Hamilton, James Madison and John Jay, *The Federalist Papers*, New York, New American Library, 1989 (1787), Number 10.

John Locke, *A Second Treatise on Government*, Cambridge,

Cambridge University Press, 1960 (1690), chapters 7-10.
Diane Ravitch & Abigail Thernstrom, *A Democracy Reader*,
New York Harper Collins, 1989.
Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, New York
Fontana, 1968 (1840), Volume 1, Part 2.

Pitanja za razmišljanje

1. Da li bi izabrani političari trebali slijediti one politike koje podržava većina ljudi, a što se reflektuje kroz ankete, bez obzira na to šta oni sami misle da je najbolje za državu?
2. Kako sprečavamo tiraniju većine?
3. Trbamo li ikada imati referendum, i ako trebamo, kada?

Jednakost

“Svi ljudi imaju ista prava ali ne na iste stvari.”
Edmund Burke

Šta je to jednakost?

Jednakost je princip po kojem bi svi ljudi trebali biti tretirani na isti način tj. jednako. Ipak, očigledno je da ljudi nisu isti niti su ‘jednaki’ u većini osobina koje posjeduju, u talentu, sposobnostima, izgledu ili sklonostima. Niko i ne vjeruje da je svako ljudsko biće jednako, pa se onda postavlja logično pitanje u kom smislu se to misli da su ljudi jednaki? Rasprava o jednakosti je, u stvari, rasprava o tome kada jeste a kada nije ispravno ljude tretirati jednako. Može se identifikovati najmanje pet različitih tipova jednakosti: moralna (ili formalna) jednakost, jednakost pred zakonom, politička jednakost, jednakost mogućnosti i jednakost krajnjeg ishoda (posljedica). Prva tri tipa jednakosti su poželjni, posljednji je krajnje nepoželjan, dok vrijednost četvrtog (jednakost mogućnosti) zavisi od toga kako se tumači. Tokom većeg dijela istorije svijeta, jednakost kao moralni princip je bila ignorisana, ili je posmatrana kao nezamisliva i nespojiva sa realnošću. Smatralo se normalnim da se ljudi trebaju tretirati

na različite načine, pa su tako postojali različiti zakoni za gospodu i za seljake. Jedan od prvih pomena jednakosti može se pronaći u radovima Aristotela koji je tvrdio da se nikakva razlika ne treba praviti među ljudima koji su jednaki u svakom pogledu relevantnom u odnosu na ovo pitanje. Međutim, tu se sada postavlja pitanje “A šta je to relevantno?” Hrišćanstvo je propovijedalo princip da su sve duše jednako vrijedne u Božjim očima. Thomas Hobbes je tvrdio da su ljudi bili jednaki u svom prvobitnom, prirodnom obliku, ali je to predstavljalo nepoželjno stanje stvari jer je život bio “usamljenički, opasan, brutalan i kratak”, pa su ljudi naprosto težili ka tome da se odreknu ovakve jednakosti u korist vladavine reda pod jakim vladarom. I, kao što je to čest slučaj u istoriji moderne filozofije, presudni momenat se desio sa filozofom Johnom Lockeom. On je podržao teoriju da su svi ljudi u prvobitnom, prirodnom obliku imali jednaka prava, ali i dodaje da su oni ta prava sačuvali u doba političke vladavine. Prava na život, slobodu i svojinu pripadaju svim ljudskim bićima. Upravo u ovom smislu, ljudskih prava, je američka Deklaracija o Nezavisnosti istakla da “su svi ljudi stvoreni jednaki”. Njen autor, Thomas Jefferson, je snažno opovrgao sve one koji su smatrali da postoji prirodna hijerarhija i da bi ljudi trebali znati svoje mjesto u društvu. “Najveći dio ljudske populacije nije rođen sa sedlima na svojim leđima, niti je nekolicina povlaštenih rođena sa čizmama i mamuzama spremni da jašu većinu po milosti Božjoj.” 19. vijek je predstavljao razdoblje borbe za uspostavljanje jednakih ljudskih prava kroz ukidanje ropstva, osiguranje principa jednakosti pred zakonom, i političke jednakosti u kojoj su svi građani imali jednako pravo glasa. Međutim, u mnogim zemljama žene nisu imale pravo glasa sve do početka 20. vijeka, dok su u Južnoafričkoj Republici za vrijeme aparthejda crnim ljudima bila ukinuta jednaka politička prava i prava na svojinu. Upravo u tom vijeku, sa dolaskom socijalizma i komunizma, jednakost je često bila

povezivana sa materijalnom jednakošću ili 'jednakošću rezultata'. Princip jednakih mogućnosti je takođe uznapredovao tokom 20. vijeka ali je onda bio transformisan u potpuno drugačiji princip, skoro potpuno identičan principu jednakih rezultata.

Moralna jednakost

Svako ljudsko biće je u moralnom smislu dostojno mišljenja, sa pravom da samo donosi odluke o svom životu. Ovo proizilazi iz njihovog samog postojanja kao ljudskih bića, i zasnovano je na uvjerenju da sva ljudska bića imaju nešto zajedničko jedni sa drugima (prije svega prirodna ili ljudska prava) što ih čini vrijednima poštovanja. Samo zbog toga što je neko različite religije, nacionalnosti, ili pola ne znači da taj neko nije bitan. Kao ljudsko biće, svaki čovjek ima pravo da živi svoj život onako kako želi, pod uslovom da ne ugrožava živote drugih. I upravo zbog toga su ovakva uvjerenja protivna sa ropstvom i nastoje da ga ukinu, jer su robovima zabranjena prava da žive svoje živote onako kako oni to žele. Immanuel Kant je razvio pravilo koje proizilazi iz pretpostavke o formalnoj jednakosti, ponekad nazvano i kategorički imperativ: "čini drugima ono što bi želio da tebi čine". Ovim se, naravno, ne govori da su svi moralno jednaki u svom ponašanju. Činjenica je da postoje ljudi koji se ponašaju bolje od drugih, kao i da postoje oni koji čine zla djela. Međutim, čak i njihovi životi imaju vrijednost. Nažalost, još uvijek nije postignut konsenzus oko upotrebe jedinstvenog termina za ovu vrstu jednakosti. Različiti termini koji su trenutno u upotrebi su: formalna jednakost, moralna jednakost, jednakost statusa, jednakost vrijednosti, i jednakost poštovanja; nijedan od ovih termina suštinski ne odražava ovaj princip.

Jednakost pred zakonom

Najvažnija politička posljedica prihvatanja moralne

jednakosti se na najbolji način identifikuje kroz princip zakonske jednakosti ili jednakosti pred zakonom. Ovaj princip ističe da zakon treba tretirati sve ljude nepristrasno, ne uzimajući u obzir njihove nevažne osobine kao što su nacionalnost, etnička pripadnost, bogatstvo, pripadnost određenoj klasi, polu, religiji ili rasi. Upravo zbog toga se za pravdu kaže da je 'slijepa' za sve faktore izuzev onih koji se odnose na slučaj. Zato je jednakost pred zakonom jako povezana za principom vladavine zakona. Jednakost pred zakonom je bila osnova prvih zahtjeva pokreta za prava žena, da bi žene trebale imati ista zakonska prava kao i muškarci, kao što su pravo na posjedovanje svojine i pravo glasa. Rimski govornik Ciceron je primijetio moralnu razliku različitih tipova jednakosti. "I dok je sa jedne strane nepoželjno izjednačiti bogatstvo svih ljudi, niti sa druge strane svi mogu imati jednake talente, to bi onda zakonska prava trebala biti jednaka za sve građane iste državne zajednice." Francuska Deklaracija prava čovjeka iz 1789. god. ističe da zakon "treba biti isti za sve...i svi koji su jednaki u očima zakona su jednako dostojni svih počasti i priznanja, položaja i zaposlenja, a prema njihovim različitim sposobnostima, bez bilo koje druge razlike osim one stvorene njihovim vrlinama i talentom."

Politička jednakost

Moralna jednakost je takođe izvor političke jednakosti, u smislu da svako ima pravo glasa osim u slučaju kada postoji valjan i zakonit razlog zašto bi to pravo trebalo biti oduzeto toj osobi. I kao što su interesi svih ljudi vrijedni razmatranja prilikom donošenja zajedničkih odluka, tako i svi ljudi treba da imaju pravo glasa kako bi bili sigurni da su njihovi interesi uzeti u razmatranje od strane izabраниh političara. Izuzetak mogu biti djeca, mentalno hendikepirane osobe, i osuđeni kriminalci, koji su ili nesposobni da prepoznaju svoje istinske vlastite interese ili im se to pravo oduzima kao rezultat

njihovog nepoštivanja zakona. Na ovaj način stvara se pretpostavka jednakih političkih prava, koju čovjek ne bi trebao olako da iznevjeri.

Jednakost mogućnosti

Jednakost mogućnosti je zasnovana na gledištu da bi pojedinci trebali imati priliku, šansu ili mogućnost da uspiju u životu na način koji oni smatraju uspjehom. Ovo se obično prenosi upotrebom sportskih metafora, kao što su ista startna linija u životu ili isti teren za sve. U životnoj utrci bi trebala postojati jednaka startna linija ali sa nejednakim ciljem. Margaret Thatcher je ovo opisala kao “pravo na nejednakost”. Cilj je da uspjeh u životu i karijeri bude otvoren za talentovane a napredovanje ide prema sposobnostima, a ne prema porodičnim, seksualnim ili političkim vezama. Takvo društvo bi predstavljalo društvo prema zaslugama (“zaslugokratija”), ili vladavinu sposobnih i talentovanih, koji su do svojih položaja došli zaslugama. A zasluga se definiše kao zbir sposobnost i napora. Jednakost mogućnosti podrazumijeva uklanjanje nepravednih prepreka za postizanje uspjeha. Pozicija u društvu bi trebala biti zasnovana na individualnim naporima i sposobnostima. Ovo je, opet, snažno povezano sa idejom obrazovanja za sve, tako da se svakom pruža maksimalna mogućnost razvoja. I zastupnici i protivnici ideje društva prema zaslugama priznaju da bi posljedice mogle biti izuzetno velike razlike (ili nejednakosti) u rezultatima. Ovo gledište se zasniva na ideji jednakih sloboda. Međutim, možda bi bilo bolje ovaj princip opisati kao princip maksimalnih mogućnosti. U praksi, nikada nije moguće postići jednake mogućnosti, i one bi uistinu bile čak i nepoželjne. Jedan od najvećih izvora nejednakih mogućnosti je upravo porodica, gdje postoji razlika između brižnih roditelja punih ljubavi koji mnogo brinu o svojoj djeci, i onih roditelja kojima je mnogo više stalo do njihovih sebičnih prohtjeva. Nemoguće je osigurati

da svaki roditelj bude prijatan i pruža ljubav svom djetetu, tako da bi stroga primjena principa jednakih mogućnosti za sve značila odvođenje djece od njihovih roditelja i njihovo kolektivno podizanje. Ovo bi bilo neprihvatljivo za sve one koji vjeruju u vrijednosti porodice. Potpuna posvećenost brisanju bilo kakvih razlika u mogućnostima zahtijevala bi postojanje totalitarnog društva u kojem bi država bila u mogućnosti da kontroliše svaki aspekt života u cilju osiguranja da niko ne obezbijedi sebi 'nepoštenu' prednost kakva je na primjer bolji učitelj.

Pozitivna diskriminacija

Ideja jednakih mogućnosti, za razliku od maksimalnih, krije se iza nagona za pozitivnom diskriminacijom, ili nesrazmjernim ali pravednim udjelom grupa kao sredstvom za otklanjanje prošlih i sadašnjih nejednakosti u njihovom tretmanu. Ovo može poprimiti najmanje tri oblika: oblik dosezanja, gdje se manjine podstiču da streme ka dosezanju određenih položaja; oblik preferisanja, u kojem se jedna grupa preferiše više od druge grupe; i oblik kvota, u kojem se kaže da jednake mogućnosti postoje samo onda kada su u nekom tijelu primijenjene ili zastupljene proporcije u istom onom omjeru u kojem su zastupljene u cjelokupnoj populaciji. Prvobitno je ova ideja imala oblik dosezanja, čineći manjine svjesnim mogućnosti koje im stoje na raspolaganju i njihovim podsticanjem da te mogućnosti dostignu. Stoga se ovaj oblik smatra besprijekornim, bez zamjerki. Međutim, ideja je kasnije dobila značenje preferencija i kvota, čemu se već itekako može zamjeriti. Pozitivna diskriminacija bi trebala da bude oprečna, i sama po sebi predstavlja negiranje četiri tipa jednakosti identifikovanih ranije. Kao prvo, određene grupe se favorizuju na irelevantnim osnovama. Korist od diskriminacije se obično usmjerava ka relativno obrazovanim i uspješnim članovima grupa. Kao drugo, nepravedan tretman

pojedinaца u prošlosti se ne popravља boljim tretmanom potpuno drugih pojedinaca danas, koji su se slučajno rodili kao pripadnici iste grupe. Kao treće, bilo kakva diskriminacija za sobom povlači žestoke napade usmjerene prema novim slojem privilegovanih. Umjesto da budu priznati da su do svojih položaja došli na osnovu zasluga, pretpostavka je da su oni na neki način bili favorizovani, što smanjuje pouzdanje i povjerenje kod ostatka populacije. I, kao četvrto, nepravedno je i prema članovima većinskih grupa da budu tretirani nejednako. Najvažnije od svega je zapamtiti da fundamentalno odricanje principa formalne i zakonske jednakosti predstavlja to ukoliko ljudi nisu tretirani na osnovu svojih vrlina i mana, ili kako ih je Martin Luther King nazvao “sadržaj našeg karaktera”, nego ukoliko su oni tretirani na osnovu irelevantnih karakteristika kao što su pol i rasa.

Jednakost krajnjeg ishoda

Ovo je najčešće spominjani tip jednakosti, najbolje opisan kao egalitarizam, koji podrazumijeva postojanje jednakog dijela za sve. Umjesto da se bavi uslovima u kojima ljudi sudjeluju u društvu, ovaj tip jednakosti se bavi rezultatima, što na kraju utrke predstavlja pomak od mogućnosti ka nagradama. Naime, prema ovom modelu svi trkači završavaju utrku i svi oni primaju jednake nagrade bilo da su prvi ili zadnji. Jednakost krajnjeg ishoda se odnosi na materijalnu jednakost ili jednakost životnih uslova. Ovo podrazumijeva redistribuciju materijalnih dobara od imućnijih ka siromašnijima, a primarni cilj je eliminacija razlika. Zastupnici egalitarizma često izazivaju nedoumice u pogledu pitanja na kakvu jednakost oni zapravo misle, jednakost prihoda ili jednakost bogatstva. Jer, čak i ako dva čovjeka imaju iste prihode, ubrzo će doći do nejednakosti u bogatstvu usljed toga što će jedan čovjek pažljivo čuvati dio svojih prihoda ili će ih upotrebljavati za ostvarivanje dugoročnije

koristi, na primjer poboljšanjem kuće u kojoj živi, dok će drugi potrošiti sav svoj novac na kupovinu dobara koja imaju kratkoročne efekte, kao što su cigarete, i neće sačuvati ništa. Uskoro, prva osoba će biti mnogo bogatija od druge iako su obe te osobe primile iste plate. Stoga bi se, na kraju, čovjek trebao složiti sa većinom zagovornika moralne jednakosti i odbaciti jednakost krajnjeg ishoda kao nepoželjan tip jednakosti. Jer, kao prvo, ovaj tip jednakosti je neprirodan. Prirodno je, naime, da među ljudima postoji nejednakost u materijalnom bogatstvu. Promjena tog stanja zahtijevala bi upotrebu neprirodnih i prinudnih sredstava. Ovo iz razloga što će ljudi, čak i ostavljeni da se koriste samo sa svoje dvije ruke i sposobnostima koje im je majka priroda podarila, ubrzo ostvariti različite prihode, bogatstvo i životni standard. Kao drugo, ovaj tip jednakosti bi zahtijevao masovno odricanje individualnih sloboda i snažno uplitanje države u živote ljudi. Kao treće, podsticanje ovakve jednakosti bilo bi krajnje neefikasno, jer bi uticalo na smanjenje inicijative kod ljudi da rade i proizvode. Jer, zašto raditi i truditi se ako znaš da ćeš na kraju primiti istu naknadu za svoj trud i rad bez obzira kako se ponašao? Kao četvrto, ovakav vid jednakosti je i nepravedan jer ljudi imaju pravo da budu adekvatno nagrađeni za svoj trud i rad ako to zaslužuju. Kao peto, bogatstvo se mora proizvesti. Zastupnici egalitarizma su u tolikoj mjeri zaokupljeni razmišljanjima o preraspodjeli bogatstva da rijetko razmišljaju o vezi koja postoji između proizvodnje i distribucije. Jer, šta biva kada čovjek koji proizvodi više od drugih otkrije da bez njegovog odobrenja dio njegove proizvodnje, a samim tim i bogatstva, biva preraspodijeljen i dat drugima? On smanjuje proizvodnju! Što znači, odgovara na taj impuls koji mu šalje država. Posljedica toga je smanjenje bogatstva države kao cjeline. Iluzorno je i pomišljati da se može vršiti preraspodjela dobara bez uticaja na proizvodnju bogatstva. Naposljetku, 'ko će izjednačiti izjednačitelje'? Naime, jedno tijelo ili jedan čovjek odlučuju

o tome ko dobiva šta. Samim tim, članovi državnog vrha ili elite se nalaze u znatno povoljnijem položaju od bilo koga drugog i iskoristiće taj položaj da odluče u svoju korist. I dok su članovi komunističke nomenklature imali plate slične sa drugim članovima društva, oni su ipak bili u mogućnosti da koriste svoju političku moć kako bi popravili vlastite uslove života. Da bi se ostvarila jednakost rezultata neophodno bi bilo ostvariti ogromnu nejednakost političke moći.

Za jednakost, protiv egalitarizma

Pravedan politički sistem bi stoga trebao pokazati poštovanje prema: jednakosti svih ljudi pred zakonom; razvijanju takvog pravnog sistema koji će jednako tretirati sve koji se nađu pred njim; jednakim političkim pravima, gdje svi imaju pravo glasa i slobodu izražavanja; pružanju jednakih mogućnosti svima, u smislu mogućnosti napredovanja talentovanih. U svakom slučaju, slobodno i pravedno društvo bi trebalo da odbaci pozitivnu diskriminaciju, preraspodjelu dobara i egalitarizam.

Literatura

Peter Bauer, *Equality, Third World and Economic Delusion*, London, Weidenfeld&Nicholson, 1981, Part 1.

Antony Flew, *The Politics of Procrustes*, New York, Prometheus, 1981.

Milton & Rose Friedman, *Free to Choose*, London, Secker & Warburg, 1980, chapter 5.

F.A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, London, Routledge, 1962, chapter 6.

William Letwin, *Against Equality*, London, Macmillan, 1983.

Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Oxford, Blackwell, 1974, chapter 8.

Pitanja za razmišljanje

1. Da li je razlika u bogatstvu koja postoji između bogatih i

siromašnih članova društva problem?

2. Vjerujete li da su svi građani vaše države jednako tretirani pred zakonom?

3. Na koji način možemo do maksimuma dovesti ekonomske i socijale mogućnosti?

Slobodno preduzetništvo

“Biti kontrolisani u našim ekonomskim poslovima, znači... biti kontrolisani u svemu.”

Friedrich Hayek

Šta je slobodno preduzetništvo?

Slobodno preduzetništvo je ekonomski sistem zasnovan na dobrovoljnoj razmjeni roba i usluga, u kojem ljudi sami odlučuju o svojim ekonomskim poslovima, izborom gdje će da rade, u šta će da investiraju, na koji način će da potroše ili sačuvaju plodove svoga rada, i sa kim će da trguju. U društvu gdje postoji slobodno preduzetništvo ljudi su, dakle, slobodni da sami donose ove odluke jer zakonski okviri omogućavaju građanima prije svega da imaju svoju vlastitu imovinu, da mogu da razmjenjuju ono što im pripada (uključujući tu i njihovu vlastitu radnu snagu) kao i da mogu da pristupaju zakonski obavezujućim ugovorima. Ovakva zakonska regulativa omogućava pojedincima da međusobno saraduju u cilju ostvarivanja zajedničke koristi kroz uspostavljanje legalnih asocijacija za upravljanje njihovim poslovima, uključujući tu razne vidove korporacija, partnerskih organizacija ili neprofitnih organizacija. Uloga vlade sastoji se u zaštiti svojine ljudi i sprovođenju njihovih ugovora tako da oni mogu da obavljaju posao jedni sa drugima u duhu uzajamnog povjerenja, ali je u društvu slobodnog preduzetništva ta uloga strogo ograničena. Ekonomske barijere slobodnom preduzetništvu, kao što su porezi, propisi i budžetska potrošnja, se u ovakvom društvu drže na minimumu. Trgovina i razmjena dobara bile su integralni dio

svih ljudskih civilizacija a ograničeno priznanje vrijednosti tih dviju aktivnosti bio je ključni faktor u bogaćenju Zapada. Desilo se to tamo gdje su uloga crkve i države bile na izmaku i gdje su se počele pojavljivati nove političke snage, da je stepen ekonomske slobode dozvolio ljudima da napreduju ali i da se brojčano povećaju. U Italijanskim gradovima-državama u doba renesanse, u Holandskoj republici, i povrh svega u Engleskoj i njenim Američkim kolonijama, relativna sloboda ljudi stvorila je od ovih nacija ekonomske centre moći. Međutim, tek u posljednjem kvartalu osamnaestog vijeka, Škotski ekonomista Adam Smith je objavio svoje pionirske radove sistematske teorije slobodnog preduzetništva. U svom djelu nazvanom *Bogatstvo Naroda*, Smith je nastojao da objasni prosperitet do kojeg je došlo u Engleskoj od pojave njene ograničene ustavne monarhije 1688.god. Knjiga je iz štampe izašla 1776.god. što se podudarilo sa američkim ratom za nezavisnost i u velikoj mjeri je uticala na kasnije ideje američkih Otaca Nacije, čije je ideje o nezavisnosti i sam Smith podržavao. Ideja ekonomije koja samu sebe pokreće, bez nadgledanja od strane centralizovane vlade, u to vrijeme je izvršila transformaciju ekonomske misli na Zapadu. Smithova nova teorija značila je direktan izazov ekonomskoj praksi toga vremena – sistemu merkantilizma prema kojem su monarhija i ministri direktno upravljali ekonomijom. Stari ekonomski poredak počivao je na ideji da izvor bogatstva nacije leži u njenim zalihama zlata, srebra i dragocjenih metala. Mislilo se da je razmjenu dobara i trgovinu najbolje bilo prepustiti monopolima esnafskih udruženja i korporacijama da je oni vode. Zakoni su osiguravali niske plate i visoke cijene, a zamršena mreža visokih poreskih obaveza i drugih nameta služila je za sakupljanje vojske i finansiranje vojnog avanturizma koji je vladama bio potreban da bi pljačkale bogatstva drugih nacija i porobljavale njihove ljude. Smith je ove ideje okrenuo naglavačke demonstrirajući da bogatstvo

nacije potiče iz podjele rada koja omogućava ljudima da se specijalizuju u obezbjeđivanju onoga što je potrošaču najpotrebnije. Novac, on je isticao, je imao samo vrijednost onoga što se njime moglo kupiti. Konkurencija je povećala kupovnu moć i samim tim stvorila prosperitet.

Slobodno preduzetništvo povećava plate radnicima

Ideje koje je prvi promovisao Adam Smith da se promovišu slobodna trgovina, jeftina vlada i otvoreno tržište, i dan danas podižu životni standard radnih ljudi. Upravo one nacije koje su prihvatile ove ideje, kao što su SAD, su doživjele najveći stepen povećanja plata radnika, do najviših plata na Planeti. Nasuprot tome, one nacije koje su eksperimentisale sa vladinim planiranjem nisu uspjele da izvuku svoje narode iz gladi i bijede. Slobodno preduzetništvo podiže plate radnicima kroz stimulisanje njihove volje i sposobnosti da proizvedu ono što je njihovim bližnjima potrebno. To je principijelni razlog zbog kojeg je potrebno manje radnih sati da bi se kupio televizor, automobil ili kompjuter u SAD nego što je to potrebno u Rusiji. Produktivnost, a ne težak rad je ono što je bitno u cijeloj ovoj priči. Ljudi u siromašnim zemljama obično rade duže radne sate ali su njihova sposobnost da obezbjede potrošaču ono što mu treba kao i njihova nagrada za učinjeno ograničeni intervencijom vlade. Slobodna inicijativa podiže realna primanja kod ljudi jer postoji jak podsticaj da se potrošaču obezbijedi ono što on želi, dok potrošač sa druge strane lako prenosi poruku o tome šta želi.

Slobodno preduzetništvo zadovoljava potrošače

U ekonomiji slobodnog preduzetništva, ljudi su u mogućnosti da zadovolje potrebe potrošača zahvaljujući mehanizmu cijena. Ova ogromna komunikaciona mreža rasta i pada cijena govori radnicima i investitorima gdje potražnja za određenim robama raste a gdje opada. Veća potražnja za

određenim proizvodima utiče na porast cijena, povećavajući istovremeno i profit investitora. Ovi, uvećani, profiti privlače još veće investiranje i povećavaju plate da bi privukli više radnika u te grane ekonomije. Na taj način društvo proizvodi više onih proizvoda koje potrošači žele i, kako ponuda određenih roba ili usluga raste, dugoročno posmatrano dolazi do opadanja njihovih cijena. Podsticaji koji su ugrađeni u sistem slobodnog preduzetništva obezbjeđuju da se resursi društva okreću ka zadovoljavanju potreba potrošača, ali i od onih oblasti proizvodnje koje su manje neophodne potrošačima. U ovom sistemu, potrošač je gospodar, koji diktira gdje i kako će se resursi društva koristiti, odlučujući na koji će način će svoj prihod trošiti ili čuvati. Taj prihod će zauzvrat biti veći u onom stepenu u kojem taj pojedinac snabdijeva društvo robama i uslugama koje društvo zahtijeva.

Slobodno preduzetništvo smanjuje troškove života i stvara nove proizvode

Slobodno preduzetništvo predstavlja proces otkrivanja koji dozvoljava ljudima da otkriju šta potrošači žele. Sloboda kupovine i prodaje omogućava robama i uslugama da dođu na tržište, koje ljudi potom mogu slobodno prihvatiti ili odbaciti onako kako žele. Slobodno preduzetništvo omogućava preduzetnicima da novim idejama uvede nove proizvode i poboljšaju postojeće. Mehanizam cijena potom šalje signale radnicima i investitorima o tome da li su ovi novi proizvodi poželjni ili ne. U početku, novi proizvodi kao što su video rekorderi, mikrotalasne pećnice, ili mobilni telefoni su skupi i samo pristupačni bogatima, ali kada su proizvodi oprobani, testirani i modifikovani, i više kapitala investirano u njihov razvoj cijene opadaju. Na ovaj način, luksuz nekolicine bogatih postaje potreba mnogih. I dok društvo slobodnog preduzetništva proizvodi stalno rastući niz roba i usluga, dotle udio koji cijene tih proizvoda imaju u prihodima ljudi pada, smanjujući na taj način troškove života.

Slobodno preduzetništvo podstiče produktivnost

Inicijativa koja je svojstvena ekonomiji slobodnog preduzetništva takođe podstiče i produktivnost jednostavno urezujući u volju ljudi spremnost da služe drugima, bolje od bilo kog drugog ekonomskog sistema koji je do sada bio izmišljen od strane čovjeka. Zbog toga što su ljudi slobodni da sačuvaju plodove svoga rada kao i da rizikuju, u sistemu slobodnog preduzetništva, nagrade za udovoljavanje potrebama potrošača su veće nego u alternativnim ekonomskim sistemima. Robovlasnički sistem, u kojem je pojedinac primoran da radi za druge, ili planska ekonomija gdje vlada organizuje proizvodnju, uništavaju podsticaj za proizvodnju. Porezi takođe imaju istu ulogu. Porezi su poput cijena; oni su cijena – ili kazna – koja se plaća zbog angažovanja u ekonomskoj aktivnosti. I što je više vladinih poreza na investiranje i rad, to će biti manje nagrada od investiranja i rada. A ukoliko nagrade za investiranje i rad opadaju, to za rezultat ima smanjenje investiranja i rada. Porezi su ekonomska barijera koja ograničava broj ljudi u aktivnostima koje su oporezovane. Porezi na rad i investiranje će isključiti neke ljude iz rada ili investiranja. Regulisanje ekonomije ima isti efekat. Podižući troškove proizvodnje, cijene vještački rastu povećavajući na taj način troškove života i stavljajući proizvode van dometa siromašnih.

Slobodno preduzetništvo izdiže ljude iznad siromaštva

Ne spominjući uvećavanje bogatstva nekolicine bogatih, dinamičnost sistema slobodnog preduzetništva se može najjasnije vidjeti kroz način na koji eliminiše siromaštvo brže od drugih ekonomskih sistema. I dok ekonomska sloboda neizbježno dovodi do određenog stepena nejednakosti kada su u pitanju prihodi i bogatstvo ljudi, pokušaji da se ode dalje i izvrši preraspodjela prihoda i bogatstva od bogatih ka

siromašnijima, sužava ekonomiju, uništavajući ekonomske mogućnosti za one kojima su najpotrebnije. Pokušaji da se iskoristi vlada u cilju odlučivanja o prihodima ljudi i bogatstvu, stvara arbitrarno društvo u kojem pristup političkoj moći određuje prihode i bogatstvo ljudi. Ova vrsta nejednakosti je štetnija za siromašne slojeve društva u ovakvom sistemu od nejednakosti u bogatstvu i prinosima u sistemu slobodnog preduzetništva, jer sistem slobodnog preduzetništva nagrađuje ljude sa visokim primanjima samo ako oni i dalje nastave da služe potrošače bolje od drugih. Sistem slobodnog preduzetništva dozvoljava ljudima da zadovolje svoje vlastite interese samo utoliko ukoliko koriste svoju imovinu i svoj rad da zadovolje i interese drugih. Slobodno preduzetništvo povećava mogućnosti siromašnih da izađu iz siromaštva i čini društvo jeftinijim mjestom za život.

Slobodno preduzetništvo otvara radna mjesta

Kritičari slobodnog preduzetništva često ističu ciklično kretanje Zapadnih ekonomija u kojima su periodi ekonomske ekspanzije prekidani recesijama koje mogu dovesti do porasta nezaposlenosti. Ove fluktuacije privrednih ciklusa na Zapadu igrale su ključnu ulogu u propagandama komunističkih zemalja za vrijeme hladnog rata, ali treba primijetiti da je komunistički svijet izbjegao ovakva ciklična kretanja samo tako što je održavao stalnu ekonomsku stagnaciju koja je ostavljala životni standard u tim zemljama daleko ispod onog postignutog na Zapadu. U stvari, ekonomske recesije i zastoji izazvani su inflacijom a ona je rezultat vladinog povećanja ponude novca i kredita brže od rasta ekonomije. Povećanje ponude novca uzajamno sa povećanjem ponude roba i usluga izjeda vrijednost novca, prouzrokujući inflaciju koja povećava nezaposlenost, onda kada ljudi otkriju da valuta gubi svoju vrijednost. Rješenje nije ukinuti slobodno preduzetništvo, već radije ponudu novca uzeti iz ruku vlade. Određena nezaposlenost nije izazvana inflacijom, već

porezima i propisima o radu koji izazivaju neslaganje između ponude radne snage i potražnje potrošača. U ekonomiji slobodnog preduzetništva uvijek postoji potreba za radnom snagom jer se potražnja potrošača nikad ne može iscrpiti.

Slobodno preduzetništvo čuva prirodnu sredinu

I baš kao što je slobodno preduzetništvo uvećalo asortiman raspoloživih roba i usluga i spustilo im cijenu, ono je povećalo ponudu prirodnih resursa i učinilo svjetsku energiju i resurse jeftinijim tokom vremena. Ovaj efekat je ključ razumijevanja zašto se kvalitet vazduha i vode poboljšava u ekonomijama poput Američke dok je komunizam ostavio društva uplašena zagađenjem i pljačkom. To je takođe bitan razlog zbog kojeg se kod ljudi koji uživaju ekonomsku slobodu očekuje duža životna dob prilikom njihovog rođenja. Bogatiji je zdraviji. Sistem slobodnog preduzetništva je stvorio bogatstvo koje je omogućilo stvaranje novih izvora energije i mnogo efikasnije upotrebe prirodnih resursa. Privatno vlasništvo prirodnih izvora je takođe zaštitilo i unaprijedilo prirodnu sredinu jer privatni vlasnici imaju interes u dugoročnom očuvanju prirodnih resursa pa su samim tim bolji upravnici od države. Slobodno preduzetništvo je uvećalo do maksimuma slobodu krajnjeg resursa – čovječanstva – da rješava probleme stvorene novim tehnologijama, i takođe je omogućilo milijardama novih ljudi da sa svojom sposobnošću i kreativnošću žive i napreduju u svijetu koji je nekada mogao izdržavati samo mali dio njihovog današnjeg broja.

Bez slobodnog preduzetništva nema demokratije

I naposljetku, slobodno preduzetništvo je potreban, mada ne i dovoljan uslov za demokratiju i građanske slobode koje mi dovodimo u vezu sa političkom slobodom. Ovo iz razloga što ne možete kontrolisati ekonomiju ako ne kontrolišete ljude. Ukoliko je samo jednom donošenje ekonomskih odluka uzeto

iz ruku miliona ljudi koji rade, investiraju, štede i troše i predato centralnoj vlasti, postaje neophodno prisiljavati pojedince da djeluju u skladu sa planovima vlade. Moć koja se na ovaj način stavlja u ruke državnih organa omogućava kažnjavanje onih koji ne djeluju u skladu sa njihovim zahtjevima. Činjenica da je sva moć skoncentrisana u rukama države znači da je svako protivljenje planovima državnih organa izuzetno teško i opasno. U društvu slobodnog preduzetništva gdje su sredstva za proizvodnju u privatnom vlasništvu, uvijek postoje alternativni poslodavci i privatno finansirana sindikalna udruženja, političke partije, grupe za pritisak na vlast, novine, radio i televizijske stanice, kao i mjesta za okupljanje i odavanje poštovanja. Kao što je to Leon Trotsky objasnio: “Kada je država jedini poslodavac biti u opoziciji znači polako umirati od gladi.”

Literatura

- Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, London, University of Chicago Press, 1962, chapters 1, 2.
- Milton & Rose Friedman, *Free to Choose*, London, Secker & Warburg, 1980, chapters 1, 2.
- Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom*, London, University of Chicago Press, 1976 (1944).
- Henry Hazlitt, *Economics in One Lesson*, New Rochelle NY, Arlington House, 1979.
- Peter Saunders, *Capitalism: A Social Audit*, Buckingham, Open University Press, 1995.
- Adam Smith, *The Wealth of Nations*, Indianapolis, Liberty Press, 1981 (1776).

Pitanja za razmišljanje

1. Zašto je slobodno tržište superiornije u odnosu na državni socijalizam?
2. Kako slobodno tržište učiniti prihvatljivijim?
3. Kako proširiti tržišta u vašoj zemlji?

Sloboda

“Jedina sloboda koja zaslužuje to ime je ona u postizanju našeg vlastitog dobra na način na koji mi to želimo, sve dotle dok ne pokušavamo da to isto uskratimo drugima ili ih ometamo u njihovim naporima da to postignu.”

John Stuart Mill

Šta je sloboda?

Sloboda podrazumijeva da bi čovjek trebao biti u mogućnosti da djeluje bez ometanja od strane drugih. Čovjek bi trebao biti u mogućnosti da sam odluči kako želi da živi svoj život, pod uslovom da njegovo djelovanje ne ide na uštrb slobode drugih. Nezavisnost je samo još jedna riječ (sinonim) za slobodu. Zaštita slobode je jedna od osnovnih uloga vlade. Moralna vrijednost slobode danas je priznata kao glavna osobina modernog svijeta, ali nije uvijek bilo tako. Tokom većeg dijela istorije čovječanstva mislilo se da je uloga vlade da promoviše vrline, dobar život i dobro društvo. Od ljudi se očekivalo da djeluju u pravcu zajedničkog dobra o kojem odlučuje društvo i da podrede svoje vlastite interese i želje ka višem cilju. Ispočetka su sloboda i nezavisnost predstavljali posebna prava data određenim grupama ili pojedincima, kao što su baroni ili članovi esnafskih udruženja. Nije bilo opšte priznatog prava na slobodu. Ideja slobode kao opšteg stanja koje je svojstveno svima proizvod je razvoja događaja u osamnaestom vijeku i veže se za imena Hobbes i Locke. Locke je istakao “cilj zakona nije da zabrani ili ograniči, već da sačuva i uveća slobodu.” Uloga vlade je da sačuva slobodu pojedinaca. Ovo je postala i jedna od glavnih tema devetnaestog vijeka, izdizanje slobode kao osnovne političke vrijednosti. U dvadesetom vijeku ideja slobode našla se pod prijetnjom koja je dolazila iz dva izvora: jedan je bio onaj koji je tvrdio da sloboda predstavlja manju vrijednost koja treba biti potčinjena postizanju višeg cilja, a takve su bile komunistička i rasno čista država, a drugi izvor prijetnje bila

je socijalistička država koja je tražila promjenu koncepta slobode kako bi opravdala sve jače miješanje vlade u živote ljudi.

Pravo na slobodan život

Sloboda se često predstavlja jezikom prava. Imam pravo da živim gdje želim, ili da radim gdje želim ili da živim s kim želim. Niko me ne bi trebao forsirati da nešto radim niti sprečavati da radim ono što želim, pod uslovom da poštujem i prava drugih. Ovo potiče od tradicije prirodnih prava koju je prvi zastupao Locke. Biti nezavisan znači djelovati u okvirima svojih prava ali, sa druge strane, to nije sloboda da narušavamo prava drugih. U tom slučaju to bi bila zloupotreba slobode ili 'dozvole'. Sloboda se identifikuje sa ograničenom vladom i slobodnim tržištem. Uloga vlade je da obezbijedi pravila ili zakonski okvir koji omogućava svima da budu slobodni, da ih zaštiti u slučaju eventualnih povreda njihovih sloboda od strane drugih. Slobodno tržište se dovodi u vezu sa ekonomskom slobodom i slobodom izbora: sloboda potrošača da kupuje, sloboda trgovca da sam ponudi cijenu svojih roba i usluga (ali i potrošača da prihvati ili odbije da plati za njih), sloboda radnika da izabere svoj posao ili zanimanje, sloboda proizvođača da proizvodi ovo šta želi i da zaposli koga sam izabere. Ovakva sloboda može jedino postojati u kapitalističkom društvu.

Pojedinac je najbolji sudija svojih interesa

Čovjek sam najbolje zna koje su njegove želje i potrebe, životni ciljevi, pa stoga i njegovi interesi. Ovo upućuje na to da čovjek ima slobodnu volju, i njegovi izbori nisu jednostavno određeni okolnostima u kojima živi ili njegovim društvenim porijeklom. On može koristiti svoj razum i razumijevanje moralnosti kako bi napravio pravi izbor za sebe. Samo čovjek sam zna svoje vlastite želje i potrebe. Drugi mogu imati svoje vlastite ideje o tome šta je

odgovarajuće za nekog drugog, ali niko nema isti stepen znanja o nekome, do ta osoba sama. Sloboda znači odbacivanje paternalizma (donošenja odluka u ime drugih), tj. ona odbacuje ideju po kojoj su drugi ljudi u boljoj poziciji da donose odluke koje se tiču života onih u čije ime se te odluke donose.

Sloboda unapređuje interese svih

Ne postoji sukob između slobode i reda, ili opšteg dobra ili interesa drugih. Sloboda djeluje u dugoročnom interesu svih. Zastupnici ideje korisnosti, utilitaristi, su bili veliki pobornici slobode jer ona vodi maksimiziranju interesa. Rezultat slobodnog društva će biti, kako je to Jeremy Bentham opisao “najveća sreća najvećeg broja”. Adam Smith je razvio ideju ‘nevidljive ruke’ odnosno, kako je ponekad bila nazivana, ideju ‘sponatnog reda’. Svaki pojedinac ostavljen da raspolaže samo onim sposobnostima koje mu je majka priroda podarila “kao da je vođen nevidljivom rukom da potpomogne cilj koji nije bio dio njegove namjere.” Ovo znači da će pojedinci, ostavljeni da slobodno ostvaruju svoje vlastite interese, biti vođeni ka saradnji sa drugima u cilju ostvarivanja njihovih zajedničkih interesa i interesa društva u cjelini, unapređujući na taj način opšte dobro. Čovjek mora da zadovolji potrebe drugih u cilju zadovoljenja svojih vlastitih potreba. U *Bogatstvu Naroda*, Smith je tvrdio da “Obrok na našem stolu ne dolazi zahvaljujući milosrđu i dobroj volji mesara, pivara ili pekara već zahvaljujući njihovoj brizi za njihovim vlastitim interesima.” Mnoga od dobrih i korisnih djela u društvu nastaju kao nenamjerne posljedice akcija drugih, “rezultat ljudskih akcija, ali ne i akcija osmišljenih od strane ljudi”, rječi su Adama Fergusona.

Sloboda vodi ka uvećanju znanja

John Stuart Mill se borio za toleranciju, spremnost da se

dozvoli svima da razmišljaju, govore i djeluju na načine koje mi sami ne odobravamo. Druga osoba zaista može biti u pravu, ili sa druge strane mi možemo proširiti naša vlastita gledišta i razumijevanje pokušavajući da razumijemo gledišta drugih, ili možemo promijeniti osobu ubjeđujući tu i druge osobe u greške njihovog načina razmišljanja. “Gnušam se onoga što ste rekli, ali ću do smrti braniti vaše pravo da to kažete”, je često citirana fraza koja se vezuje uz ime velikog francuskog filozofa Voltairea. U slobodnom društvu različita mišljenja i vjerovanja će biti izražena i testirana kroz nadmetanje ideja. Istina će na vidjelo istjerati neiskrenost, dvoličnost. Austrijski filozof Friedrich Hayek je opisao jednu od posljedica slobodnog društva kao uvećanje znanja, znanja koje ne može biti locirano na jednom mjestu ili u jednom tijelu ali je široko rasprostranjeno u pamćenju svakog pojedinca. Sloboda dozvoljava nepredvidivo ili neočekivano. Centralno planiranje i forsiranje pojedinaca da se uklapaju u unaprijed definisane krajnje ciljeve sprečava pojavu i širenje novih ideja i izvođenje eksperimenata.

Pozitivna ‘sloboda’ nije sloboda

Međutim, neki upotrebljavaju termin sloboda na veoma različite načine, ne samo u onom tradicionalnom smislu ‘da li me je neko spriječio u činjenju nečega?’, već kao sposobnost djelovanja ili kao moć za ostvarivanje vlastitih želja. Na taj način oni idetifikuju razlike između višeg i nižeg nivoa vlastite svijesti, stvarne od prividnih interesa. Ovo je bio i izvor Marxovog koncepta ‘lažne svijesti’, prema kojem ljudi nisu poznavali šta je u njihovom istinskom ili stvarnom interesu, a to je zbacivanje kapitalizma. Samo su marksističke i komunističke partije to razumijevale i zato im je trebalo dati vlast u ruke kako bi oni to i sproveli u djelo. To, međutim, ističe i jedan problem kod ove ideje: ona je bila zloupotrijebljena od strane vladara koji su tvrdili da najbolje znaju šta je u interesu svih, umjesto da su o tome pitali za

mišljenje ljude same. Jean Jacques Rousseau je koristio termin slobode kao značenja poslušnosti Opštoj Volji, ili opštem dobru. Stoga bi sve one koji se ne slažu sa ovom idejom trebalo "natjerati da budu slobodni". Prema opštem shvatanju slobode ovo, naravno, predstavlja besmislicu. Filozof sa Oxforda, Isaiah Berlin, je u svom poznatom djelu 'Dva koncepta slobode' prvi koncept slobode označio kao 'negativnu slobodu' a drugi kao 'pozitivnu slobodu'. On je definisao negativnu slobodu kao "područje na kojem čovjek može djelovati neometan od strane drugih". Sloboda je stoga carstvo neometanih aktivnosti. Hayek je to opisao kao "odsustvo prinude". Berlin je definisao 'pozitivnu slobodu' kao mjesto na kojem je "čovjek sam svoj gospodar". Isticao je da ova druga nije sloboda uopšte, već da ona predstavlja 'moć'. Uskraćivanje slobode uključuje namjeru sprečavanja djelovanja. Lažni koncept slobode je druga riječ za nedostatak moći. Postoji bitna razlika u tome ako određenu knjigu ne možemo kupiti zato što ju je država zabranila ili zato što knjižara nema više nijednu kopiju te knjige. Prvo je uskraćivanje slobode; drugo nije. Pozitivna sloboda takođe podrazumijeva da se pojedinac treba usmjeravati ka određenom cilju. Stoga se može reći da pojedinac ne postoji samo zbog sebe već da udovolji svrhama zajednica kao što su klase, nacije i rase. Mi postojimo da bismo služili nekom višem cilju, izabranom od strane drugih, a ne služimo našim vlastitim svrhama i ciljevima. Margaret Thatcher se usprotivila ovoj teoriji. "Izbor je srž moralnosti: ukoliko ne bi bilo izbora, onda ne bi bilo moralnosti, ne bi bilo dobra, ni zla; dobro i zlo imaju smisao samo u onoj mjeri u kojoj je čovjek slobodan da izabere."

Princip nepravde

Zakon po svojoj prirodi ograničava slobodu pojedinaca, prijeteći kaznom ukoliko se oni ponašaju na određene načine. Od ljudi se očekuje da se pokoravaju i budu poslušni. Kada

se smatra odgovarajućom upotreba zakona u cilju sprečavanja slobode? John Stuart Mill, u svojoj knjizi *O slobodi*, dao je klasičnu formulu koju je nazvao: 'princip nepravde'. "Jedini razlog za koji čovječanstvo ima garanciju... pojedinačno ili kolektivno, da može da se miješa u slobodu drugih ljudi, jeste samozaštita. Moć ili sila može biti legitimno upotrijebljena protiv volje nekog člana civilizovane zajednice samo u cilju njegovog sprečavanja da nanosi nepravdu ili štetu drugima. Njegovo vlastito dobro, bilo psihičko ili moralno, nije dovoljna garancija." Drugim riječima, ljude treba zakonski sprečavati da djeluju onako kako oni to žele, samo onda kada takvo njihovo ponašanje nanosi nepravdu ili štetu drugoj osobi ili osobama. Naravno, prijatelji i porodica pa čak i nepoznate osobe mogu pokušati da ubijede nekoga da se ponaša na drugačiji način: da živi i radi negdje drugo, da radi negdje drugo, ali ovo nisu područja u koja se zakon miješa.

Pitanje slobode

Sloboda je pravo na samostalno donošenje odluka o svim aspektima života jednog čovjeka, pod uslovom da se poštuje sloboda drugih. Praktično je nemoguće nabrojati sve slobode. Postoje, međutim, neke slobode kojima se poklanja naročita pažnja. Sloboda svijesti, misli i izražavanja. Trebala bi postojati tolerancija za različita i nejednaka mišljenja. Medijima bi trebalo biti dozvoljeno da objavljuju šta žele. Svakoj religiji bi trebalo biti dozvoljeno da propovijeda svoje učenje. Svakom pojedincu bi trebalo biti dozvoljeno da izrazi svoje vlastito mišljenje nekažnjeno. Ljudi imaju pravo da kritikuju gledišta drugih ljudi, ali ne i da ih sprečavaju u izražavanju njihovih gledišta. Istina izlazi na vidjelo kroz takmičenje ideja i vjerovanja. Sloboda sklapanja ugovora. Čovjeku treba biti omogućeno da trguje s kim on to želi. Treba da postoji i sloboda kupovine i prodaje dobara od koga i kome čovjek želi i po cijeni koja se može postići na uzajamno zadovoljstvo. Ovo takođe podrazumijeva i slobodu

dogovora između poslodavca i zaposlenog o uslovima njihove zajedničke saradnje. Uloga države je da se postara da takvi ugovori budu na dobrovoljnoj osnovi te da ne uključuju prisilu ili prevaru. Država takođe postoji da se pobrine za poštovanje tih ugovora obezbjeđujući sudove kako bi se eventualne nesuglasice oko ovih ugovora mogle riješiti na miran i zakonit način. Sloboda udruživanja. Čovjeku treba biti omogućeno da se udružuje ili saraduje sa bilo kim i po bilo kom osnovu osim ako se ne radi o zavjeri protiv sloboda drugih ljudi. Treba da postoji i sloboda vjenčanja ili intimnih odnosa sa onim sa kim izaberemo, pod uslovom da postoji uzajamni pristanak obe strane. Čovjeku treba biti omogućeno da saraduje sa drugima koji imaju iste zajedničke interese, bilo da su u pitanju politički interesi, putem formiranja političkih partija i interesnih grupa, ekonomski interesi, kroz osnivanje poslovnih grupacija ili sindikata, ili razne društvene aktivnosti kao što su sakupljanje poštanskih markica ili folklor. Sloboda je najdragocijenija od svih vrijednosti jer je ona osnova svih drugih vrijednosti. Sloboda im daje značenje. Ona nam omogućava da živimo naše živote onako kako mi to želimo. Ali, sloboda takođe zahtijeva od nas da se ne uplićemo u živote drugih. Svaki pojedinac, svako društvo, a naročito svaka država, shvata da je ovo jako teško postići.

Literatura

Isaiah Berlin, *Four Essays on Liberty*, Oxford, Oxford University Press, 1969.

Freidrich Hayek, *The Constitution of Liberty*, London, Routledge, 1960, chapters 1-5.

Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, London, University of Chicago Press, 1962, chapter 1.

John Stuart Mill, *On Liberty*, London, Penguin, 1971 (1859).

Adam Smith, *The Wealth of Nations*, Indianapolis, Liberty Press, 1981 (1776).

Pitanja za razmišljanje

1. Zašto je sloboda dobra?
2. Da li bi zakon trebao nametnuti odredbe o tome za koga radite, za koliko radite i koliko sati radite?
3. Treba li droge legalizovati?

Ljudska prava

“Smatramo da su sljedeće istine same po sebi jasne, da su svi ljudi rođeni jednaki, da im je njihov stvaralac podario neotuđiva prava među kojima su pravo na život, slobodu i potragu za srećom.”

Thomas Jefferson

Šta su ljudska prava?

Ljudska prava su prava koja pripadaju svakom ljudskom biću. Pravo je nešto što neko mora da ima, to je moralna kategorija i predstavlja znatno više od potrebe ili želje. Ljudska prava su moralna prava, različita od prava koje priznaje država, poznatijih kao ‘pozitivna’ ili ‘zakonska’ prava, koja mogu ali ne moraju biti i ljudska prava. Jedan od osnovnih zadataka pokreta za ljudska prava jeste da ljudska prava pretvori u zakonski priznata prava. Riječ ‘ljudska’ upućuje na to da ova prava pripadaju svim ljudskim bićima, bez obzira na njihovu nacionalnost, religiju, pol, etničku pripadnost ili seksualnu orijentaciju. Ovo ne znači samo da se ljudska prava odnose na svaku osobu širom svijeta, već ovo znači da ona pripadaju svakom ljudskom biću koje je ikad postojalo ili će postojati. Široko priznata ljudska prava su pravo na život (protiv ubistva, torture ili sakaćenja), sloboda izražavanja, sloboda posjedovanja vlastite pravedno stečene svojine, sloboda kretanja i sloboda vjeroispovjesti. Ropstvo, tortura i zatvaranje protiv nečije volje, svi predstavljaju kršenja ljudskih prava. Ljudska prava se na najbolji način mogu posmatrati kao ograničenja na državnu volju, pošto

država nema pravo da se upliće u prava pojedinaca na njihovoj teritoriji. Stoga je uloga države da obezbijedi da ova prava postanu opredmećena u njenim zakonima, odnosno da postanu 'zakonska prava'. Koncept ljudskih prava takođe predstavlja i obavezu svih da se neće uplitati u prava drugih, princip reciprociteta. Bilo koje ljudsko pravo mora da zadovolji tri kriterijuma. Prvo, mora biti univerzalno, odnosno da pripada svima tokom svog vremena. Ne mogu postojati nikakva posebna prava koja se pripisuju samo nekim osobama. Drugo, mora biti apsolutno. To znači da ljudska prava ne mogu biti zakonski ograničena pozivanjem na javni interes ili njihove materijalne troškove. Samo onda kada ljudska prava dođu u sukob jedna sa drugima ta prava mogu biti ograničena. Na primjer, nekom teroristi, koji ubije druge ljude oduzimajući im pravo na život može biti uskraćeno njegovo pravo na život izvršenjem smrtno kazne protiv njega ili mu može biti uskraćeno pravo na slobodu određujući vrijeme koje mora provesti u zatvoru. Treće, mora biti neotuđivo. Nije moguće odreći se toga prava; na primjer nije moguće prodati samog sebe u ropstvo.

Prirodna prava

Jedan od prvih slučajeva prepoznavanja postojanja ovih prava došao je sa djelom *Antigona*, poznatog grčkog dramskog pisca Sofokla, u kojem je Antigona sahranila svog pokojnog brata protiveći se naređenjima kralja Kreona, i opravdala svoj postupak na temelju činjenice da su Božji zakoni iznad kraljevih zakona. Ovu ideju podržali su grčki Stoici koji su vjerovali da se ovi zakoni mogu pronaći u prirodi, upotrebom zdravog razuma. Zatim je ova ideja dobila odjek u riječima rimskog govornika Cicerona koji je rekao: "Postoji istinski zakon, zakon zdravog razuma, koji je u skladu sa prirodom; to je nepromjenljiv zakon. Hrišćanstvo je isticalo Božji zakon kao nadmoćniji u odnosu na zakone svjetovnih vođa, što je istaknuto u djelu Svetog Tome Akvinskog. Ovi prirodni

zakoni mogu biti otkriveni bilo Božjim otkrićem, ili upotrebom zdravog razuma, kao “zakoni prirode i prirodnog Boga”. Engleski filozof John Locke je imao veliki uticaj na modernu misao u ovom području. On je proglasio fundamentalnim zakonom prirode da “ni jedan čovjek ne smije povrijediti život, zdravlje, slobodu ili svojinu drugog čovjeka”. Dakle, samo postojanje ovih prava na život, slobodu i svojinu upućuje na obavezu da se ne smiju povrijediti život, sloboda i svojina drugih. Ova prava i obaveze su postojali u prirodi ali nisu bili dopušteni od strane vladara. Stoga je stvorena vlada da štiti ova prava. Bilo koji politički režim koji nije sproveo ovu svoju ulogu do kraja je mogao biti smaknut i zamijenjen drugim koji je to mogao, što navodi na pomisao da su ljudi imali i pravo pobune protiv onih režima koji su sprovodili tiraniju. Ove ideje su bile veoma uticajne u američkoj borbi za nezavisnost od Velike Britanije. Autor Deklaracije o nezavisnosti, Thomas Jefferson, eksplicitno je prepisao od Lockeja tvrdnju da su svi ljudi rođeni sa pravima i da ta prava uključuju pravo na život, slobodu i potragu za vlastitom srećom, te da je izdaja ovih prava od strane kralja Džordža III dala pobunjenicima opravdanje za pobunu i nezavisnost od Engleske. Francuska Deklaracija o pravima čovjeka, za vrijeme Francuske revolucije, je potvrdila da “svrha svih političkih udruživanja jeste očuvanje prirodnih i neotuđivih prava čovjeka; ova prava su pravo na slobodu, svojinu, bezbjednost i protivljenje ugnjetavanju.”

Od prirodnih ka ljudskim pravima

U dvadesetom vijeku ove ideje su postale opšte poznate kao ljudska prava. Postojalo je, i još uvijek postoji, nastojanje da se obezbjeđe međunarodni mehanizmi za priznanje ovih prava i pobrine da se oni poštuju u svakom režimu. 1948. god. ovakva prava su priznata u Deklaraciji Ujedinjenih Nacija o Ljudskim pravima. 1950. god. Savjet Evrope je

usvojio Evropsku konvenciju o Ljudskim pravima prema kojoj su se zemlje članice mogle naći pred Evropskim sudom za Ljudska prava u Strazburu tuženi od strane njihovih vlastitih građana ukoliko bi oni osjetili da su njihova prava narušena od strane njihovih vlada. Pokušavajući da se posluže široko rasprostranjenom podrškom koju ljudska prava imaju, neke grupe su tražile proširenje definicije ljudskih prava van njihovog originalnog značenja kako bi uključile ekonomska, socijalna i prava grupa. Ovo je bilo krajnje kontraverzno, i služilo je za odvratanje od potrage za prirodnim pravima.

Marksističko neprijateljstvo sa ljudskim pravima

Marksisti su obično poricali postojanje ljudskih prava. Karl Marx ih je odbacio kao “prava buržoazije”, apelujući na prava čovjeka kao drugo sredstvo zaštite i unapređenja interesa klase vlasnika svojine. Marx je mislio da su ta prava samo ovjekovječila klasne razlike, i dodatno zaštićivala bogate i buržoaziju. Komunistički režimi su odbijali da prihvate postojanje bilo kojeg univerzalnog standarda koji se može primijeniti na njihove režime. Njihovo poricanje bilo je zasnovano na politici ‘nemiješanja u unutrašnje stvari druge države’, koju su oni interpretirali u smislu da niko ne bi trebao kritikovati bilo koji komunistički režim. Sovjetski Savez je odbio da potpiše Deklaraciju o Ljudskim pravima 1946. god. Komunisti su bili u pravu kada su odbijali da prihvate principe ljudskih prava jer, kada su to učinili u Helsinškoj deklaraciji 1975. god., to je bilo efikasno iskorišteno protiv njih od strane aktivista pokreta za ljudska prava, kao što je Orlov.

Pravo na život

Svako ljudsko biće ima pravo na život. Ovo, prije svega, znači da čovjek ne bi smio biti ubijen niti od strane drugog čovjeka niti od strane države. I zaista, osnovna dužnost

države je da zaštiti svoje državljane od stranih napadača i kriminalaca. Neki pravo na život zasnivaju na pravu na vlastitu svojinu, što znači da svaki pojedinac posjeduje svoje vlastito tijelo koje stoga ne bi trebalo biti dirano od strane drugih ljudi bez odobrenja vlasnika tijela. Na taj način se pravo na život proširuje izvan prava da neko ne bude ubijen na pravo da neko ne bude mučen ili fizički zlostavljan. Ova prava su priznata i Deklaracijom Ujedinjenih Nacija, u Članu 3 koji kaže da “svako ima pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost”, i u Članu 5 koji kaže da “niko ne smije biti izložen torturi ili surovom, nehumanom ili degradirajućem tretmanu ili kazni”. Vlastita svojina je takođe nespojiva sa ropstvom, posjedovanjem jedne osobe od strane druge osobe. (Član 4).

Pravo na slobodu

Pravo na slobodu podrazumijeva da čovjek treba biti u mogućnosti da živi svoj život onako kako sam izabere, pod pretpostavkom da to isto pravo poštuje kod drugih ljudi. Francuska Deklaracija o pravu čovjeka 1789. god. je istakla: “Politička sloboda se sastoji iz moći da se čini ono što ne može da povrijedi nekoga. Primjena prirodnih prava svakog čovjeka nema drugih ograničenja osim onih koja su neophodna da se i svakom drugom čovjeku osigura slobodna primjena istih prava.” Zbog toga što sloboda podrazumijeva činjenje onoga što čovjek želi pod pretpostavkom da se i sam pridržava ovog ograničenja, nemoguće je nabrojati sva prava koja postoje. Deklaracija Ujedinjenih Nacija prepoznaje neka koje smatra naročito važnima, kao što su sloboda kretanja ljudi unutar i van granica svoje zemlje (13), pravo na brak i porodicu (16), pravo na slobodu misli, svijesti i vjeroispovjesti (18), sloboda izražavanja i mišljenja (19) i pravo na mirno okupljanje, udruživanje i neudruživanje (20).

Pravo na svojinu

Mogućnost da se živi vlastitim životom u slobodi i da se traga za vlastitom srećom na sebi svojstven način, zahtijeva vlasništvo, svojinu. Kao što je to filozof David Boaz objasnio, "Svojina je bilo što, što ljudi mogu upotrijebiti, kontrolisati ili odbaciti. Pravo na svojinu podrazumijeva pravo na upotrebu, kontrolu ili odbacivanje predmeta ili entiteta." Bez toga prava, bilo bi nemoguće živjeti, uzeti u posjed zemlju, proizvoditi robe i usluge, trgovati sa drugima. Socijalistički pokušaji da ukinu svojinu su jednostavno značili transfer kontrole od ljudi koji su tu svojinu stekli poštenim radom na službenike vlade koji su odlučivali o tome kome bi ta svojina trebala biti dodijeljena. Član 17 Deklaracije Ujedinjenih Nacija priznaje da "Svako ima pravo da posjeduje svojinu, sam ili u savezu sa drugima. Nikome se ova svojina ne smije oduzeti svojevrijedno." Međutim, ova odredba zanemaruje bilo koju mjeru zaštite ovog prava, preferirajući da dozvoli vladama da same alociraju svojinu kako vladari misle da je najbolje. Povelja o pravima SAD, u klauzuli o 'oduzimanjima svojine' (5. amandman), predviđa da vlada može oduzeti svojinu samo ako za to postoji opravdan razlog tj. neki viši cilj, i uz punu kompenzaciju. Međutim, čak i u SAD ovo se zanemaruje.

Prava na zaštitu

Mnoga takozvana ljudska prava su u stvarnosti samo mehanizmi za zaštitu prava, prije nego sama ljudska prava. Deklaracija Ujedinjenih Nacija prepoznaje pravo na zakonsko priznanje (6), sprečavanje samovoljnog hapšenja i zatvaranja (9), efikasan pravni lijek kada su prava ugrožena, pošteno suđenje, pretpostavku nevinosti (11), azil (14), i nacionalnost (15). Političko pravo koje se često predstavlja kao ljudsko pravo je pravo glasa. Članom 21 je utvrđeno pravo učešća "na periodičnim i poštenim izborima... putem univerzalnog i jednakog glasanja." Međutim, demokratiju bi

trebalo posmatrati kao jedno od sredstava za zaštitu tih prava, ali ona sama po sebi ne predstavlja pravo. Bilo bi besmisleno govoriti o demokratiji praistorijskog čovjeka. Slučaj zastupničke demokratije je više empirijski nego moralni: istorijski dokazi upućuju na to da su liberalne demokratije pogodnije za zaštitu ljudskih prava od diktatorskih režima. Međutim, demokratije same po sebi takođe poriču ova prava, pogotovu kada se demokratija pretvori u tiraniju većine. Moguće je imati neliberalnu demokratiju koja omalovažava i poriče ljudska prava pojedinaca i grupa unutar takve demokratije.

Socijalna i ekonomska prava nisu ljudska prava

Članovi 21 i 30 predstavljaju 'ekonomska, socijalna i kulturna prava' i imaju potpuno drugačije osobine od prava na slobodu, tradicionalno priznatih kao prirodna prava. Najgori primjer za to je Član 24, 'pravo na odmor i slobodno vrijeme, uključujući... plaćeni godišnji odmor.'! Ostala, takozvana 'prava' uključuju pravo na socijalno osiguranje, rad, pravedne i povoljne uslove zaposlenja, jednaku platu za jednak rad, pravednu i korektnu nadoknadu za rad, adekvatan životni standard, udomljavanje i medicinsku zaštitu, obrazovanje, i pravo na uživanje u umjetnosti. Sva ova prava su uključena u Konvenciji UN-a o Ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, a takođe se nalaze i iza Povelje EU o fundamentalnim ljudskim pravima. Ova prava mogu i ne moraju biti poželjna, ali ne spadaju u ljudska prava. Ona predstavljaju zahtjeve za 'pravima na blagostanje', prije nego 'pravima na slobodu'. Sva ova prava su uključena u Deklaraciju UN-a, na insistiranje Sovjetskog Saveza, koji se nadao da će ih moći upotrijebiti protiv Zapada. Zapad ih je prihvatio u nadi da će Sovjetski Savez potpisati Deklaraciju, mada su oni na kraju odustali od toga. Razlog zbog čega ova 'prava na blagostanje' ne spadaju u ljudska prava su prije svega to što nisu univerzalna. Na primjer, 'plaćeni godišnji

odmor' mogu ostvariti samo zaposleni radnici, što automatski isključuje tzv. samozaposlene tj. one koji imaju svoj vlastiti posao, nezaposlene i one koji rade kod kuće. Drugo, nisu apsolutni, jer zavise od relativnih stvari, kao što su ogromne razlike koje postoje u životnim standardima posmatrano od jedne do druge države i od jednog do drugog historijskog razdoblja. Mogućnost zadovoljenja tih takozvanih prava veoma mnogo varira od jedne do druge države. Ovo je priznato u Članu 22, prava na socijalnu sigurnost, koje je okvalifikovano "u skladu sa organizacijom i resursima svake države ponaosob". Treće, ova prava nisu neotuđiva. Na primjer, neko se može odreći svoga prava na odmor i slobodno vrijeme u cilju povećanja svojih prihoda. Ljudi čine ustupke između poželjnih i protivrječnih ciljeva. Stoga ovi zahtjevi ne ispunjavaju neophodne kriterije. Četvrti argument je taj da riječ 'mora', mora u sebi imati 'može', ali ova 'prava na blagostanje' zavise od raspoloživih resursa, gdje većini društava sada ali i kroz historiju nedostaju neophodna sredstva da ispune te težnje. Peto, ova prava umanjuju značaj prirodnih prava: ljudska prava predstavljaju moralni imperativ koji se može poštovati sada, a ne socijalne i ekonomske težnje koje će možda biti zadovoljene u budućnosti. Šesto, ekonomska prava predstavljaju napad na pravo na slobodu, a u cilju postizanja ovih prava na blagostanje. Veoma značajno pravo na medicinsku njegu bi stvorilo obavezu medicinskoj profesiji da obezbjedi tu njegu, bez obzira na želje doktora i medicinskih sestara, na taj način uskraćujući njima pravo na slobodu. Stoga, na kraju možemo reći da zahtjevi za blagostanjem ne spadaju u ljudska prava.

Grupna prava nisu ljudska prava

Konvencija UN-a o Ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima počinje Članom 1 u kome stoji da "svi ljudi imaju pravo na samoopredjeljenje". Član 25 ističe "pravo svih ljudi na prirodno bogatstvo i resurse". Ovo je svoj odjek našlo i u

Povelji o ljudskim pravima Organizacije Afričkog jedinstva iz 1981. god. u kojoj stoji da “svi ljudi imaju pravo da budu jednaki”. UNESCO je, opet, istakao “pravo svih... ljudi da sačuvaju svoje kulture”. UN-ova Konvencija o domorodačkoj i plemenskoj populaciji iz 1957. god. ističe da “moraju biti usvojene posebne mjere zaštite institucija, ljudi, svojine i radnih napora ovih populacija”. Konferencijama UN-a o ljudskim pravima obično dominiraju upravo afirmacije ovih grupnih prava. Razlozi zbog čega grupna prava ne spadaju u ljudska prava počinju sa neispunjavanjem tri neophodna kriterijuma. Prvo, nisu univerzalna jer ih zahtijevaju i odnose se na određene grupe kao što su žene ili domorodci, što po definiciji znači da ne pripadaju svim ljudima. Drugo, nisu apsolutna jer jedna grupa može doći u sukob sa drugom grupom, kao što je slučaj sa pravom na samoopredjeljenje u Bosni, i onda se dođe u situaciju da se podržava etničko čišćenje sa naglaskom na grupni ili kulturni identitet umjesto poštivanja prava drugih. Treće, nisu neotuđiva, što nam često dokazuju imigranti kada se dobrovoljno odriču svog ranijeg identiteta u cilju prihvatanja nekog novog, kao što to rade hiljade novih američkih državljana, ili kao što to radi crnačka populacija u Britaniji ili integrisani Jevreji. Četvrto, tradicija prirodnih prava podrazumijeva da ljudska prava moraju pripadati pojedincima a ne kolektivu. Kulture, jezici, plemena i nacije nisu entiteti nosioci toga prava. Peto, kulturna prava poriču jednaka prava svakog ljudskog bića, i postaju instrument za specijalan tretman pojedinih grupa, na primjer u slučaju pozitivne diskriminacije. Veoma je važno shvatiti da su određenim grupama unutar društva kao što su etničke manjine, žene i homoseksualci uskraćena njihova ljudska prava, ali krajnji cilj je obezbijediti poštivanje istih prava kod svih ljudi, a ne favorizovanje određenih grupa i dodjeljivanje posebnih prava tim grupama zato što se kroz istoriju prema njima loše postupalo.

Za stvarna ljudska prava

Trebali bismo vjerovati u zaštitu i unapređenje ljudskih prava, ali bismo također trebali biti zabrinuti zbog toga na koje sve načine ova ideja može biti zloupotrijebljena kao i zbog nedostatka osjećajnosti pri njenoj primjeni u različitim uslovima. Prvo, ovaj koncept ne bi trebao da obuhvata svaki zahtjev, svaku želju ili svaku molbu. Ljudska prava su toliko dragocjena da zaslužuju posebnu brigu i prioritet. Drugo, unapređenje ljudskih prava bi trebalo pokazati i određeno poštovanje prema različitim kulturama, istorijskom razvoju i uslovima. Način na koji se ova prava trebaju poštovati varira od jedne do druge društvene zajednice, i čovjek ne bi trebao pretpostavljati da ono što se smatra prikladnim u Americi, ili Švedskoj, ili Njemačkoj, može i treba biti preslikano na Bjelorusiju, Estoniju, Argentinu ili Nigeriju. Jasno razumijevanje koncepta ljudskih prava je od vitalnog značaja za njihovu zaštitu i unapređenje, naročito za sve one kojima su ona svakodnevno uskraćena. Nije sve što je poželjno ujedno i neko pravo. Niti su sva prava ujedno i ljudska prava. Bestidno je izjednačavati mučenje – kao što je puštanje elektro-šokova kroz genitalije neke osobe – sa neplaćenim godišnjim odmorom. Svaka vlada treba biti smatrana odgovornom za svoje propuste u zaštiti izvornih ljudskih prava.

Literatura

Norman Barry, *An Introduction to Modern Political Theory*, London, Macmillan, 2000, chapter 9.

David Boaz, *Libertarianism*, New York, Free Press, 1997, chapter 3.

Maurice Cranston, *What are Human Rights?*, London, Bodley Head, 1962.

Walter Laqueur & Barry Rubin eds, *The Human Rights Reader*, New

York, Meridian, 1990, essays by Kenneth Minogue & Maurice Cranston.

John Locke, *A Second Treatise on Government*, Cambridge, Cambridge University Press, 1960 (1690).

Pitanja za razmišljanje

1. Da li pravo na život uključuje pravo na ishranu?
2. Da li nacionalne manjine imaju prava, ili samo pojedinci?
3. Kako možemo zaštititi izvorna ljudska prava?

Pravda

Pravda je *“živjeti pošteno, ne ozlijediti nikoga, i dati svakome ono što mu pripada”*.

Grčki filozof Ulpian

Šta je pravda?

Pravda se odnosi na pravila kojima se dodjeljuju nagrade i kazne, odnosno da svaka osoba treba dobiti ono joj pripada. Ovo se ne odnosi samo materijalna dobra, već se odnosi i na bilo šta drugo što se može dodijeliti, kao što su sloboda ili prava. Pravdu ne treba miješati, kao što je to čest slučaj, sa moralnim dobrom ili pravom. Neko se može ponašati na način koji drugi mogu smatrati nemoralnim, ali ne i nepravednim. Norman Barry za primjer uzima poligamiju – saglasan brak sa nekoliko žena ili muževa – gdje jezik pravde nije odgovarajući. Bitno obilježje pravde je da se ona odnosi na pravila i njihovo sprovođenje. Iz koncepta pravde proizilaze dva bitna pitanja: Šta je ono što nekome pripada, odnosno koje su odgovarajuće nagrade i kazne za takvu osobu, i koji su principi njihovog dodjeljivanja? I koji principi su odgovarajući za koje dobro? Pravila mogu biti veoma različita ukoliko razmatramo raspodjelu bogatstva, ljubavi ili kazne. Tradicionalno, pravda je proceduralne prirode: ona se odnosi na zaštitu ljudskih sloboda i kako

kazniti one koji ne uspijevaju da poštuju slobodu drugih. Pravdi, na način na koji je ona historijski shvaćena, trenutno prijete opasnost iz dva pravca. Prvi je sudska djelatnost, kada sudske odluke jednostavno reflektuju preferencije i predrasude sudija, odnosno njihovo lično gledište šta je dobro a šta ne. Ovo predstavlja vladavinu čovjeka a ne zakona. Drugi napad dolazi iz pravca pokušaja preraspodjele prihoda i bogatstva, na bazi nejasnog i površno prihvatljivog principa 'socijalne pravde', koji se više bavi pitanjem 'ko ima šta' nego pitanjem na koji način je to stečeno. I dok se pravda bavi pitanjima kao što su sloboda, red i zakoni, ovaj novi pristup je više okrenut preraspodjeli materijalnih dobara. Da li je neko stekao svoj prihod i bogatstvo pravednim putem, kao što je naporan rad, irelevantno je pitanje za socijalnu pravdu.

Filozofi o pravdi

Platon i Aristotel su iscrpili svu svoju energiju baveći se pitanjem pravde, za koju su oni smatrali da ima centralno mjesto u dobrom društvu. Platon je definisao pravdu kao "pružiti svakom ono što mu pripada". Za njih pravda je bila usko povezana sa određivanjem vrijednosti ljudskih bića. Nimalo čudno, stoga, da je jedan intelektualac kakav je bio Platon vjerovao da je vrijednost usko povezana sa intelektom, što ga je naveo na razmišljanja o vladavini naj mudrijih, filozofskih čuvara. Od toga vremena dolaze i stalni prigovori intelektualaca da ne dobijaju ugled i moć koje zaslužuju. Sudska djelatnost ipak predstavlja modernu manifestaciju tvrdnje da intelekt obezbjeđuje najbolju osnovu na kojoj se može suditi o tome šta je pravedno a šta nije. Da je riječ o pravilima kada je u pitanju pravda, na najbolji način potvrđuje i primjer Sokrata koji nije dozvolio glasanje u atinskom forumu u slučaju izricanja smrtno presude generalima koji nisu uspjeli da spasu preživjele sa olupine broda. Njegova osnova za to bila je da nijedan čovjek ne

može biti osuđen niti kažnjen bez poštenog suđenja. Tek nakon iznošenja dokaza optužbe i davanja mogućnosti odbrani da kaže što ima, može se procijeniti vrijednost optužbe. Rimski imperator Justinian, koji je napisao jedan od najranijih zakonskih kodeksa, definisao je pravdu kao “dati čovjeku ono što mu pripada”. U srednjem vijeku na pravdu se gledalo kao najveću od svih političkih vrlina u smislu da bi društvo živjelo mirno i prosperitetno ako bi vladari bili pravedni. Škotsko Prosvjetljenje se fokusiralo na otkrivanju i izražavanju pravila pravde a u odnosu na prava ljudi. John Locke je poistovijetio pravdu sa zaštitom života, slobode i svojine. David Hume je vjerovao da čovjek može opstati i napredovati samo u saradnji sa drugim ljudima. Problem je bio kako izbjeći, ili u najmanju ruku svesti na minimum, sukob sa drugima. To je dovelo do potrebe uspostavljanja jasnih i uvažavanih pravila koja bi slijedili svi jer bi ih prihvatili kao pravedna. Humeovo pravilo pravde za svojinu glasilo je: mirno sticanje svojine, njen transfer uz pristanak, i ispunjavanje obećanja. Pravda je bila demonstrirana pokazivanjem poštovanja za slobodu i svojinu drugih. Adam Smith je istakao da “prosta pravda predstavlja, u mnogim situacijama negativnu vrlinu, koja nas samo sprečava da oštetimo naše komšije.” Mi se ponašamo pravedno kada ne nanosimo štetu drugima. Nepravda nastaje onda kada nanosimo štetu drugima. Nepoštivanje prava drugih, putem takvih djela kao što su nasilje ili pljačka, mogu opravdati legitimnu upotrebu sredstava sile poput zatvaranja ili novčanih kazni, od strane organa vlasti a u cilju postizanja pravde.

Pravda kao pravilo

Pravda je najčešće korišćena u kontekstu pravnog sistema koji se brine o dodjeli adekvatnih kazni, kao rezultat činjenja štetnih djela posmatranih kao kršenje pravde, kao i o dodjeli kompenzacije u slučaju nanošenja povrede ili štete. Stoga se

za sudski sistem kaže da se on brine o sprovođenju pravde. Zakon, sam po sebi, nije neophodno pravedan. Zakoni mogu biti kritikovani kao nepravedni i pristrasni. Kampanje za promjenu zakona su često zasnovane na tvrdnjama da su postojeći zakoni nepravedni. Pravni sistem se brine za pronalaženje i primjenu opšte prihvaćenih proceduralnih pravila. Ova pravila su poznatija kao vladavina zakona. Pravni sistem ima moć da tretira ljude na način koji bi se u drugim okolnostima smatrao nepravednim: na primjer, uskraćivanje slobode ljudima putem njihovog zatvaranja ili oduzimanje novca od ljudi u obliku novčanih kazni. Obzirom na opasnosti koje ovakva moć nosi sa sobom, sam proces mora biti praćen poštovanjem strogih pravila. Primjer za to je i sudska neutralnost, što znači da sudije moraju biti nepristrasne. Proceduralna pravda se bavi poštivanjem pravila. Tu je riječ o donošenju odluka a ne o pravednosti njihovog sadržaja. Pravedan ishod je onaj koji nastaje kao posljedica poštivanja pravila. U sportskoj utrci krajnji rezultat će biti fer pod uslovom da se poštuju određena pravila, kao na primjer da svi trče istu udaljenost, da im je dato isto vrijeme i da su zvaničnici (tj. sudije) nepristrasni. To što jedan od učesnika utrke pobijedi ove sedmice a drugi sljedeće, ili što jedan te isti pobjeđuje svake sedmice, nije osnova da se kaže da tu postoji nepravda.

Sudska djelatnost

Sudska djelatnost postaje prijetnja pravdi onda kada sudije u obzir uzimaju samo ono što je po njima pravedno, ne oslanjajući se na pisana pravila ili ustav ili zakonodavstvo, ili opšte prihvaćena pravila prirodnog prava (vidjeti odjeljak Vladavina zakona). Pobornici sudske djelatnosti vjeruju da je uloga sudija da 'postupaju ispravno'. Oni mjere odluke metodom posljedica, prije nego metodom uzroka koji su doveli do tih posljedica. Postoji opravdana zabrinutost da sudije, počev od najnižih sudskih institucija u Evropi, pa sve

do Evropskog Suda Pravde koji djeluje u sastavu EU, slijede ovaj pristup. To predstavlja prijetnju pravdi jer potkopava njena načela, na način na koji su ona opšte prihvaćena. Smanjuje i predvidljivost odluka koje će sudovi donijeti u određenim sporovima. Oni sistemi pravde koji zasnivaju svoje odluke na djelatnosti sudija nameću njihove vlastite vrijednosti, preferencije i predrasude, prilikom čega dolazi do zloupotrebe moći od strane sudija i nedostatka odgovornosti. Povjerenje ljudi kojima sudovi služe i za koje obezbjeđuju pravdu će time biti ozbiljno oslabljeno.

Naslovna teorija pravde

Najrigorozniji pokušaj primjene pravila pravde na raspodjelu prihoda i bogatstva je učinjen od strane filozofa sa Harvarda, Roberta Nozicka, u njegovoj knjizi *Anarhija, država i utopija*. On je napisao razornu kritiku teorije socijalne pravde. On je dao modernu verziju tradicionalnog gledišta, koju je on nazvao 'naslovna teorija pravde'. On je tvrdio da je raspodjela svojine pravedna ukoliko je ta svojina stečena poštenim putem i ako raspodjela ne uključuje upotrebu sile niti prevare. Ukoliko, dakle, ni jedno pravo nije prekršeno, zadovoljena je pravda. Stoga ne postoji moralno opravdanje za ekstenzivnu preraspodjelu prihoda i bogatstva, pod uslovom da su oni stečeni na pošten način. Vama pripada ono što ste proizveli ili stekli dobrovoljno. Društvo istinske 'socijalne pravde' može uključivati bilo koji broj raspodjela svojine jer kritično pitanje koje se postavlja ovdje je na koji način je raspodjela nastala, i da li su poštovana prava ili ne. To je proceduralna teorija, zasnovana na istorijskom shvatanju pravde. Stoga bi društvo sa velikim jazom između bogatih i siromašnih moglo biti pravedno društvo. Ali bi isto tako pravedno moglo biti i ono društvo u kojem gotovo da nema razlika između najbogatijih i najsiromašnijih. Informacija o raspodjeli bogatstva i prihoda nam ne govori ništa o pravdi u tom društvu. Mi treba da znamo kako je

došlo do raspodjele. Društvo sa velikim jazom može biti pravedno ukoliko su najbogatiji do svoga bogatstva došli na taj način što su prodavali robe siromašnima koji su te robe svojevolumno kupovali. Ovaj posljednji model bi mogao biti nepravedan ukoliko je komparativna jednakost postignuta krađom od drugih. Nozick uvrštava i dva dodatka u svoj jasni i jednostavni princip dobrovoljnog sticanja bogatstva. Prvi je princip ispravke, odnosno popravke prošlih nepravdi. Na primjer, svojina bi trebala biti vraćena onima od kojih je ukradena, a oni koji su oštetili nekoga trebaju izvršiti nadoknadu štete onima čija je svojina oštećena. Cilj je vraćanje situacije na stanje kakvo je bilo prije narušavanja prava, status quo ante. Drugo, on je prihvatio Lockeovu klauzulu, nazvanu po Johnu Locke, da sticanje svojine ne smije oduzeti nekome nešto što je od izuzetne vrijednosti za život, kao što je voda u pustinji. Uz ova dva izuzetka, svaka raspodjela je potencijalno pravedna.

Šta je socijalna pravda?

Kao što je Thomas Sowell istakao, svaka pravda je 'socijalna' u smislu da uključuje interakciju više od jedne osobe. Međutim, zahtjev za socijalnom pravdom predstavlja mnogo snažniju tvrdnju. Zaista, Sowell obrazlaže da je ona 'anti-socijalna' pravda jer ignoriše troškove društva za prihvatanje tih zahtjeva. Socijalna (ili 'distributivna') pravda, kako se politički naziva, upućuje na to da postoji samo jedna moralno opravdana raspodjela materijalnih dobara, i da ona ne postoji u sadašnjem društvu. Stoga je opravdano da država vrši preraspodjelu prihoda i bogatstva od onih koji ih imaju ka privilegovanim grupama, u cilju postizanja te moralne raspodjele. Tvrdi se da je sistem raspodjele nastao putem slobodne razmjene dobara na tržištu nemoralan, što je u suprotnosti sa krovnom teorijom pravde. Socijalna pravda je sada popularni slogan u politici jer daje moć državi i onima koji je kontrolišu da odluče o tome ko šta može da ima.

Alternativni principi po kojima bi bogatstvo trebalo biti raspodijeljeno su rijetko jasno izraženi. 'Socijalna pravda' je više slogan za povećanje nezadovoljstva i sticanje moći nego procjenjivanje načina na koji bi ona mogla biti ostvarena.

Socijalna pravda kao privid

Friedrich Hayek je odbacio cjelokupan koncept socijalne pravde kao privid, namjerno stvoren za izvrđavanje i obmanjivanje. On je došao do zaključka da, u slobodnom društvu, fraza 'socijalna pravda' nema apsolutno nikakvog značenja. Kada je ljudima dozvoljena slobodna razmjena, onda je i njoj posljedična razmjena rezultat procesa slobode, a nije stvorena ničijim namjerama. Prvi problem sa ovom idejom je taj da se pravda odnosi na ljudsko ponašanje i samo ljudsko djelovanje može biti pravedno ili nepravedno. Međutim, raspodjela nagrada u slobodnom društvu nije rezultat ničije namjere nego miliona odluka donesenih svakodnevno od strane miliona ljudi. Jer, od koga se očekuje da se ponaša nepravedno u cilju sticanja takozvane nepravedne raspodjele? Drugo, obzirom da ne postoji opšte prihvaćeni sporazum o tome šta je pravedna raspodjela, primjena principa socijalne pravde bi zahtijevao doprinos svih u preraspodjeli bogatstva odražavajući pri tom nečije druge vrijednosti, što je u suprotnosti sa principom slobode. Ostvarenje gledište jedne osobe o tome šta je socijalna pravda značilo bi stvaranje sistema raspodjele koji bi drugi odmah okvalifikovali kao nepravedan. Većina ljudi bila bi nezadovoljna bilo kojim sistemom prinudne raspodjele. Treći problem je taj što je društvo toliko složeno i u stalnom kretanju da je nemoguće stvoriti i sačuvati bilo kakav određen sistem raspodjele. Kao u utakmici, nemoguće je igrati sa unaprijed poznatim rezultatom. Četvrto, preraspodjela šteti prosperitetu, jer bi u tom slučaju svako nastojao da dovede do maksimuma svoj prihod zadovoljenjem ma kog nametnutog kriterijuma za sticanje

istog, umjesto težnje da se udovolji zahtjevima potrošača. Peto, preraspodjela preslikava političku moć parcijalnih interesa koji su u mogućnosti da utiču na donosiocce odluka u prihvatanje da oni zaslužuju više. U tom slučaju bila bi to odlučujuća politička moć, a vlada bi postala izvorom bogatstva.

Socijalna pravda kao totalitarizam

Nozick je osudio socijalnu pravdu kao totalitarni princip jer ona podrazumijeva da je bogatstvo opšta svojina, koju država može raspodjeljivati kako ona želi. Nikakvo priznanje nije dato činjenici da ljudi polažu pravo na ono što su sami proizveli. Ovaj princip pravde jednostavno podrazumijeva kolektivnu svojinu. Ona razdvaja proizvodnju od raspodjele. Šta državi daje za pravo da kontroliše proizvode slobodnih pojedinaca? Ona nas tretira kao društvene instrumente za zadovoljenje zahtjeva države. Ovo je odbacivanje Kantovog principa kategoričkog imperativa: da bi ljude trebalo tretirati prema ciljevima koje oni sebi postavljaju a ne isključivo kao sredstva za postizanje ciljeva drugih. Kategorički imperativ je princip koji zabranjuje ropstvo. Međutim, socijalna pravda ima totalitarne implikacije jer upućuje na to da smo svi mi robovi države.

Kontradiktorni principi

Zastupnicima socijalne pravde je često nejasno šta ona zapravo znači. Oni se nadaju da će slušaoci pretpostaviti da je njihovo gledište na to 'ko treba imati šta' važeće, ono koje znači, čak i ako je to gledište u suprotnosti sa konceptom drugih članova publike. Kada moraju da objasne ovaj princip, njegovi zagovornici često propovijedaju tri protivrječna i međusobno nespojiva principa: jednakost (vidjeti jednakost), potrebe i zasluge. Sva tri su nepravedni.

Socijalna pravda kao jednakost?

Zastupnici principa jednakosti, egalitaristi, vjeruju da je jedina moralna raspodjela jednakost prihoda i bogatstva. I mada su rijetko tako izričiti, njihova prezentacija nejednake raspodjele kao dokaza nepravde precizno upućuje na to da je bilo kakvo neslaganje u prihodima posljedica nepravde. Oni pretpostavljaju da je jednakost prirodni uslov i bilo kakvo odstupanje od njega mora biti objašnjeno i opravdano. Stvarnost nas, međutim, upućuje na to da je nejednakost prirodna te da je nastojanje za postizanjem jednakosti ono čemu treba opravdanje. Slučaj protiv jednakosti krajnjeg ishoda je objašnjen u poglavlju o jednakosti. Međutim, treba primijetiti i da je uslov za jednakošću krajnjeg ishoda očigledno nepravedan, jer uopšte ne uzima u obzir napore, ili proizvodnju ili zadovoljavanje potreba drugih. To bi značilo jednake nagrade za sve ma kako lijeno ili bespomoćno se oni ponašali. Mnogi egalitaristi su isticali da oni ne misle na totalnu jednakost, već samo na više jednakosti, ali koji nivo jednakosti je neophodno postići da bi se zadovoljilo njihovo poimanje pravde? Na koji način to oni dolaze do zaključka da je njihov stepen jednakosti onaj koji ispunjava standarde pravde kada drugi egalitaristi imaju potpuno drugačije standarde?

Socijalna pravda kao potreba?

Druga škola raspravlja o tome da bi bogatstvo trebalo biti određeno na osnovu potreba. Potreba je nužnost, bez nje čovjek ne može živjeti. Ona je mnogo više od želja. Nekome ko živi u bijedi i neimaštini nedostaje nešto što je od izuzetne važnosti za njegov opstanak, kao što su hrana, odjeća ili sklonište. A oni se smatraju toliko važnima da se posmatraju kao nužni, ne samo poželjni. Stoga potrebe imaju prioritet nad željama. Dakle, prvo moraju biti zadovoljene osnovne potrebe svih, a tek onda želje drugih. Logika filozofije potreba je globalna preraspodjela, što znači da bi bogatstvo

trebalo silom biti oduzeto od bogatih ljudi iz bogatih zemalja i dodijeljeno siromašnim ljudima u siromašnim zemljama. Princip potreba zahtijeva oduzimanje dobara od velike većine ljudi iz bogatijih zemalja, uključujući tu i one koji sebe smatraju siromašnima, ali imaju zadovoljene osnovne potrebe. Nikom ne bi trebalo dozvoliti da popravi svoj dom, kupuje modernu odjeću, ide u bioskop, ili kupi kompakt disk, sve dok negdje u svijetu neko gladije. Prema ovoj logici, nikom ne bi trebalo dozvoliti niti da kupuje knjige koje su napisali zastupnici principa potreba, već bi sav njihov novac trebao biti prosljeđen onima kojima je potreban. Ti zastupnici bi trebali da odbiju ponude da putuju svijetom kako bi promovisali svoje ideje sve dok potrebe nisu zadovoljene. Činjenica da se ni oni sami ne pridržavaju svojih vlastitih principa govori mnogo o njegovim nedostacima. Postoji nekoliko problema sa standardom potreba. Prvo, nemoguće je složiti se sa definicijom potreba. Da li su potrebe subjektivne ili objektivne prirode? Zaista, potrebe se kontinuirano redefinišu tako da nikad neće biti moguće postići zadovoljenje potreba. Drugo, potrebe ignorišu historijski sadržaj. Šta se smatra porukom značajno varira unutar jednog društva, od društva do društva, i u različitim historijskim razdobljima. Treće, postojanje potreba ne stvara automatski obavezu kod drugih da te potrebe i zadovolje. Uzmimo za primjer da nekome treba bubreg kako bi preživio. I dok s jedne strane neko može dobrovoljno dati jedan od svoja dva bubrega kako bi spasio nečiji život, dotle se sa druge strane smatra krajnje nepravednim ukoliko bi neko bio primoran da da svoj bubreg drugoj osobi. Naše obaveze prema drugima značajno se razlikuju u zavisnosti od toga da li je taj neko drugi član porodice, prijatelj, komšija, sugrađanin ili potpuni stranac.

Socijalna pravda kao zasluga?

Ovaj vid socijalne pravde je zasnovan na ideji da ljudi trebaju

da prime ono što zaslužuju. Ovdje postoji površna sličnost sa idejom da bi ljudi trebali dobiti ono što im pripada. Ovo je zasnovano na vjerovanju da rad, naponi, vještine, djela i rezultati opravdavaju ekonomsku vrijednost ličnosti. Može biti razočaravajuće kada vidimo da neko ko je naporno radio nije uspio u svom poslu, ili kad vidimo da je uspješan neko ko nam se lično ne dopada. Međutim, apsurdna je ideja da trud treba da bude nagrađen više ili bolje od rezultata, tj. onog što je proizvedeno. To znači da bi neko ko uz veliki napor najprije iskopa rupu a zatim je zatrpa trebao biti bolje nagrađen od nekoga ko proizvodi nešto korisno ali uz manje napora. Poželjno je da se stvari proizvode sa minimalnim troškovima i naporom; to predstavlja efikasnost i uvećava bogatstvo do maksimuma. Princip zasluga stoga predstavlja opasno vjerovanje i prijetnju prosperitetu. Ovaj princip je sličan Marxovoj lažnoj Teoriji radne vrijednosti. Friedrich Hayek je istakao da 'vrijednost društva' nije osnova za pravdu. Prvo, ono podrazumijeva da društvo ima zajedničku svrhu i da svaki član društva može biti ocijenjen prema stepenu njegovog doprinosa zajedničkom cilju. Ali društvo sačinjavaju različiti pojedinci sa širokim spektrom različitih ciljeva. Drugo, ne postoji sporazum o tome koju vrijednost za društvo predstavlja svaki posao ili zanimanje. Da li bi medicinska sestra trebala biti bolje plaćena od vojnika, ili mesar od učitelja? Članovi društva će isti rad ili službu ocijenjivati veoma različito. Ne postoji objektivan standard vrijednosti jer je vrijednost isključivo subjektivna kategorija. Određena služba može imati vrijednost određenoj osobi. Treće, veći dio onoga što je poželjno je rezultat prirodnih sposobnosti ili karakteristika a ne napora ili moralne vrijednosti. Neko može biti rođen sa lijepim glasom ili dobrim izgledom, koje drugi ljudi cijene. Ovo nam ne govori ništa o moralnim vrijednostima pjevača ili glumca. Društvo zasnovano na zaslugama ne bi preduzelo nikakve mjere za zadovoljenje zahtjeva za njihovim uslugama. Vrijednost

dobra nije povezana sa kvalitetom dobavljača. Četvrto, to bi dalo ogromnu moć onima koji bi odlučivali o tome ko je šta zaslužio. Ono što oni smatraju pohvalnim ili zaslužnim bi bilo nagrađeno, a ostala mišljenja bila bi ignorisana. Prema Hayeku, “Niti je poželjno niti izvodljivo učiniti sistem materijalnog nagrađivanja opštim sistemom koji bi odgovarao onome što ljudi priznaju kao zaslugu; bitna osobina slobodnog društva je da pozicija pojedinca ne bi trebalo nužno da zavisi od stavova koje njegove kolege imaju o zaslugama koje je on postigao”. Marljivost ili zasluga je važan faktor u određivanju vrijednosti, vjerovatno najvažniji faktor. Oni koji rade napornije ili produktivnije, koji se žrtvuju da bi stekli dobro obrazovanje, obično su i nagrađeni. Ali inteligencija, izgled i sreća, nepovezani sa moralnim vrijednostima, su takođe faktori. Njihovu ulogu je nemoguće izmjeriti. Kao što je Herbert Spencer, jedan od osnivača moderne sociologije, primijetio, ponuda i potražnja određuju vrijednost u slobodnom društvu, ali nijedan pojedinac ili grupa ne određuju tu vrijednost. Tržište funkcioniše kroz milione odluka donesenih od strane potrošača, radnika i poslodavaca svaki dan.

Socijalna pravda kao prava?

Ukoliko postoji takva stvar kao što je socijalna pravda, onda ona mora biti bazirana na pravima. Kao što je Nozick obrazložio, pravda je istorijska kategorija, zasnovana na tome kako su određeni pojedinci stekli svoja bogatstva. Pravdu ne može da zanima krajnji ishod ili model raspodjele, što je cilj teorija o socijalnoj pravdi. Stoga je teorija pravde koja se odnosi na materijalnu raspodjelu, bazirana na istim principima kao pravda uopšte. Riječ je o poštovanju “pravila omorike”. To je proceduralna teorija pravde koja dozvoljava pojedincima da teže ispunjavanju svojih vlastitih želja i potreba onako kako ih oni shvataju, pod uslovom da pokažu isto poštovanje prema pravima drugih.

Obrana pravde

Grčki filozofi su bili u pravu što su vjerovali da je pravda temelj dobrog društva. Stoga je razumljivo da pripadnici svih strana trebaju da nastoje koristiti jezik pravde kako bi promovisali svoje vlastite želje za moći i preraspodjelom. Zahtjevi za socijalnom pravdom predstavljaju ozbiljnu prijetnju istinskoj pravdi i slobodnom društvu i mora im se čvrsto oduprijeti. Posvećenost pravdi zahtijeva odbacivanje ideje o socijalnoj pravdi.

Literatura

Norman Barry, *An Introduction to Modern Political Theory*, London, Macmillan, 2000, chapter 6.

Friedrich Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, Volume 2, The Mirage of Social Justice, London, Routledge, 1976, chapters 8, 9.

David Hume, *A Treatise of Human Nature*, Oxford, Clarendon Press, 1972 (1740).

J. R. Lucas, *Democracy and Participation*, Harmondsworth, Penguin, 1976, chapter 7.

Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Oxford, Blackwell, 1974, chapter 7.

Adam Smith, *A Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis, Liberty Press, 1976 (1759) Part II.

Thomas Sowell, *The Quest for Cosmic Justice*, New York, Free Press, 1999.

Pitanja za razmišljanje

1. Koliko je pravedno društvo u kojem živite?
2. Da li je raspodjela prihoda i bogatstva u vašem društvu pravedna?
3. Da li bi bogatstvo trebalo biti preraspodijeljeno od bogatijih zemalja ka onim siromašnijim?

Mir

“Ako roba ne prelazi granice, onda će vojska.”

Frederic Bastiat

Šta je mir?

Mir je jedna od tri velike vrijednosti liberalne civilizacije, zajedno sa slobodom i pravdom. Kao što sloboda može biti definisana kao odsustvo prinude, i pravda kao odsustvo nepravde, tako i mir može biti definisan kao odsustvo rata. Mir ni po koju cijenu ne treba miješati sa pacifizmom, odbijanjem upotrebe sile, što se odnosi na stanje koje postoji između dvije nacije, niti sa politikom mira. Mi vrednujemo mir, baš kao što vrednujemo slobodu ili pravdu, jer nam mir dozvoljava da nastavimo da se bavimo svojim životima normalno, prije nego da nam bude cilj sam po sebi. Ovu zajedničku nadu u mir dijele ljudi širom Planete, iako je tokom najvećeg dijela ljudske istorije mir bio iznimka a ne standard. Onima koje rat nikad nije dotakao, mir može izgledati nimalo posebnim, čak sasvim normalnim, ali je istorija pokazala da je mir, u stvari, teže postići od rata. Upravo krvava ništavilost rata čini mir jednim od najviših i najplemenitijih ljudskih stremljenja. U starim vremenima, rat je toliko postao sastavnim dijelom svakodnevnice da su mislioci stare Grčke i Rima smatrali sukob i bitku sastavnim dijelom prirodnog poretka ljudskog društva. Generali, kakav je bio Aleksandar Veliki, su vodili armije u osvajanja stranih teritorija i ljudi i vrednovali su moć više od mira. Oni su se slagali sa grčkim filozofom koji je istakao da je rat otac svih stvari. Spartanci, a kasnije i Rimljani, naročito su gledali na rat kao bitan element napretka i blagostanja društva. Mnogi intelektualci, uključujući Platona i Aristotela, su se plašili da će odsustvo rata dovesti ljudsku civilizaciju do propasti, u indolenstnost i stagnaciju. Oni su vjerovali da će vrline ratnika, kao što su hrabrost i samo-žrtvovanje, nestati bez militarizacije koju sa sobom donose pripreme za rat. Ideja

mira svoj postanak duguje različitim tradicijama, sa korijenjem u judeansko-hrišćanskoj i islamskoj religiji i pokretu za Prosvjetljenje u osamnaestom vijeku. Moć ideje mira leži u materijalnim, kulturnim i duhovnim dobitima koje čovječanstvo može ostvariti odsustvom rata između nacija. Većim dijelom ljudske istorije, nacije su nastojale da uvećaju svoje bogatstvo i uticaj u svjetskim okvirima, politikom imperijalizma. Kao Perzijanci i Rimljani prije njih, velike evropske sile su otpočele novo doba otkrića i širenja granica poznatog svijeta od šesnaestog vijeka nadalje. Prvo Portugalci i Španci, zatim Englezi i Holandani, a kasnije i Nijemci, Italijani, Rusi i Japanci su uvećavali svoje materijalno bogatstvo i jačali vojnu moć putem svojih imperija. Mislioci Prosvjetljenja su mislili da je bilo nerealno očekivati od velikih sila da se dobrovoljno odreknu svog kolonijalnog bogatstva, ali su bez obzira na to postavili temelj sve uticajnije doktrine da bi mirna koegzistencija i slobodna trgovina uvećale njihovo nacionalno bogatstvo i nadmoćnost. Trgovina i razmjena dobara su imale moć da pretvore neprijatelje u prijatelje. Tako je počelo sa rađanjem modernog svijeta. Ova moderna ideja koristi koju ljudi mogu imati od mira se kod elite starog svijeta posmatrala kao jeres. David Hume, jedan od velikih mislilaca Prosvjetljenja, bio je protivnik konvencionalne mudrosti koja je držala do toga da međunarodni odnosi predstavljaju utakmicu sa negativnim rezultatom, tj. jedna zemlja može ostvariti dobit samo na gubitku druge zemlje. “Ne samo kao čovjek već i kao Britanac, molim se za ekonomski uspjeh Njemačke, Španije, Italije pa čak i same Francuske”. Stoga je on predložio čak i trgovinu sa britanskim tradicionalnim neprijateljima. Ove ideje su kasnije našle svoje mjesto kod Johna Stuarta Milla u Britaniji, Frederica Bastiata u Francuskoj i Wilhelma von Humbolta u Njemačkoj. Velika Britanija je 1846. god. usvojila politiku neograničene slobodne trgovine kada je Konzervativna Vlada Roberta Peela ukinula tzv. “kukuruzni

zakon” kojim su moćni zemljoposjednici u Parlamentu držali visoke cijene domaćih žitarica, istovremeno visoko oporezujući uvozne žitarice. Dvojica britanskih parlamentaraca, Richard Cobden i John Bright, su osnovali Ligu protiv kukuruznog zakona 1838. god. u cilju borbe za slobodnu trgovinu i tvrdili da će to otvoriti novu eru mira ljudima svijeta. Cobden je čak nazvao britansku imperiju gigantskim sistemom spoljnog oslobađanja (bogatstva) za aristokratiju.

Slobodna trgovina stvara jedinstven svijet

Naslijede koje su ove ideje ostavile za sobom bio je dug period mira na prostorima Zapadne Evrope, od kraja Napoleonskih ratova do izbijanja Prvog svjetskog rata, skoro jedan vijek kasnije. Ključ ovog mira bilo je stabilno napredovanje slobodne trgovine, ne samo u Britaniji već takođe u Francuskoj, Njemačkoj i, u manjem obimu, Sjedinjenim Američkim Državama u drugoj polovini devetnaestog vijeka. Slobodna trgovina učinila je mir mnogo stabilnijim čineći velike sile međusobno zavisnim jedne od drugih. Kako je međunarodna trgovina rasla, nacije su se mogle specijalizovati u onim oblastima proizvodnje gdje su imale najveće komparativne prednosti bez trošenja vlastitih resursa na proizvodnju onih stvari koje je bilo jeftinije uvesti iz inostranstva. Slobodna trgovina je takođe dovela do uspostavljanja novih veza sa nepoznatim kulturama i slomila niski i šovinistički nacionalizam, stvarajući povoljnu klimu kojoj je više pogodovao mir nego rivalitet predkapitalističkog doba. Trgovina, koja je nekada razdvajala narode, sada ih je u miru spojila.

Slobodan protok ideja

Lijevo orjentisani idealisti ponekad pretpostavljaju da su prosvijetljena vlada i diplomatija ključ mira, ali je ovo gledište zasnovano na pogrešnom razumijevanju ekonomske

inicijative koja učvršćuje mir. Sloboda ne samo da čini nacije više međusobno zavisnima jedne od drugih, nego ona takođe služi i kao provodnik za protok ideja i omogućava ljudima koji žive u mračnim i tlačiteljskim režimima da samo letimično sagledaju kako izgleda život u slobodnom društvu. Slobodan protok informacija i izvora moći koji se nalaze van domašaja tiranskih režima su podigli nade i očekivanja ljudi na mnogim mjestima širom svijeta. Sloboda, u nekim zemljama koje dozvoljavaju postojanje i rad institucijama kakve su Svjetski servis BBC-a ili Radio Slobodna Evropa, kao i činjenica da su strane tehnologije van domašaja države, su bile ključni faktor propasti Sovjetske Imperije i pretvorile su nekada komunističke kolonije i bivše neprijatelje Zapada u saveznike.

Mir kroz snagu

Ova naklonjenost miru ne bi smjela biti pomiješana sa slabošću pred agresijom. Agresivne politike totalitarnih diktatora su pred mir postavile najveće prijetnje u toku dvadesetog vijeka. Od Sovjetskog Saveza (1917-1991), preko nacističke Njemačke (1933-1945) pa sve do današnjih diktatorskih režima u Libiji, Siriji, Iraku i Sjevernoj Koreji, ovi vojni režimi su izazivali prijetnju miru, često i uz upotrebu smrtonosnog oružja. Branioci mira su često bili podijeljeni oko toga na koji način treba odgovoriti na ove prijetnje, i često su tražili kompromisna rješenja sa svojim prijetećim komšijama. Istorija je, uopšteno posmatrano, pokazala da je ovaj način greška i time potvrdila riječi Predsjednika SAD, Ronalda Regana, da “snaga, a ne slabost, predstavlja najbolju garanciju za mir”. Zapad je načinio grešku udovoljavajući Nacistima 30-tih godina prošlog vijeka, nakon čega su uslijedile Hitlerove odluke da pripoji Austriju i izvrši invaziju na Poljsku, Čehoslovačku, Dansku, Francusku, Mađarsku, Norvešku i Rusiju, ubrzo nakon čega je uslijedio i svjetski rat. Zapad je istu grešku ponovio sa

Sovjetskim Savezom kada je dozvolio Sovjetima da okupiraju Istočnu Evropu, gdje su ostali duže od četrdeset godina. Potom je ova greška ponovljena 70-tih godina prošlog vijeka, kada je Zapad nastojao da postigne smanjenje naoružanja kroz pregovore sa Sovjetskim Savezom, a sovjetske vojne snage su za to vrijeme izvršile invaziju na Afganistan. Razlog zbog kojeg je politika udovoljavanja propala, i zašto su pokušaji Zapada da ojača svoje oružane snage tokom 40-tih i 80-tih godina prošlog vijeka bili uspješni, je taj što one nacije koje pokušavaju da prošire svoju moć putem vojne sile istovremeno i sami poštuju vojnu silu i iskorištavaju vojne slabosti. Ovo stoga što, kada kurs jedne nacije određuju meci a ne glasački listići, onda provjere i ravnoteže koje demokratija nastoji da uvede na agresije stranih zemala jednostavno izostaju. Nedostatak novca može ograničiti kapacitete diktatorskih režima da sprovede agresivnu vanjsku politiku, ali ne može promijeniti i mišljenje javnosti jer ljudi ne mogu promijeniti vladu.

Put u rat

Ona društva koja su organizovana na principu državnog plana, teže ka usvajanju agresivne vanjske politike jer je moć u tim društvima skoncentrisana u rukama države. Ovo vodi ka zahtjevima za jakim vođstvom zato što vlada sama nije u mogućnosti da prati mnogostruke izvore informacija koji pokreću tržišnu ekonomiju, i zato što ljudi u birokratskim režimima nastoje da povuku vladu u različitim pravcima. Veoma je važno sjetiti se da u ovim društvima u kojima je stvaranje bogatstva strogo kontrolisano, moć predstavlja jedinu stvar koju vrijedi imati. Istorijski posmatrano, nikada nije nedostajalo kandidata za korišćenje te moći; i zaista, upravo najmanje principijelni među nama teže ka tome da ih više privuku pozicije moći u društvima kolektivizma, više nego prosječne građane. Jednom kada se izrodi veliki vođa kao što su Hitler, Staljin, Sadam Husein ili Gadafi, teško ga

je zaustaviti. Na tom nivou, čak i one vođe koji su na vlast došli glasno trubeći socijalističke ideje internacionalizma, postaju nacionalisti i imperijalisti jer uopšte nemaju želju da vide da resursi za koje su se oni borili da ih kontrolišu, bivaju slobodno proslijeđeni zemljama nad kojima oni nemaju kontrolu. Vojni instinkti kolektivizma su proizvod vrijednosti koju takva društva stavljaju na pojedinca i njegovu slobodu. Ukoliko se aktivnostima i mogućnostima izbora pojedinca mora upravljati iz jednog centra, a u cilju ostvarenja društvenih ciljeva, onda se mora koristiti određeni vid prisile kako bi se ljudi natjerali da se uklupe u planove države, a svako odstupanje ili otpor tome mora biti strogo kažnjen. Priroda takvog društva je takva da ono zahtijeva, ali i namamljuje ljude koji su spremni da slome svako moralno pravilo, da svi ljudi koji žive u takvim društvima imaju višu vrijednost. Upravo Lenjin je 1920. god. izjavio da je moralnost podređena potrebama svjetske revolucije. A kada se takvi ljudi nalaze za kormilom cijelog društva, onda slijede i takve gadosti kakve su nacističko Konačno rješenje, sovjetski Gulag, Maova Kulturna revolucija i smrtonosna polja u Kambodži. Informacije o slobodnim društvima su tu potisnute. Demokratska sredstva promjene vlasti su izbačena iz razgovora a kamoli iz Ustava takvih zemalja. Država ima odriježene ruke da sama vodi svoje odnose sa drugim nacijama kako ona to želi.

Greška ideje o svjetskoj vladi

Mnogi pretpostavljaju da je cilj mira i globalnog jedinstva na najbolji način ispunjen osnivanjem nad-nacionalnih institucija koje mogu uvezati nacije zajedno u svečanoj obavezi i djelovati kao forum tamo gdje vlade mogu izgledati svoje nesuglasice. Tokom prošlog, ratovima rascijepanog vijeka, osnivane su institucije sa ciljem osiguranja da neprijateljstva među nacijama ne izbiju nikada više. Liga Naroda, Ujedinjene Nacije i Evropska Unija, su sve osnovane

sa ovim plemenitim ciljem na umu. U stvari, nisu države te koje stvaraju mrežu ekonomskih, kulturnih i duhovnih veza neophodnih za očuvanje mira, već su to njihovi građani. Čak i demokratske države, gdje javno mnijenje neće dugo podržavati rat koji nije baziran na potrebama nacionalne odbrane ili valjanom razlogu, su sklone da se ispriječe na putu stvaranja takve mreže. Nametanjem tarifa i kvota u trgovini i davanjem finansijske pomoći korumpiranim državama koje ne uspijevaju da vode svoje vlastite ekonomije, vlade ometaju slobodan protok roba i usluga koji predstavlja osnovni ideal i ubjeđenje za stvaranje opšteg interesa u miru. Diktatorski režimi koji ograničavaju priliv stranih investicija i ideja, naravno, postavljaju još veće zapreke na put ovom napretku. Nad-nacionalne vlade su onoliko dobre koliko i vlade koje ih sačinjavaju, a tamo gdje diktatori i autokrate imaju većinu, kao što je slučaj sa UN-om, takve institucije mogu nanijeti štetu miru.

Pitanje mira

Mir se može postići na najbolji način promovisanjem tri principa: slobodne trgovine, liberalne demokratije i vojne snage. Najveći uzročnik rata su autokratski režimi koji vjeruju da mogu širiti svoju moć i bogatstvo na račun drugih. Slobodna trgovina predstavlja utakmicu sa pozitivnim rezultatom, gdje svi dobijaju. Rat bi uništio bogatstvo vaših neprijatelja pa samim tim i vas samih. Slobodna trgovina je potrebna ali ne i dovoljna osnova za mirne odnose među zemljama. Drugo, istorijski dokazi upućuju na to da je mala vjerovatnoća da liberalne ekonomije krenu u rat jedna protiv druge. Ne postoji primjer u istoriji gdje su dvije liberalne demokratije ušle u rat jedna protiv druge. Treće, liberalna društva moraju održavati vojnu snagu, individualno ili kolektivno. Cilj je demonstrirati bilo kom potencijalnom agresoru da ratom neće postići ništa. Kao što je Predsjednik Teddy Roosevelt preporučio: "Govori mekano, ali sa sobom

nosi veliku batinu”.

Podrška miru

Krvoproliće i pustošenje iz dva svjetska rata i teror nuklearnog holokausta koji je proganjao zemlju za vrijeme hladnoga rata, služe nam da nas podsjetite da ne postoji zakon u historiji koji kaže da uslovi razvoja ljudskog roda moraju napredovati. Nagrada za ispunjavanje prastare molitve za mir je ogromna. Mnoge nacije se slobodno udružuju i grade sisteme slobodne trgovine koja je održala mir tokom proteklih pola vijeka. Cijelo čovječanstvo bi imalo koristi od neometane saradnje između svih ljudi na Zemlji kao što bi i udruživanje trgovine pokrenulo novo doba mira i prosperiteta. Prosperitetne nacije bi izvukle koristi od toga, također, ali ne toliko koliko milioni onih koji ne znaju šta je sloboda i bezbjednost i koji nemaju dovoljno niti da jedu.

Literatura

Raymond Aron, *On Peace and War*, London, Weidenfeld & Nicholson, 1966.

Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom*, London, University of Chicago Press, 1976 (1944), chapter 15.

David Hume, *Essays: Moral, Political and Literary*, Indianapolis, Liberty Press, 1981 (1742).

Ludwig von Mises, *Liberalism*, Irvington-on-Hudson NY, Foundation for Economic Education, 1985.

Pitanja za razmišljanje

1. Da li bi čovjek trebao težiti miru po svaku cijenu?
2. Kada, dođe li uopšte do toga, bi jedna zemlja trebala intervenirati u slučaju ratova u drugim zemljama?
3. Na koji način čovjek može promovirati mir?

Privatna svojina

“Privatna svojina pojedincu obezbeđuje djelokrug u kojem je on slobodan od države. Ona postavlja ograničenja autoritativnoj volji. Ona dozvoljava i rađanje drugih sila, bilo da one stoje rame uz rame sa političkom moći ili su u opoziciji sa njom. Stoga privatna svojina postaje osnova svih onih aktivnosti koje su oslobođene nasilnog uplitanja od strane države.”

Ludwig von Mises

Šta je privatna svojina?

Ljudska institucija svojine dijeli predmete na stvari koje su ekskluzivno vlasništvo, bilo pojedinca ili grupe poput bračne zajednice, bilo preduzeća ili države. I dok neke stvari, poput vazduha ili mora istorijski nikad nisu bile podijeljene u posebna vlasništva, tehnološki progres je omogućio primjenu ove institucije na najveći mogući broj stvari. Prava koja vlasnici imaju nad svojom svojinom ne primjenjuju se samo na opipljive stvari; pravo na prodaju vlastite radne snage tj. rada i plodova toga rada nije ništa manje svojinsko pravo nego što je to vlasništvo nad zemljom ili fabrikom. Prava vlasništva su neotuđiva; ona prevazilaze vrijeme i mjesto svojine drugih. Vlasnik svojine ostaje vlasnik bez obzira da li je njegova svojina smještena unutar nečije druge svojine. U slobodnom društvu, svojinska prava dozvoljavaju pojedincima slobodno sticanje i odbacivanje tj. rješavanje svojine, kao i nesmetanu upotrebu te iste svojine. Privatna svojina je stara koliko i ljudska civilizacija. Institucija svojine obilježava ljudski rod i odvaja ga od drugih vrsta koje žive Zemlji. Adam Smith je napisao “niko nikada nije vidio jednu životinju da svojom gestikulacijom i svojim prirodnim zovom daje na znanje drugoj životinji ovo je moje, a to je tvoje: spremna sam da dam ovo za ono.” Ljudska dovitljivost je bila

ključni faktor u razvoju ljudske civilizacije; to dvoje je raslo i razvijalo se zajedno. Naša najstarija saznanja o prihvatanju prava čovjeka da posjeduje i odbacuje svojину potiče iz Mediteranskog doba – pravo koje je omogućilo razvoj velike trgovinske mreže između mnogih lučkih zajednica na Mediteranu. Pomorska trgovina je cvjetala van domašaja vladara. Do prvog priznanja veze koja postoji između svojine i slobode došlo je u staroj Grčkoj. Znamo da su stvaraoci Kritskog Ustava smatrali istinitim da je “sloboda najveće bogatstvo države i isključivo zbog nje svojina pripada onome ko ju je stekao, dok u uslovima ropstva sve pripada vladarima.” Međutim, korijeni ideje o privatnoj svojini nikada nisu čvrsto uspostavljeni kod starih civilizacija. Spartanci, koji su se dugo opirali razvoju trgovine na Mediteranu, nisu uopšte priznavali privatnu svojinu te su dozvoljavali, pa čak i podupirali krađu. Platon i Aristotel su žudili za povratkom Spartanske prakse a moć imperijalnog Rima je kasnije upotrijebljena za rušenje sve snažnijih centara privatne svojine, pustošenjem Korinta u Kartagene. Stari svijet je bio prepun primjera porođajnih muka nove civilizacije zasnovanih na pokušajima priznanja privatne svojine, a praćenih odbijanjem od strane države i vojske putem njihovih napada na privatnu svojinu. Islamski poznavalac prava Ibn Khaldoon je taj proces opisao kao uzročnika rasta i pada egipatske civilizacije. “Na početku jedne dinastije”, pisao je, “oporezivanje donosi velike prihode od malih nameta. A na njenom kraju, oporezivanje donosi male prihode od velikih nameta.” I tek kada su vlade promijenile svoj kurs i iz pravca upotrebe svojine zauzele pravac zaštite lične svojine pojedinaca, tek tada su postavljeni temelji moderne trgovine i razmjene dobara. Prvi moderni zagovornik ove institucije bio je John Locke, koji je izjavio da “tamo gdje nema svojine, nema ni pravde” pošto su svojinska prava bila temelj svih drugih prava. Nepravde predstavljaju kršenje svojinskih prava. Locke je tvrdio da “je

svojina svakog čovjeka on sam. Niko ne polaže prava na njega do njega samoga. Radna snaga kojom raspolaže kao i rad njegovih ruku, možemo reći, s pravom pripadaju njemu.” Ovo nije bila samo politička teorija već takođe i pokušaj da se opišu Engleska i Holandija u osamnaestom vijeku, nacije pod čijom je vlašću svojina bila poštovana u znatno većoj mjeri nego bilo gdje drugdje na svijetu. David Hume je otišao čak i dalje, jedan vijek kasnije, i u svom djelu *Istorija Engleske* je odao priznanje veličini Engleske upravo zbog njenog poštovanja svojinskih prava. Hume je takođe autor i slavne konstatacije kako odsutnost vlasništva siromaši resurse jednog društva. U svom djelu *Tragedija puka*, Hume je sjajno primijetio da je zajednička svojina uništila zemlju putem njene prevelike upotrebe jer niko nije imao komercijalni interes za dugoročnim očuvanjem te zemlje.

Bez svojinskih, nema ni ljudskih prava

Sloboda pojedinca da koristi svoje vlastito znanje i vještine kako bi postigao ciljeve različite od ciljeva drugih ljudi, zavisi od institucije privatne svojine. Bez privatnog vlasništva nad svojinom, ciljeve svakog pojedinca kontrolisala bi država. Neki kažu da ljudska prava imaju prioritet nad svojinskim pravima, ali ovo je zasnovano na nerazumijevanju. Svojinska prava nisu prava svojine nego ljudska prava na svojinu. U stvari, kako je najfundamentalnije od svih ljudskih prava pravo na posjedovanje vlastitog tijela, svojinska prava predstavljaju izvor ljudskih prava. Pojedincima moralno pripadaju plodovi njegovog ili njenog rada. Prava, koja su nabrojali tvorci američke Deklaracije o nezavisnosti, pravo na život, slobodu i potragu za vlastitom srećom, sva zavise od svojinskih prava, uključujući i pravo na posjedovanje sebe samih. Pravo na posjedovanje svojine je priznato i UN-ovom Deklaracijom o Ljudskim pravima, u Članu 17.

Sloboda govora zahtijeva privatnu svojinu

Tamo gdje nema privatne svojine, ne može biti ni slobodnog izražavanja. Bez prava na iznajmljivanje kongresne dvorane, na primjer, ili izražavanja vlastitog mišljenja u štampi ili putem Interneta, ne bi bilo slobode govora. Naša sloboda govora zavisi od privatnog vlasništva, nad našim tijelom i nad materijalnim resursima društva. U Velikoj Britaniji je, tokom 1930-tih godina, vlada bila vlasnik radio stanica. BBC je, naredjenjem vlade, zaustavio emitovanje emisije u kojoj je Winston Churchill iznio svoje mišljenje o prijetnjama koje dolaze od nacističke Njemačke. Državno suzbijanje privatne svojine uvijek i svugdje je značilo i suzbijanje slobode govora. Privatna svojina je temelj naših građanskih i političkih sloboda; bez vlastitih zahtijeva za vlasništvom i svojinom, pojedinci mogu biti ušutkani upravo zbog tih istih zahtijeva ali koji dolaze od strane države. U komunističkim državama nema slobode govora jer se nema odakle govoriti.

Djelokrug nezavisnosti za pojedinca

Nesmetana upotreba privatne svojine stvara prostor za pojedince u kojem oni mogu živjeti, donositi svoje vlastite odluke i sami odlučivati o svojoj sudbini, istovremeno učvršćujući mišljenje o vlastitom identitetu i ličnoj vrijednosti. Bez tog prostora čovjek bi bio izložen samovolji drugih, pa samim tim i u nemogućnosti da planira budućnost sa bilo kakvom sigurnošću. Upravo ova institucija privatne svojine omogućava ljudima da žive jedni pored drugih, na planeti sa oskudnim resursima bez ugrožavanja prava drugih. To je jedinstvena institucija koja čini društveni život mogućim, jednostavnim dodjeljivanjem kontrole nad stvarima određenoj osobi ili grupi ljudi. Ona rješava nesporazume oko takvih stvari koji bi se u drugačijim okolnostima morali rješavati nasiljem i potčinjavanjem volji jačeg. Kao takva, ova institucija je nedjeljiva od civilizacije i čovjekoljublja.

Tamo gdje nema svojine, nema ni pravde

Princip svojine je suprotan društvu u kojem moć daje pravo. Pravda, koju vlada mora sprovesti na silu ukoliko želi da obezbijedi saradnju među ljudima unutar društva, ne može postojati bez privatne svojine. I upravo zbog toga što svojina afirmiše naša prava, pravo nad našim tijelom, našom radnom snagom i našom imovinom, svaki nasrtaj ili kršenje tih prava predstavlja nepravdu. Ova prava, stoga, ne mogu biti niti definisana a da ne spominjemo zaštićena, ukoliko prava pojedinca da zakonski stiče, koristi i odbacuje vlastitu svojinu, nisu poštovana. Sudija ili porota ne mogu utvrditi ko je bio u pravu a ko ne ukoliko tužilac i tuženi ne posjeduju nikakvu svojinu. Naš koncept ubistva, krađe pa čak i prevare i klevete zavisi od mišljenja koja postoje o vlasništvu, i pravila koja vladaju i razgraničavaju transfer toga vlasništva između sebe. Ideali o poštenom suđenju, pretpostavka nevinosti i mišljenje grupa kojima pripadamo, bili bi beznačajni ukoliko ne bi bismo mogli slobodno da posjedujemo, koristimo i razmjenjujemo svojinu. Bez pravde, društvo bi bilo dezintegrisano u anarhiju.

Privatna svojina daje ljudima udio u društvu

Privatna svojina je osnova slobodnog društva baš kao i pravednog društva. Široka (za razliku od jednake) raspodjela svojine u slobodnom društvu stvara inicijativu koja podstiče socijalnu stabilnost i individualnu odgovornost. Ova raspodjela svojine čini društvo stabilnijim jer daje ljudima interes u očuvanju slobodnog društva, obzirom da i oni posjeduju dio toga društva. Činjenica da ljudi mnogo više vode brigu o onome što je njihovo znači da je slobodno društvo njegovano milionima različitih ruku, izbjegavajući na taj način propadanje i truljenje, koji su sudbina onih društvenih sistema koja ne dijele zemlju, stanove i kapital u privatno vlasništvo. Privatna svojina takođe povezuje ljude sa

posljedicama njihovih radnji. Ukoliko zanemaruju ono što posjeduju, onda sami snose finansijske posljedice. To pospješuje dobro upravljanje rijetkim resursima koji bi u suprotnom bili pokvareni ili uništeni, ukoliko ne bi bilo prava na privatnu svojinu, ili ukoliko bi ta prava bila s vremena na vrijeme bila dovedena u pitanje.

Privatna svojina je od izuzetne važnosti za moralni i ekonomski razvoj

Privatna svojina je primarni pokretač ekonomskog razvoja zbog podsticaja na rad i investiranje koje ona stvara. Sigurnost svojine, stoga, je izuzetno važan uslov za ekonomski razvoj. U četrnaestom vijeku, Ibn Khaldoon je opisao ovaj proces na sljedeći način: “Napad na svojinu ljudi eliminiše njihov podsticaj da steknu svojinu. Stepen u kojem su svojinska prava ugrožena”, pisao je, “određuje stepen u kojem slabe naponi ljudi za sticanje svojine.” David Hume je identifikovao pravila svojine kao pokretačku snagu ekonomskog razvoja. On ih je nazivao ‘stabilnost svojine’, ‘prenos svojine putem pristanka’ i ‘sprovedba obećanja’, pod kojima je podrazumijevao poštivanje postignutih ugovora. Uspostava svojinskih prava je stoga ključni element ekonomskih reformi u cilju jačanja ekonomskog razvoja. Ukoliko su sva tri Humeova pravila priznata, svojinu treba da posjeduju oni koji njome najbolje upravljaju a ne isključivo oni na koje je država prenijela svoju svojinu. Stvarajući društvenu saradnju ključnim elementom ekonomskog progresa, privatna svojina zbližava čovječanstvo i oblikuje ljudski rad tako da korist od njega ima ne samo onaj koji radi nego i njegov susjed.

Privatna svojina donosi korist onima koji je posjeduju kao i onima koji je ne posjeduju

Privatna svojina je često pogrešno shvaćena u smislu da donosi korist samo njenim vlasnicima. U stvari, koristi koje

od privatnog vlasništva nad svojinom ima društvo u cjelini su mnogo veće od onih koje pripadaju pojedincu. Ukoliko zemljoposjednik stiče svoj prihod baveći se poljoprivredom, on mora nahraniti i one koji ne posjeduju zemlju a koji mogu živjeti i u udaljenim gradovima. On takođe mora obrađivati svoju zemlju i dobro upravljati svojom zemljom, ukoliko želi da osigura svoj prihod i u budućnosti. Ukoliko je on siromašni poljoprivrednik, on neće biti u mogućnosti da stekne prihod te će stoga biti primoran da proda svoju zemlju nekome ko umije bolje njome da upravlja. I dok privatna svojina donosi dobit svojim vlasnicima, korist koju društvo ima od privatne svojine je znatno veća jer ova institucija omogućava milionima koji ne posjeduju vlastita sredstva da rade i žive. Prenoseći na ovaj način prosperitet širom društva, privatna svojina omogućava pojedincima da akumuliraju kapital i jednoga dana i sami započnu svoj vlastiti posao. Naposljetku, dio čovječanstva koji može živjeti samo od dobiti od posjedovanja privatne svojine, povećava se uporedo sa povećanjem zaštite nad privatnom svojinom.

Uloga vlade je zaštita privatne svojine

Važno je zapamtiti da se društvo bazirano na privatnoj svojini mnogo razlikuje od starog dobrog kapitalizma koji je zamijenio komunizam u mnogim zemljama bivšeg komunističkog svijeta. Iskvareni transfer svojine od države ka mafiji ne bi se mogao desiti u društvu gdje je privatna svojina poštovana, zato što pojedinci koji žive od upotrebe sile ne bi mogli posjedovati nepravedno stečenu svojinu u slobodnom društvu. Privatna svojina nije socijalna privilegija, već je to institucija koja obezbjeđuje da njeni vlasnici budu dobri ekonomski koji mogu služiti društvu bolje nego grupe kojima pripadaju. Uloga vlade je da zaštiti privatnu svojinu, i to ne samo njene poznate oblike, već i nove oblike intelektualne svojine čije su granice pomjerene u kibernetičkom prostoru savremenih tehnologija. Privatno

vlasništvo nad svojinom je ljudsko pravo, od izuzetne važnosti za demokratiju, bitno za identitet ličnosti, izvor političke stabilnosti, i veoma efikasno u proizvodnji bogatstva. Korist od svojine je korist od razvoja civilizacije.

Literatura

Tom Bethell, *The Noblest Triumph: Property and Prosperity throughout the Ages*, New York, St. Martin's Press, 1998.

Samuel Blumenfeld, *Property in a Humane Economy*, La Salle, ILL, Open Court, 1978.

Jim DeLong, *Property Matters*, New York, Basic Books, 1997, chapter 3.

Friedrich Hayek, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, London, University of Chicago Press, 1988, chapter 2.

John Locke, *A Second Treatise on Government*, Cambridge, Cambridge University Press, 1960 (1690), chapter 5.

Richard Pipes, *Property and Freedom*, New York, Knopf, 1999.

Pitanja za razmišljanje

1. Zašto je privatno vlasništvo nad svojinom poželjno?
2. Da li bi država trebala da vam govori šta da radite sa svojom vlastitom kućom?
3. Mogu li prava nad privatnom svojinom bolje zaštititi okoliš od državnog vlasništva nad njim?

Vladavina zakona

“Inteligentna bića mogu imati zakone koje su sami izmislili; ali takođe imaju i neke koje nikad nisu izmislili.”

Charles-Louis Montesquieu

Šta je vladavina zakona?

Zakon je često korišćen termin za opisivanje onih pravila, usvojenih od strane zakonodavnih tijela ili vlade, od kojih se očekuje da ih poštuju svi građani. Vladavina zakona,

međutim, podrazumijeva da postoji neki viši zakon koji drugi 'zakoni', tj. zakonski propisi, trebaju poštovati. Zakonski propisi i narebde vlasti mogu biti mjereni prema zbirci moralnih principa poznatih kao prirodni zakoni. Među tim principima vladavine zakona su jednakost pred zakonom, principi prirodne pravde, opšta i posebna pravila, i nezavisno sudstvo. Svrha ovih pravila je da se sloboda pojedinca zaštititi od države. Ideja zakona kao nečega što ne predstavlja jednostavan proizvod ljudske volje, ima duboko korijenje. Čak i u klasičnoj Atini u vrijeme najviše demokratije, nije bilo moguće izmijeniti zakon dekretom skupštine. Rimski zakoni su skoro u potpunosti donošeni od strane pravnik a ne dekretima imperatora i senatora. Tako je uspostavljen glavni princip: 'nepravedan zakon nije zakon' ('lex injusta non est lex'). Sastavljanje zbornika zakona, njihova sistematizacija od strane Imperatora Justiniana predstavljalo je u najvećoj mjeri pokušaj za sistematskim artikulisanjem zakona koji su već postojali na taj način i bili priznati i poštovani. To nije uključivalo stvaranje novih zakona. U Anglo-Američkom svijetu ovo se razvilo u običajno pravo, nastao kao rezultat postojećih slučajeva i presedana. Tako je britanski Parlament bio u mogućnosti da prizove običajno pravo protiv moći monarha, kako je Sir Edward Coke učinio protiv Kralja Jamesa I. Američki kolonizatori su zahtijevali da se kolonijama upravlja prema tradicionalnim zakonima i slobodama Engleza a ne 'zakonima' koje je prenio britanski Parlament. Na evropskom kontinentu ova tradicija je išla drugim putem poznatim kao Država Zakona ili 'Rechtsstaat', koji je smatrao da su sve aktivnosti vlade podložne zakonu. Svaka aktivnost vlade mora biti opravdana naznačujući zakon koji proglašava aktivnosti vlade zakonitim. Ovaj isti princip se može primijetiti u svakom zakonu usvojenom od strane Evropske Unije, da se određene preporuke moraju dati vladama da djeluju ili donose zakone u duhu sporazuma Evropske Unije. Deklaracija UN-a o Ljudskim pravima

priznaje neke od ovih principa u Članovima 7-11. Na sličan način, i Evropska Konvencija o ljudskim pravima podržava više zakone nad nacionalnim zakonodavstvom.

‘Vladavina zakona, ne ljudi’

Vladavina zakona je u suprotnosti sa vladavinom ljudi. Naravno, zakone donose ljudi, ali ti zakoni moraju pratiti ili biti ocijenjeni prema višem ili fundamentalnom zakonu. Ovi zakoni ili pravila sprečavaju upotrebu arbitrarne moći. “U ovom smislu”, rekao je engleski ustavotvorac A.V. Dicey, “vladavina zakona je u suprotnosti sa svakim sistemom vladavine baziranim na vlasti ljudi sa ovlaštenjima širokih, arbitrarnih ili neograničenih moći prinude.” Vladari i zakonodavci su i sami obavezani određenim pravilima. Vlada ne može isključiti sebe van domašaja zakona. U mnogim zemljama, aktivnosti vlade su izuzete od sudskog gonjenja, što se u slučaju pojedinaca smatra ilegalnim. Ovo znači da odnos između ljudi treba biti određen opštim principima koji su opredmećeni u sistemu zakona a nipošto da podliježu samovolji monarha, ministara i vladara. Društvo u kojem neki ljudi ne podliježu zakonima nije slobodno društvo. Država rukovođena zakonom, Država Zakona ili Rechtsstaat, znači da vladari podliježu zakonu podjednako kao i svi drugi. Država ne može činiti šta joj je po volji već mora poštivati zakon i može se smatrati odgovornom ukoliko to ne učini.

Jednakost pred zakonom

Zakon nije poštivalac pojedinih ljudi. Zakon se mora odnositi jednako prema svima, bez obzira na njihov status, političku poziciju ili moć. Imenovanje pojedinaca u zakonodavstvu, na primjer, nije u saglasnosti sa ovim principom, bilo da ih se kažnjava ili izuzima. Opšti simbol pravde, figura povezanih očiju koja drži dva tasa vage, takođe prenosi smisao bezličnog sistema pravila koja se primjenjuju jednako na sve. Zakon mora biti nepristrasan ili neutralan među ljudima,

ignorišući njihovu klasnu ili vjersku pripadnost, politička gledišta, pol ili seksualnu orijentaciju. Istinsku pravdu ne interesuje ko je učinio šta, već šta je učinjeno. Zakon u ovom smislu nije i ne može biti sredstvo vlade da uništi one koji su u opoziciji, ili da čini usluge onima koji je podržavaju.

Opšti i pojedinačni zakoni

Filozof Hayek je tvrdio da zakoni moraju biti opšti i pojedinačni, koji se odnose na sve, i koji se ne mogu odnositi na određene pojedince ili grupe. Oni moraju univerzalni, primjenljivi podjednako na sve i bez diskriminacije među grupama i pojedincima. Zakoni moraju zadovoljiti tri standarda: dosljednost između sličnih slučajeva; nepristrasnost, primjenljivost na sebe kao i na druge; i moralna neutralnost, oni ne prave razliku između različitih koncepcija dobrog života. “Ukoliko je sve što je zabranjeno i propisano, zabranjeno i propisano za sve bez izuzetka (osim ako takvi izuzeci proizilaze iz nekog drugog opšteg pravila) i ako čak ni vlasti nemaju posebnu moć izuzev one da sprovedu zakon, čak i ono malo što bilo ko može razumno poželjeti je vrlo vjerovatno već zabranjeno”, tvrdio je Hayek. Plansko društvo je nespojivo sa vladavinom zakona. Vladino planiranje zahtijeva da ljudi i svojina budu razmješteni na određena mjesta u određeno vrijeme. Takav sistem se ne može boriti sa pojedincima koji donose vlastite odluke o tome gdje će raditi i živjeti. U planskim društvima vlada mora prepoznati i komandovati određenim ljudima ili grupama. Slobodno društvo od zakona zahtijeva jedino da sprovede ugovore i zaštiti slobode pojedinaca, dok slobodno tržište zahtijeva samo zakonski okvir u kojem bi moglo da funkcioniše. Odsustvo ovakvog zakona bilo je glavna prepreka stvaranju slobodnih tržišta u mnogim bivšim komunističkim režimima. Bez takvog okvira, moćne grupe kao što je mafija će imati dozvolu da iskorištava druge.

Pravila prirodne pravde

Postoje određena pravila prirodne pravde, koje bi svi donosioci zakona morali slijediti. Ta pravila uključuju pouzdanost, predvidljivost, izostanak retroaktivnosti, jasnoću, stabilnost, zakone koji ne traže nemoguće, i pretpostavku nevinosti. Pouzdanost nam omogućava da planiramo naše živote sa znanjem da, ukoliko naša prava nisu poštovana od strane drugih, možemo se okrenuti zakonu i tražiti zadovoljenje. Zajednički zakon, na primjer, bi nam rekao šta moramo uraditi da bismo uspostavili kompaniju i poslovali kao kompanija. Ako neko duguje kompaniji novac, ili ukoliko ta kompanija raskine ugovor, ugovorne strane po zakonu imaju pravo na traženje odštete jer su one pravni subjekti čiji direktori imaju zakonska prava i obaveze. Hayek je sumnjao “da li je pretjeran značaj koji se daje pouzdanosti zakona za nesmetano i efikasno odvijanje ekonomskog života, te da ne postoji ni jedan faktor koji je više doprinio većem prosperitetu zapadnog svijeta... od relativne pouzdanosti zakona koji su na Zapadu ranije doneseni”. Ukoliko osobe moraju da donesu odluke na osnovu zakona, oni moraju biti u mogućnosti da predvide koja djela bi dovela do kršenja zakona. Ukoliko su zakoni toliko nejasni ili podliježu visokom nivou diskrecije oni nisu u mogućnosti da funkcionišu sa pouzdanošću. U priči pod naslovom *Nevjerovatna mašina za proizvodnju hljeba*, pekar je bio optužen za naplaćivanje po višim cijenama od konkurencije, po osnovu varanja svojih kupaca; za naplaćivanje po nižim cijenama po osnovu izbacivanja konkurencije sa tržišta; i za naplaćivanje po jednakim cijenama kao i konkurencija, po osnovu toga da je kovao zavjeru zajedno sa ostalim pekarima. Zakoni se mogu primjenjivati samo na buduće radnje, a ne na one iz prošlosti. Osoba ne može biti optužena gledajući unazad, što znači za činjenje djela koje u to vrijeme nije bilo protivzakonito. Osoba takođe ne treba biti kažnjena za neizvršenje djela koje je samo po sebi nemoguće. Koncept

pojedinačne nevinosti dok se ne dokaže krivica je fundamentalni princip prirodne pravde. Veoma je važno da se nijedna osoba ne može smatrati krivom, čak ni u najinkriminirajućim okolnostima, jer to zahtijeva dokaz te krivice, nasuprot fabrikovanju optužbi koje je uobičajeno u diktatorskim režimima.

Nezasvisno sudstvo

Jedna od funkcija sudstva je i da sprovede zakone protiv vlade. Stoga sudije moraju biti politički nezavisne od ljudi na vlasti. Ovo vodi ka principu odvajanja vlasti; različita tijela bi trebala biti odgovorna za donošenje zakona (zakonodavna vlast), sprovođenje zakona (izvršna vlast) i donošenje zakonskih presuda (sudska vlast). Nezavisnost sudija je zaštićena procesom imenovanja sudija, i sistemom sigurnosti vršenja službe, što otežava ljudima na vlasti da ih uklone. Postavljaju se ograničenja na političke aktivnosti sudija u cilju sprečavanja njihovog potčinjavanja drugim ljudima ili političkom uticaju. Sudije bi trebale djelovati prema principu neutralnosti, što znači da njihovi politički stavovi i interesi ne bi smjeli ometati njihovo profesionalno djelovanje. Upravo u ovom smislu zakon bi morao biti odvojen od politike.

Konstitucionalizam i ograničena vladavina

Pravila koja obavezuju vlade mogu se pronaći na nekoliko mjesta. Sudije bi trebale imati moć sudijske procjene, a to znači mogućnost da ocijene aktivnosti vlade i zakonske propise kako bi osigurali da oni ispunjavaju standarde vladavine zakona. Sudije mogu koristiti tri izvora u cilju procjenjivanja tih aktivnosti. Jedan od izvora je pisani ili sistematizovani ustav, tako da su zaštitnici vladavine zakona obično zagovornici pisanih ustava. Alexander Hamilton, jedan od utemeljivača Ustava SAD i autor 'Federalističkih novina' (*The Federalist Papers*) je izjavio, "Ustav u stvari mora biti poštovan od strane sudija kao fundamentalni

zakon.” Ustav postavlja značajna ograničenja djelovanju vlade. Drugi izvor je običajni zakon. Takav zakon nije samo uspostavljanje pravila putem niza presedana; oni samo ilustruju zakon, ali ga ne stvaraju. Kao što je jedan britanski sudija iz osamnaestog vijeka napisao, britanski običajni zakon “se ne sastoji od određenih slučajeva, već od opštih principa, koji su ilustrovani i objašnjeni ovim slučajevima”. Običajni zakon primjenjuje opšte principe na određene slučajeve na način na koji diktator ne mora sprovoditi arbitrarne, tj. svojevoljne odluke. Treći izvor je filozofsko razumijevanje prirodnog zakona, zbog čega je toliko mnogo rasprava o zakonu filozofske prirode. Svrha vladavine zakona je zaštita pojedinca. Ništa jasnije ne razdvaja slobodno društvo od neslobodnog od vladavine zakona. Razlika između vladavine zakona i samovolje je velika kao i razlika između putokaza koji nam govori kojim putem moramo voziti da bismo stigli na naše odredište i vladinog ukaza koji ograničava našu slobodu kretanja govoreći nam gdje i kada možemo putovati.

Literatura

Friedrich Hayek, *The Constitution of Liberty*, London, Routledge, 1960, chapters 11-13.

Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom*, Chicago, University of Chicago Press, 1972 (1944), chapter 6.

Bruno Leoni, *Freedom and the Law*, Indianapolis, Liberty Press, 1991 (1972).

Charles-Louis Montesquieu, *The Spirit of the Laws*, London, Dent, 1949 (1734).

Michael Oakeshott, *Rationalism in Politics*, Indianapolis, Liberty Press, 1991 (1962) pp. 384-406.

Pitanja za razmišljanje

1. Zašto je vladavina zakona vrijedna?
2. Može li zakonodavstvo ikad biti nezakonito?

3. Na koji način možemo zaštititi nezavisnost sudske vlasti?

Prirodni red

“Mnoge ljudske institucije su rezultat ljudskih djela, ali ne i ljudskih ideja.”

Adam Ferguson

Šta je prirodni red?

Red je bio centralna preokupacija političkih mislilaca i filozofa kroz vijekove. Danas je opšte prihvaćeno da se red podrazumijeva kao stanje harmonije među ljudima, ili socijalni mir. U pred-modernom dobu, međutim, ovaj koncept je bio shvaćen kao održavanje stabilnog, hijerarhijskog mira koji je bio predodređen od strane Boga ili prirode, ili oboga. Red takođe može biti shvaćen kao postojanje pravilnosti i predvidljivosti u poslovima ljudi, odsustvo haosa. Iako se više ne povezuje sa krutim društvenim uređenjima u kojima su ljudi bili klasifikovani prema privilegijama i moći, ideja reda još uvijek ima visoku vrijednost. To stoga što ova ideja dozvoljava ljudima koji imaju različite interese i vrijednosti da žive zajedno u društvu bez pribjegavanja neskladu, sukobu ili građanskom ratu. Ovo je moderna ideja prirodnog mira. Prvi mislilac koji je iznio ovaj moderni koncept prirodnog reda bio je Bernard de Mandeville, u knjizi pod imenom *‘Priča o pčelama’*. Ovaj njegov rad se bavi razmatranjem paradoksa prema kojem ‘privatni poroci’, kao što je lični interes vode ka ‘javnoj koristi’ od koje cijelo društvo ima korist. On je primijetio da zbir svih pojedinačnih radnji nastalih kao posljedica različitih motiva na kraju proizvodi ekonomsko društvo koje nije bilo namjera ni jedne osobe pojedinačno. Ova ideja da evolucija ljudskih institucija dozvoljava pojedincima da opslužuju druge, čak i kada njihov motiv može biti lični interes, bila je jezgro misli škotskih mislilaca Prosvjetljenja koji su se okupili oko Adama Smitha, Davida Humea i Adama

Fergusona. Oni su potom nastojali da primijene ovu ideju na čitav niz ljudskih institucija, uključujući trgovinu ali takođe i pravo, jezik, ljudsku moralnost, pa čak i običaje i pravila ponašanja. Daleko od uske ekonomske teorije, Smith je u *'Teoriji moralnih mišljenja'* diskutovao da se moralnost razvijala sa onima koji su omogućili procvat i prosperitet čovječanstva, da je bila sporo prihvatana od strane zajednice ali i da je izdržala test vremena. Ovi ljudi su bili fascinirani kako su ove vrijednosti i institucije rasle i razvijale se da bi na kraju donijele veliku korist cjelokupnom čovječanstvu, uprkos činjenici da nisu nastale kao ideja niti jednog uma. Opažanje Adama Fergusona da su ljudske aktivnosti stvorile superiorni oblik reda u društvu u odnosu na onaj koji je čovjek smislio, našlo je odjek u mislima austrijskog mislioca Friedricha Hayeka, dva vijeka kasnije. Hayek je preuzeo antičku ideju da se institucije dijele na 'prirodne' i 'vještačke'. Postoji i treća grupa institucija, rekao je Hayek, a to su društvene institucije. A kako su one dozvoljene institucije u kojima vlada red, ljudi vjeruju da ih je izmislilo čovječanstvo te da stoga one mogu biti mijenjane ili reorganizovane po volji. Hayek je istakao da je ovo mišljenje pogrešno jer su se ljudski um i društvo razvijali zajedno. Rušenje institucija koje drže društvo na okupu i izgradnja novih, za šta su se zalagali socijalisti, bi uništilo red koji društvu omogućava da djeluje.

Red bez komandi

Prirodni red okreće točkove društva bez potrebe za komandom iz centra. Slobodno društvo je društvo reda, ne zato što se ljudima govori šta da rade već zbog toga što tradicije koje su u stalnom razvoju kao i naslijeđene institucije ljudskog društva omogućavaju pojedincima ispunjavanje njihovih vlastitih ciljeva putem kojih oni zadovoljavaju i potrebe drugih ljudi. Ljudsko ponašanje prati određene šematske modele zbog toga što su ti modeli bili

usvojeni od strane društva onda kada su dozvoljavali grupama koje su ih prve usvojile, da se razvijaju. Nije slučajno, tvrdi Hayek, da se najoštrije razlike u materijalnom bogatstvu mogu pronaći upravo u zemljama Trećeg svijeta gdje se susreću grad i selo, ali i na znatno složenijem primjeru gdje se države vođene prema strogim pravilima susreću sa svojim bližim zajednicama i u kojima su pravila podesna za normalno rukovođenje takvim društvom veoma različita. Pravila koja omogućavaju funkcionisanje jednog složenog društvenog poretka kakav je grad ili globalna ekonomija nisu naređenja u smislu u kojem se taj termin obično podrazumijeva. Pravila koja sprečavaju ljude da ozlijede jedni druge, ili počine krađu ili prevaru, ili prekrše data obećanja, u stvari daju ljudima mnogo slobodnog prostora u njihovom ponašanju. Ta pravila govore ljudima kako da urade određene stvari, ali im ne govore i šta treba da urade.

Evolucija moralnosti

Moralni okvir ljudskog društva nije uklesan u kamenu, već se stalno mijenja sa otkrićem novih pravila koja omogućavaju društvu da funkcioniše bolje. Problem je u tome što mi ne znamo unaprijed koja pravila će funkcionisati dobro, a koja neće. Naši postojeći zakoni i običaji nam pokazuju ono što je funkcionisalo i što nas je dovelo do nivoa razvoja društva na kojem smo sada, ali su inovacije, pokušaji i pogreške neophodni ukoliko namjeravamo da nastavimo sa otkrivanjem novih pravila koja će omogućiti društvu nastavak razvoja, pravila koja ranije nismo poznavali. Institucije društva koje održavaju red u društvu – institucije, običaji, tradicije i vrijednosti – su poput alatki za rad. One sadrže znanja generacija prije nas o tome kako da djelujemo i kako da se ponašamo; ta znanja će biti modifikovana od strane generacije u usponu a potom prenesena na sljedeću generaciju. Grupe koje usvoje ova pravila će imati koristi od

toga što su tako postupili a da ni sami neće znati zašto je to tako. Institucije koje prenose informacije o njima jesu proizvod ljudskih aktivnosti, ali nisu neophodno i proizvod ljudskog nauma.

Prenos pravila

Prema Hayeku, postoje tri kategorije društvenih pravila. Prvu kategoriju sačinjavaju ona pravila koja mi sami osmišljamo, poput parlamentarnog zakonodavstva. Drugu kategoriju, koja je nazvana 'tiho znanje', sačinjavaju ona pravila koja svi poštujemo kao što su osjećaj za ispravno postupanje ili nepravda koju svi razumijemo ali je ne možemo izraziti riječima. I naposljetku, postoji i treća grupa pravila korisnog ponašanja koje možemo opaziti i zapisati, ali naši pokušaji za sistematizacijom samo približno opisuju posmatrane principe. Anglo-saksonski sistem običajnog prava predstavlja primjer ovog trećeg tipa pravila, jer se razvio iz različitih slučajeva i presuda dodanih osnovnom tijelu zakona tokom vijekova, tijelu koje je postepeno bilo pročišćavano i ostalo je otvoreno za izmjene u budućnosti. Mi iz ovih pravila učimo i doprinosimo njihovom nastajanju iako ih ponekad ne možemo u potpunosti objasniti. Upravo druga i treća kategorija imaju moć da stvore složeni red koji koristi više znanja nego što bi ijedan ljudski um ikada mogao sam posjedovati.

Zašto nam je potrebna sloboda

Složena cjelina društvenog reda zahtijeva slobodu rada jer informacije i znanje koji im omogućavaju da djeluju ne bi nikad mogli biti sakupljeni od strane centralne vlasti. Pokušaj da se prva kategorija pravila – zakonodavstvo – upotrijebi u cilju promjene druge i treće kategorije prirodnog reda, će propasti zbog toga što ukupni zbir ljudskog znanja omogućava ljudima u društvu da žive jedni sa drugima i da dostignu nivo prosperiteta i populacije koji sada uživamo.

Ovo je već bilo viđeno u starim socijalističkim zemljama Sovjetske Imperije u kojima su vlade napadale i potkopavale tradicionalnu moralnost, pravdu i pošteno postupanje oslanjajući se na Zapadnu ekonomiju kako bi održali životni standard u svojim zemljama ispod nivoa potrebnog i dovoljnog za opstanak. Sloboda je presudna za proces uspostavljanja prirodnog reda u društvu zato što mi ne znamo unaprijed koja će se pravila pokazati dobrim, sloboda je od ogromnog značaja za proces pronalaska uspješnih pravila ili tzv. proces 'pokušaja i pogreške', i zato što ljudska kreativnost može sama doći do izražaja u društvu u kome su moć i znanje široko rasprostranjeni. Nametanje unaprijed osmišljenog modela na društvo bi prouzrokovalo prestanak funkcionisanja društva kao kreativne sile. Progresom se ne može komandovati.

Disperzija moći

Ono što je izuzetno bitno za progres društva u kojem vlada red jeste distribucija moći među građanima toga društva, nasuprot koncentrisanju moći u rukama države. Ovo omogućava društvu da eksperimentiše u pravilima i običajima koji rukovode ponašanjem u tom društvu. I dok s jedne strane proces pokušaja i pogrešaka ograničava uticaj grešaka na male segmente društva, sa druge strane on omogućava pravilima za koja se pokaže da djeluju da budu proučena i preslikana, i, ukoliko se pokažu uspješnima, uklopljena u društvene okvire slobodnog društva. Preuzimanje rizika i kršenje pravila su praktično nemogući u malim i intimnim ruralnim sredinama ali su ipak od ogromnog značaja za održavanje reda kod ogromnog broja onih koji žive u velikim impersonalnim društvenim sredinama modernog načina života. Ove aktivnosti ne mogu biti niti započete ukoliko ne postoji disperzija moći među stanovništvom, a ne njeno koncentrisanje u rukama centralističke vlade.

Kao nevidljivom rukom...

U slobodnom društvu ljudski životi podliježu minimalnoj prinudi od strane države, ali ono i dalje nije društvo anarhije. U stvari, život u slobodnom društvu može biti težak jer ono tjera pojedince da se prilagode potrebama drugih. Slobodno društvo uspješno djeluje zbog toga što koordiniše ove suprotstavljene želje dajući podsticaj ljudima da zadovolje svoje vlastite potrebe na taj način što će prvo zadovoljiti potrebe drugih. Ovo je u suprotnosti sa anarhijom gdje čovjek može postići svoje ciljeve samo na štetu drugih ljudi. Mi imamo motivaciju da u potrazi za ispunjavanjem vlastitog interesa udovoljimo potrebama drugih ljudi, kao nevidljivom rukom, kako je to istakao Adam Smith. Ovaj složeni red koji harmonizuje i sinhronizuje suprotstavljene želje ljudi koji se veoma razlikuju jedni od drugih, ispočetka može biti zbunjujući, ali ukoliko želimo da vidimo kako slobodno društvo stvarno funkcioniše onda moramo pogledati i iza te početne zbunjenosti. Kada se Alexis de Tocqueville prvi put iskrcao u New Yorku 1831. god. čuo je nešto što je on opisao kao ‘zbunjujući žamor’. Taj veliki hroničar američkog društva je napisao, “I prije nego što kročite nogom na američko tle, zapanjeni ste određenom vrstom meteža; zbunjujuća buka dolazi sa svih strana, a hiljade glasova istovremeno traže zadovoljenje njihovih društvenih potreba.” Jednostavan pokušaj otkrivanja principa prema kojem društvo funkcioniše putem posmatranja ili osluškivanja, nam govori malo. Bilo bi to ravno pokušaju da razumijemo princip na kojem radi satni mehanizam govoreći koliko ima sati. Način na koji ljudi moraju sarađivati jedni sa drugima omogućava satnom mehanizmu društva da nastavi kucati.

Sloboda unapređuje harmoniju

Žamor trgovine djelimično olakšava put društvene saradnje u slobodnom društvu zbog toga što pruža ljudima mnoge

mogućnosti putem opsluživanja drugih ljudi, mogućnosti koje jednostavno nisu dostupne djelujući samostalno ili u stanju rata svih protiv svih. Ovi podsticaji nam omogućavaju da saradujemo jedni sa drugima čak i ako se naša politička gledišta ili religiozna ubjeđenja radikalno razlikuju. Kada ljudi obezbjeđuju robe i usluge ili ih kupuju od drugih, oni ne znaju sa kime imaju posla. Protestant, katolik, jevrejin ili musliman, svi imaju koristi od ekonomskih aktivnosti među njima u slobodnom društvu, bez promjene njihovih fundamentalnih vjerovanja. Njihova sigurnost i prosperitet zavise od međusobne sigurnost i prosperiteta, i u slobodnim društvima daleko prevazilaze sigurnost i prosperitet onih nacija gdje konflikt obilježava vjerske razlike. Ove razlike se u slobodnom društvu rješavaju miroljubivo i unosno, zbog toga što su koristi koje potiču iz ovih vrijednosti bile prenošene putem društva i postale su dio moralnih okvira. Odsustvo ovog mehanizma za prenošenje moralnih vrijednosti u neslobodnim društvima je jedan od razloga zbog čega religiozni sukobi i socijalni nemiri obilježavaju društva koja nikad nisu upoznala slobodu.

Sloboda stvara red

Ključna institucija koja čini koordinaciju u slobodnom društvu mogućom, je zakon. U slobodnom društvu, zakon nije isto što i arbitrarna vlada u totalitarnim i autokratskim društvima, niti je isto što i zakonodavstvo Zapadnih parlamenata. Zakon je, kao što smo vidjeli, kodeks koji se nije razvio u rukama političara nego u odlukama sudija. Tocqueville je u djelu *Demokratija u Americi* opisao kako zakoni čuvaju red u slobodnom društvu. On je primijetio da “duh zakona koji je proizveden u školama i sudovima, postepeno prodire van njihovih zidova u grudi društva, gdje se spušta do najnižih klasa, da bi naposljetku čitav narod poprimio navike i iskustva sudija.” Zakon je u slobodnom društvu poštovan ne zahvaljujući upotrebi sile, (iako vlasti

zadržavaju pravo na upotrebu sile u cilju zaštite slobode), već zbog toga što je zasnovan na pravilima koja su izrasla i bila testirana u stvarnom životu, a vrijednosti, ili duh zakona, su usko povezane sa moralnim vrijednostima civilizacije. Prevelik državni aparat potkopava te vrijednosti namećući kontrolu nad društvom, koja nije u skladu sa naslijeđenim smislom članova društva za dobro i loše. Sloboda stvara red u društvu. Institucija slobodnog društva daje ljudima interes za očuvanje mira, mnogo bolje od bilo kakve policijske države ili koncentracionog logora.

Literatura

Norman Barry, *The Invisible Hand in Economics and Politics*, London, Institute of Economic Affairs, 1988.

Friedrich Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, London, Routledge, 1982.

Friedrich Hayek, *New Studies in Politics, Philosophy and Economics*, London, Routledge, 1978, chapter 6.

Adam Smith, *A Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis, Liberty Press, 1976 (1759).

Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, New York, Fontana, 1968 (1840).

Pitanja za razmišljanje

1. Zbog čega je red neophodan?
2. Da li moralno ponašanje zahtijeva zakone?
3. Može li red postojati tamo gdje ljudi prate vlastite interese?

Tolerancija

“Svi ljudi su podložni greškama.”

John Locke

Šta je tolerancija?

Tolerancija je vjerovanje da čovjek ne treba ometati ponašanje ili aktivnosti koje ne odobrava. Ono ima dvije

bitne karakteristike: neodobravanje određenog ponašanja i odbijanje nametanja gledišta jednog čovjeka na druge ljude. Ne možemo nekoga nazvati tolerantnim prema nečemu sa čim se i on sam slaže. Tolerancija mora biti odvojena od moralne indiferentnosti, kada čovjek ne pokazuje interes za moralne posljedice aktivnosti drugih ljudi, ili moralnog relativizma, vjerovanja po kojem je jedna moralnost jednako dobra kao i bilo koja druga. Roditelji koji ignorišu loše ponašanje njihove djece ne pokazuju toleranciju. Niti je tolerantan onaj koji odbija da osudi maltretiranje žena, kao što je nasilno vezivanje stopala kako bi ona bila manja, na temelju opravdanja da je to 'zapadni kulturni imperijalizam'. Tolerancija zahtijeva neke moralne principe, da ne odobri određene aktivnosti kao i da opravda uzdržanost od uplitanja. Upravo zbog toga što tolerancija ipak podrazumijeva neodobravanje, manjinske grupe poput homoseksualaca često napominju da tolerancija nije dovoljna, već teže ka tome da postignu odobravanje da u njihovim djelima nema ničeg lošeg. Određeni oblici uplitanja mogu biti zakonski opravdani, kao što su moralno ubjeđivanje i upotreba razuma i argumenata, ali ne i prinuda i sila. Na primjer, čovjek može pokušati da ubijedi svog prijatelja da prestane pušiti, a da pri tom ne naređuje zabranu pušenja niti krade cigarete svoga prijatelja. Tolerancija može poprimiti i pasivni oblik, u vidu opiranja potrebi da se ljudima omogući da žive skladno jedni sa drugima, dok mnogo pozitivnija tolerancija uživa u prednostima života u raznovrsnosti. To je jedan od temelja civilizovanog društva; da jedan čovjek može živjeti zajedno sa drugim ljudima koji imaju različite vrijednosti i vjerovanja. Prijetnje toleranciji dolaze u dva oblika. Od totalitarista ekstremne ljevice i desnice, koji su fundamentalisti u svojim ubjeđenjima i vjerovanjima. Oni ne prihvataju nikakve sumnje u istinu njihovih ubjeđenja te stoga ne osjećaju nikakvu grižu savjesti u upotrebi sile za potiskivanje nemoralnosti. Druga prijetnja dolazi iz pravca

političke korektnosti, koja vjeruje da mnoga gledišta, bila ona istinita ili ne, nanose uvredu i bol drugima, poput rasnih, vjerskih ili seksualnih manjina, pa stoga trebaju biti zabranjena.

Filozofi o toleranciji

Koncept tolerancije je relativno nov kao vodeći princip društva. Većina društava u antičkom svijetu i srednjem vijeku je vjerovala da, da bi društvo funkcionisalo i održalo red ono mora imati visok stepen homogenosti. Jeretici i manjine su ili morali biti preobraćeni ili isključeni. Istorija Evrope je istorija religioznih ratova gdje se vjerovalo da je nužno da svi poštuju Boga na isti način. Čak i kada je autoritet katoličke crkve doveden u pitanje pojavom protestantizma, to su često činili vjerski disidenti koji su nastojali da autoritet crkve zamijene novim autoritetom, nastalim iz njihovih vlastitih ubjeđenja.

Sloboda pisane riječi

Jedan on najranijih filozofskih poziva na toleranciju uputio je engleski pjesnik John Milton, koje je protestovao protiv cenzure njegovog pamfleta *Areopagatica* 1644. god. On se protivio uredbi parlamenta prema koja je zahtijevala da svako djelo prije štampe mora biti odobreno od strane vlade. Cenzori su mogli zabraniti rad stamparijama koje bi štampale neodobrene ili prevratničke materijale. Oni su imali moć da zabrane "lažne, krivotvorene, skandalozne, pobunjeničke, klevetničke i neodobrene časopise, pamflete i knjige koji bi klevetali vjeru i vlast." Milton je bio jedan od prvih mislilaca koji se upustio u principijelnu odbranu slobode pisane riječi i izdavaštva. Milton se zalagao protiv cenzure na temelju raznih osnova. Prvo, da bi čovjek bio moralan, on mora poznavati poroke. Drugo, čovjek bi mogao povjeriti cenzorima donošenje takvih odluka kada bi oni bili nepogrešivi, a znamo da to niko nije. Treće, istina stoji u

mjestu ako su vjerovanja opravdana isključivo tvrdnjama vlasti. Četvrto, čovjek bi trebao pobijati a ne prećutati pogrešno mišljenje. Peto, vlada greškom može cenzurirati i istinu.

Vjerska tolerancija

Sloboda od vjerskih progona bila je glavna tema Johna Lockea u njegovom djelu *Pismo o toleranciji* (1689). Njegov osnovni argument bio je da ukoliko je uloga države da zaštiti život, slobodu i imovinu, onda država nema prava miješati se u područje ljudskih duša. "Tolerancija onih koji se razlikuju od drugih po pitanju religije" je u skladu sa hrišćanskim učenjem zasnovanim na ljubavi i milosrđu, koje čak i zahtijeva takvu toleranciju. Vjerska ubjeđenja se ne mogu zaštititi sredstvima prinude. Prinuda djeluje na volju čovjeka putem kazni, ali vjerovanja i mišljenja ne podliježu uticaju čovjekove volje te ih stoga čovjek ne može steći pretvarajući se da vjeruje. "Šta je postignuto zakonskim odredbama što čovjek ne može učiniti, ma koliko on to želio? Da povjeruje da se odluka o tome da li je nešto istinito ili ne nalazi u domenu naše volje." On je pojasnio da njegov poziv na toleranciju nije zasnovan na skepticizmu ili sumnjama u postojanje Boga ili istinskom metodu obožavanja. On nije imao nikakvo subjektivno mišljenje o moralnosti. Imao je tri osnovna argumenta. Prvo, netolerancija nije hrišćansko načelo. Niko ne može biti pravi Hrišćanin ukoliko nije milosrdan, darežljiv. Progoniti druge zbog njihovih jeretičkih vjerovanja je nemilosrdno, tako da takav progon nije hrišćanski. Drugo, optužio je progonitelje zbog njihove nedosljednosti. Naime, progonitelji tvrde da je njihov cilj spasenje duša, ali postoje mnogo gori grijesi – kako ih je Locke identifikovao "prostitucija, prevara i pakost" – zbog koji se ne progona sa istom predanošću. U savremenom primjeru, homoseksualci ističu da ih njihovi protivnici često opisuju kao opasnost za porodicu, ali da pravu opasnost za

porodicu predstavljaju mladi samohrani roditelji i razvodi brakova. Pa ipak, mnogo manje pažnje se posvećuje ovim pitanjima, koja mogu navesti na sumnju da li su oni koji vode kampanje za održanje porodica zaista motivisani brigom za porodicu. Treće, on je progone posmatrao kao zasnovane na iracionalnom. Vjerovanja ne mogu biti promijenjena po želji ukoliko su ona zasnovana na nečijoj koncepciji onoga šta je istinito, što ne može biti promijenjeno silom, na način na koji je katolička inkvizicija nastojala to da učini.

Eksperimenti u životu

John Stuart Mill je u svom djelu *O slobodi* pokušao da pridobije toleranciju ljudi za znatno širi domen govornih i životnih stilova od religije, kao dio njegove šire odbrane slobode. On je branio ono što je sam nazvao 'eksperimenti u životu', koji bi dozvoljavali suprotstavljenim idejama dobrog života da prožive jedno određeno vrijeme pa tek onda da budu upoređivane. On je dao i čuvenu odbranu slobode govora. Poput Lockeja, obzirom da je bilo nemoguće silom mijenjati osnovna ubijedenje ljudi, i on je sumnjao u racionalnost onih koji bi ikad i pokušali da učine nešto takvo.

Podrška toleranciji

Prvo, tolerancija predstavlja važan vid izražavanja podrške individualnim slobodama, gdje čovjek slijedi svoje vlastite vizije dobrog života, koje se mogu razlikovati od vizija većine drugih ljudi. Pojedinci bi trebali biti autonomni, što znači da sami imaju kontrolu nad svojim životima i okolnostima u kojima žive. Drugo, istina može biti otkrivena samo putem slobodnog nadmetanja ideja. Pojedinaac može odrediti istinu samo slušajući i razmatrajući veliki broj različitih argumenata i mišljenja. Lična istina ne može biti nametnuta. Ovo se temelji na ideji da postoje takve stvari kao što je istina, ali znanje o istini može samo biti nepotpuno shvaćeno, tako da ono zahtijeva stalno poboljšavanje. Treće,

postoji bitna razlika između javnog i privatnog života. Pojedincima treba dozvoliti da vjeruju čak i u najapsurdnije stvari – da su bili otežani od strane vanzemaljaca – pod uslovom da oni time ne ugrožavaju druge ljude. Četvrto, lični i moralni razvoj zahtijevaju od ljudi da prave izbore u životu, s ciljem da ljudi bolje razumiju sami sebe i shvate posljedice svojih aktivnosti. Mill se naročito plašio opasnosti povinovnja u koje je konvencionalno mišljenje moglo odvesti ljude iz eksperimentisanja sa novim idejama. Peto, ekonomski i socijalni napredak zavise od pojedinaca koji iznose nekonvencionalne ideje kao i od novih načina razmišljanja, od kojih će se za većinu ispostaviti da su besmislena ili pogrešna, ali neka od kojih će ubrzati razvoj čovječanstva. Alexandera Grahama Bella su skoro otpustili sa posla i proglasili su ga ekscentrikom kada je prvi put spomenuo da bi ljudi mogli razgovarati jedni sa drugima putem nečega što je kasnije postalo telefon.

Sloboda govora

Sloboda govora zahtijeva pravo štampanja, objavljivanja i emitovanja bilo čega pod uslovom da direktno ne šteti nikome, ma kako uvredljivo moglo biti. Rasistički, revolucionarni, pornografski i homofobični jezik bi trebao biti dozvoljen i, ukoliko je to neophodno, kritikovan. Muslimani su bili duboko povrijeđeni 'Satanskim stihovima', Salmana Rushdiea ali nisu bili u pravu kada su tražili zabranu knjige i ubistvo autora. John Stuart Mill je napisao čuvenu odbranu slobode govora u svom djelu '*O slobodi*'. "Ako bi cijelo čovječanstvo minus jedan čovjek imalo jedno mišljenje, onda ušutkivanje tog jednog čovjeka od strane čovječanstva ne bi bilo ništa manje opravdano od ušutkivanja cijelog čovječanstva od strane tog jednog čovjeka, kada bi on imao moć da to i uradi... Ukoliko je njegovo mišljenje tačno, njima je uskraćena mogućnost da razmijene netačno za tačno; ukoliko je njegovo mišljenje netačno, oni gube mogućnost

jasnijeg opažanja i živopisnijeg poimanja istine proizvedenog u njenom sudaru sa greškom, što je gotovo podjednako korisno.” Pravo na slobodu govora temelji se na četiri argumenta. Prvo, argument pogrešivosti prihvata da možemo pogriješiti. Kao ljudska bića, svi smo podložni greškama našeg razuma i instinkta. Ukoliko potisnemo neko gledište, kasnije se može ispostaviti da je gledište koje smo potisnuli bilo ispravno gledište. Mogli bismo biti sigurni da to nije istina samo ukoliko pretpostavimo da mi nikada ne možemo praviti greške. Čak i činjenica da takvo mišljenje zastupa velika većina ljudi, ili oni najobrazovaniji, nije dovoljna da opravda potiskivanje nečijeg gledišta ili mišljenja. Gledišta za koja su skoro svi ljudi čvrsto vjerovali da su istinita, nerijetko su se kasnije pokazala netačnim. Galileo je bio proganjan od strane crkve zbog njegove tvrdnje da se Zemlja okreće oko Sunca, a ne Sunce oko Zemlje, što je bilo opšte vjerovanje u to vrijeme. Tek kasnije je dokazano da je Galileo bio u pravu, a Kopernikova teorija prihvaćena. Drugo, čak i one ideje koje su većim dijelom neistinite mogu u sebi sadržavati djeliće istine. Obzirom da su mišljenja rijetko kad, ako ikad, u potpunosti tačna, jedini način na koji možemo da otkrijemo ono što nedostaje je da dozvolimo da se iznosi više pogrešnih mišljenja, iz kojih se kasnije mogu izvući potpunije istine. Treće, čak i kada je postojeće mišljenje istinito, ukoliko ono nije izazvano i kritikovano, shvatanje istine će se postepeno ugasiti i umrijeti. Razlozi za njegovu istinu će biti zaboravljeni, a njegovo prihvatanje zasnovano na predrasudama prije nego na razmišljanju. Ukoliko ideje nisu snažno branjene one padaju u zaborav i nerazumijevanje. “Ma koliko nevoljko čovjek koji ima snažno mišljenje morao priznati da njegovo mišljenje može biti netačno, njega mora pokrenuti shvatanje da, ma koliko istinito bilo, ukoliko se o tom mišljenju u cijelosti, često i žestoko ne raspravlja, ono će biti držano kao mrtva dogma a ne živa istina” pisao je Mill. “I profesori i studenti zaspnu na

dužnosti čim nema neprijatelja na vidiku.” Četvrto, istina ne povlači za sobom akciju ako nije izazvana. Ljudi mogu prihvatiti nametnuto mišljenje ali ono se neće smatrati ubjeđenjem i stoga će imati mali uticaj na njihove aktivnosti.

Ograničenja tolerancije

Bilo kako bilo, toleranciju ne treba primijenjivati na svaku aktivnost. Kada je neko direktno ugrožen djelovanjem nekog drugog, onda taj drugi treba biti optužen, možda i kažnjen. Demagoga koji poziva na ubijanje imigranata i spaljivanje njihovih domova bi trebalo tužiti zbog podsticanja nasilja. Čin prisile kakav je silovanje mora biti kažnjen. Seksualni čin između odraslih osoba i djece, čak i na dobrovoljnoj osnovi, mora biti zabranjen jer su djeca nesposobna da shvate posljedice svojih djela. Postoje granice obuzdavanja, koje govore koliko blagosti je opravdano. Postoji znatna razlika između upotrebe sile od strane države i ličnog izražavanja gnušanja i povrijeđenosti. Kritikovanje nekoga ko je nevjeran supružnik može se smatrati odgovarajućim činom, ali bi bilo pogrešno kažnjavati ili zatvarati nevjernog supružnika. Neko može željeti da se ukine boks kao nasilan i nehuman sport, ali dok god oni koji u njemu učestvuju to čine na dobrovoljnoj osnovi i svjesni potencijalnih opasnosti, boks ne treba zabranjivati. Rimski pravni princip, podesan u ovom trenutku glasi: “onome koji pristaje, nije načinjena šteta”. Isti princip se može primijeniti na sado-mazohizam.

Prijetnja fundamentalista

Jedan od izvora netolerancije je fundamentalizam, pretpostavka da je čovjek nepogrešiv. Ovo vjerovanje se nalazi u jezgru sistema vjerovanja kod fundamentalista, i onih lijevo orijentisanih kao i onih desno orijentisanih, i komunista i fašista. Ova potreba da se bude netolerantan prema netolerantnosti je korištena kako bi se uvela zabrana ekstremističkih parija u Njemačkoj. Postoji zabrana, kako u

Njemačkoj tako i u Francuskoj, koja se odnosi na sve one koji tvrde da se jevrejski holokaust – u kojem je šest miliona Jevreja, kao i homoseksualaca, cigana i jehovinih svjedoka, ubijeno – nikad nije ni desio. Mnoštvo je istorijskih dokaza koji potvrđuju da se to desilo i oni koji ističu takve tvrdnje su očigledno vođeni anti-semitizmom. Međutim, princip slobode govora daje za pravo anti-semitima da izraze svoje mišljenje a potom i dokažu da su ove tvrdnje netačne.

Politička korektnost

Politička korektnost (PC) je upotreba jezika kod društveno osjetljivih pitanja, kao što su rasno i polno pitanje, na način koji nikoga ne vrijeđa i nastoji da zabrani izražavanje onih ideja koje su uvredljive. Kao dokaz učtivosti, čovjek bi uvijek trebao nastojati da izbjegava nepotrebne uvrede. Ali, jezik političke korektnosti uspijeva da vrijeđa druge ograničavajući njihovu slobodu govora, tako da je on samoponištavajući. Politička korektnost nastoji da cenzuriše misao i izražavanje bilo putem zakona ili putem visokog stepena socijalnih pritisaka, stavljajući van zakona određene, neizrečene, ideje. Međutim, vrijeđanje drugih je ponekad neophodno pa čak i poželjno. Jonathan Rauch pokazuje kako je politička korektnost obično vođena humanitarnom brigom, ali posljedica toga je nastojanje da se zaštite samo određeni načini govora i djelovanja. Politička korektnost može biti podložna samovolji, na sebi svojstven način, kao i totalitarizam. U potrazi za rastućim ugledom manjina politička korektnost stvara novu grupu potlačenih, učutkane. Potraga za istinom je u velikoj mjeri vođena kriticizmom, ili kako je to filozof naučne misli, Sir Karl Popper, nazvao – falsifikacionizam. Kako je Rauch tvrdio, mi imamo pravo da uvrijedimo i dužnost da provjeravamo i budemo provjeravani.

Tolerancija kao civilizacija

Da bismo živjeli sa drugima u raznovrsnom i pluralističkom društvu, neophodno je poštovanje prava i sloboda svih, da žive svoje živote onako kako oni to žele. Jedna od osnovnih osobina civilizovanog ponašanja je da čovjek ne bi trebao da koristi nasilje u cilju rješavanja sukoba. Međutim, to ne oslobađa čovjeka odgovornosti za kritikovanje nemoralnog ponašanja onih sa kojima se ne slaže. To samo ograničava metode koje čovjek može koristiti. Poniženje i prihvatanje ljudske pogrešivosti mora biti kombinovano sa potragom za istinom i prezirom onih koji odbijaju da njihove ideje i ponašanja budu otvoreni za kritike.

Literatura

H. L. Hart, *Law, Liberty and Morality*, Oxford, Oxford University Press, 1963.

Alan Haworth, *Free Speech*, London, Routledge, 1998.

John Locke, *A Letter Concerning Toleration*, Hague, Martinus Nijhoff, 1963 (1689).

John Stuart Mill, *On Liberty*, London, Penguin, 1971 (1859).

John Milton, *Areopagatica*, London, Dent, 1993 (1644).

Jonathan Rauch, *Kindly Inquisitors: The New Attacks on Free Thought*, Chicago, University of Chicago Press, 1993.

Pitanja za razmišljanje

1. Postoje li oblici seksualnog ponašanja koji trebaju biti zabranjeni?
2. Da li se i čime može opravdati zabrana objavljivanja ili izgovaranja nečega, uključujući rasističke, seksističke i homofobične komentare.
3. Treba li zabraniti boks?

JARL HJALMARSON FONDACIJA je osnovana u proljeće 1994. god. Naš osnovni cilj je unapređenje saradnje i evropskog razvoja na osnovama slobode, demokratije i tržišne ekonomije. Ovaj cilj postizemo aktivnostima koje promovišu razvoj demokratije, prvenstveno u zemljama Centralne i Istočne Evrope ali takođe i u zemljama Trećeg Svijeta. Jarl Hjalmarson Fondacija stvara kontakte. Mi vršimo edukaciju u oblasti politike i političkih pitanja, nudimo pomoć i savjete po pitanju organizacionog razvoja prvenstveno fokusiranog na regionalnu podršku, demokratske metode rada i internu komunikaciju. Važne aktivnosti našeg rada takođe čine i edukacija iz oblasti vođenja kampanja i strateškog razvoja, rada sa medijima, kao i savjetovanje po pitanju kontakata sa vladama, prije svega sa vladama zemalja članica Evropske Unije.

JARL HJALMARSON je bio jedan od prvih kritičara javnog sektora. Bio je lider Umjerene Partije u periodu između 1950. god. i 1961. god. Hjalmarson je u praksu uveo pojam "vlasničke demokratije", koji je označio partijsku politiku širenja vlasništva. Hjalmarson je bio uključen u vanjsku i bezbjednosnu politiku. Njegovo diskusija u Parlamentu 1959. god. usmjerena protiv politike Socijaldemokratskog Premijera Tage Erlandera ostala je zapamćena kao jedna od najžešćih i najvažnijih diskusija o švedskoj bezbjednosnoj politici u poslijeratnom dobu.

JARL HJALMARSON FOUNDATION

PO Box 1243

SE-111 82 Stockholm

telefon: +46 8 676 80 00

faks: +46 8 676 80 86

e-mail: stiftelsen@moderat.se

Gledišta izražena u knjizi isključivo su gledišta autora i ne mogu se posmatrati kao zvaničan stav Fondacije Jarl Hjalmarson.

Zahtjevi za izdavanjem odobrenja za preštampavanje pojedinih poglavlja ove knjige su dobrodošli i trebaju biti upućeni na adresu Jarl Hjalmarson Fondacije. Fondacija zadržava sva autorska prava.

© 2001 Nigel Ashford i Jarl Hjalmarson Fondacija
Štampa: Papirnica, Kozarska Dubica
Prevod: Dragan Koprena
Naslovna strana: Susanne Linder
Tiraž: 2000